

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΘΕΜΑ ΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: Η ΠΡΟΦΟΡΙΚΗ ΑΦΗΓΗΣΗ
ΛΑΪΚΟΥ ΠΑΡΑΜΥΘΙΟΥ ΩΣ ΜΕΣΟ ΕΝΙΣΧΥΣΗΣ ΤΗΣ
ΕΝΣΥΝΑΙΣΘΗΣΗΣ ΣΕ ΠΑΙΔΙΑ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ

ΟΝΟΜΑ ΦΟΙΤΗΤΡΙΑΣ : ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΟΦΙΑ

ΑΡ. ΜΗΤΡΩΟΥ: 0204005

Α ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΤΗΡΙΑ: ΤΣΙΛΙΜΕΝΗ ΤΑΣΟΥΛΑ

Β ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΤΗΡΙΑ: ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ ΜΑΡΙΑ

ΒΟΛΟΣ, 2008

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ & ΚΕΝΤΡΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»

Αριθ. Εισ.: 6556/1
Ημερ. Εισ.: 18-09-2008
Δωρεά: Συγγραφέα
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ - ΠΠΕ
2008
ΙΩΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	5
Α ΜΕΡΟΣ-ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ.....	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1-ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΟΡΟΥ ΑΦΗΓΗΣΗ.....	6
1.1.Οριθέτηση της έννοιας «αφήγηση».....	6
1.2.Τα αφηγηματικά χαρακτηριστικά ενός παραμυθιού.....	9
1.3.Οι μορφές της αφήγησης.....	11
1.4.Η δομή της αφήγησης.....	13
1.5.Τα αφηγηματικά είδη.....	16
1.6.Ο αφηγηματικός χρόνος.....	17
1.7.Η οπτική γωνία της αφήγησης.....	18
1.8.Τα βασικά χαρακτηριστικά των αφηγητών.....	20
1.9.Η γλώσσα της αφήγησης και του αφηγητή.....	22
1.10.Ομοιότητες και διαφορές μεταξύ του παραδοσιακού και του έντεχνου αφηγητή.....	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2- ΑΦΗΓΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ.....	28
2.1.Η αφήγηση στη σύγχρονη εκπαίδευση.....	28
2.2.Η θέση της αφήγησης σε όλες της βαθμίδες της εκπαίδευσης.....	30
2.3.Ο εκπαιδευτικός ως αφηγητής.....	32
2.4.Το παιδί ως αφηγητής.....	39

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3- ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΟΡΟΥ «ΕΝΣΥΝΑΙΣΘΗΣΗ».....	41
3.1.Οριοθέτηση της έννοιας «Ενσυναίσθηση».....	41
3.2.Κατανόηση σύνθετων συναισθημάτων από παιδιά βρεφικής και νηπιακής ηλικίας.....	50
3.3.Ενσυναίσθηση και παιδί.....	53
3.4.Το φύλο επηρεάζει τη συναισθηματική επίγνωση.....	63
Β ΜΕΡΟΣ- ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ.....	65
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4-ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	65
4.1. Στοχοθεσία της έρευνας.....	65
4.2. Υπόθεση της έρευνας.....	65
4.3. Ερευνητικό δείγμα.....	66
4.4. Μεθοδολογία της έρευνας.....	66
4.5. Παρουσίαση των δεδομένων.....	67
4.6. Συμπεράσματα της έρευνας.....	72
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	75

*«Η αφήγηση ιστοριών είναι ένας τρόπος
να κοιτάξει κανείς πίσω, προκειμένου να
προχωρήσει μπροστά»*

D. Booth

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στη παρούσα εργασία θα μας απασχολήσει το θέμα του πως η προφορική αφήγηση λαϊκών παραμυθιών μπορεί να λειτουργήσει ενισχυτικά ως προς τη παιδική ενσυναίσθηση.

Για να μπορέσουμε να προσεγγίσουμε καλύτερα το θέμα, χωρίσαμε το θεωρητικό μέρος σε τρία κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο θα ασχοληθούμε με την αφήγηση και τον αφηγητή, δηλαδή με όλα τα χαρακτηριστικά όπως η δομή, ο χρόνος, τα αφηγηματικά χαρακτηριστικά, η οπτική της γωνία, τα χαρακτηριστικά του αφηγητή, καθώς και τις ομοιότητες και τις διαφορές που εντοπίζονται ανάμεσα στο παραδοσιακό και τον έντεχνο αφηγητή.

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα ασχοληθούμε με τη θέση της αφήγησης στην εκπαίδευση, τη προσφορά της στο παιδί καθώς και πως λειτουργούν ο εκπαιδευτικός και το παιδί ως αφηγητές.

Στο τρίτο κεφάλαιο θα μας απασχολήσει η ενσυναίσθηση παράλληλα με τη συναισθηματική νοημοσύνη της οποίας αποτελεί αναπόσπαστο μέρος. Θα δούμε επίσης πως τα παιδιά βιώνουν το συναίσθημα που αποτελεί το καταλυτικό στοιχείο της ενσυναίσθησης.

Τέλος, θα καταγράψουμε τα συμπεράσματα μας.

Α ΜΕΡΟΣ- ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1- ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΟΡΟΥ ΑΦΗΓΗΣΗ

1.1.Οριοθέτηση της έννοιας «αφήγηση»

Η Αφήγηση είναι μια πράξη επικοινωνίας με την οποία παρουσιάζεται προφορικά ή γραπτά μια σειρά πραγματικών ή πλασματικών (επινοημένων) γεγονότων. Επομένως κάθε αφήγηση, ως πράξη επικοινωνίας απαιτεί τουλάχιστον τρεις προϋποθέσεις: έναν πομπό, δηλαδή τον αφηγητή, αυτόν στον οποίο απευθύνεται ο αφηγητής, δηλαδή τον αποδέκτη της αφήγησης και τέλος το υλικό, δηλαδή το περιεχόμενο, το κείμενο, την ιστορία την οποία ανακοινώνει ο αφηγητής. Ο αφηγητής φροντίζει να δώσει στον αποδέκτη τις απαραίτητες πληροφορίες για τον τόπο, το χρόνο, τα πρόσωπα και τα πιθανά αίτια ενός συμβάντος. Η έκταση της αφήγησης ποικίλλει και μπορεί να είναι πολύ εκτεταμένη ή να περιορίζεται σε μια μόνο φράση.

Η αφήγηση εννοιολογικά, καλύπτει πολλές περιπτώσεις γλωσσικής επικοινωνίας, όπως το να ανακοινώσουμε απλώς κάτι που έχει συμβεί κατά τη διάρκεια της καθημερινότητας μας ως και το πιο πολύπλοκο λογοτεχνικό δημιούργημα.¹

Η αφήγηση δεν αναφέρεται αποκλειστικά σε «πεζά» κείμενα. Αντικείμενο της αφηγηματολογικής έρευνας μπορούν να γίνουν και το

---

¹ Πλατανίτης Δημήτρης «Η αφήγηση», », στο περιοδικό «Φιλολόγος», Φθινόπωρο 1988, , Θεσσαλονίκη, σελ.215.

έμμετρο αρχαίο και νεότερο έπος και το αρχαίο και μεσαιωνικό έμμετρο ερωτικό και περιπετειώδες μυθιστόρημα και μερικά μικρότερα, έμμετρα, «επικά» είδη, όπως η μπαλάντα και το έμμετρο χρονικό (Κουλουμπή-Παπαπετροπούλου, 1997, σ.19).

Καθολική αρχή της αφήγησης είναι οι σχέσεις αιτιότητας, δηλαδή οι τρόποι με τους οποίους μια κατάσταση ή ένα συμβάν επηρεάζει τους όρους εμφάνισης μιας άλλης κατάστασης ή ενός άλλου συμβάντος.

Η διαφορά της αφήγησης με την περιγραφή είναι ότι η περιγραφή δεν είναι τόσο περίπλοκη όσο η αφήγηση, και αποδίδει μία στατική απεικόνιση των αντικειμένων. Η αφήγηση από την άλλη δεν εστιάζει τόσο στα αντικείμενα αλλά στις μεταβολές, στις φάσεις και τη πολυπλοκότητα που διακατέχει τη ζωή και τη κίνηση.²

Το στοιχείο που κάνει την αφήγηση να πλεονεκτεί αισθητά σε σχέση με την ανάγνωση, είναι ότι η αφήγηση είναι ένα γεγονός που λαμβάνει χώρα ανάμεσα σε δύο άτομα, τον ακροατή και τον αφηγητή, κατά το οποίο ο δεύτερος μοιράζεται με το δικό του, προσωπικό τρόπο, κάτι που θεωρεί όμορφο και αληθινό σε ένα κείμενο.³

Σύμφωνα με την Αγγελική Λαμπρέλλη, η αφήγηση είναι τέχνη με το δεδομένο βέβαια ότι και η συνομιλία είναι τέχνη. Αυτό τα εξάγει από την άποψη ότι η βασική τεχνική που διέπει την αφήγηση δεν είναι καμία άλλη εκτός από αυτή της συνομιλίας. Το αν η συνομιλία είναι τεχνική ή όχι, μπορούμε να το αντιληφθούμε όλοι μας από τον τρόπο που

---

² Πλατανίτης Δημήτρης «Η αφήγηση», », στο περιοδικό «Φιλολόγος», Φθινόπωρο 1988, , Θεσσαλονίκη, σελ.215.

³ Κουλουμπή –Παπαπετροπούλου Κ. «Αφήγηση ή ανάγνωση; Ένα ψευδοδίλημμα» στο «Διαβάζω», μηνιαία επιθεώρηση του βιβλίου, αρ. 363, Μάιος 1996, σελ.102.

χρησιμοποιούμε για να πούμε κάτι. Όταν θέλουμε να μεταδώσουμε στον άλλον κάτι που εμείς θεωρούμε ιδιαίτερα σημαντικό, τότε ασυναίσθητα και υποσυνείδητα, κάνουμε εφαρμογή της συγκεκριμένης τεχνικής. Ακριβώς όπως και στην αφήγηση, έτσι και στη συνομιλία χρησιμοποιούνται στοιχεία όπως παύσεις, αλλαγή ρυθμών, αλλαγή χροιάς της φωνής, κ.α.

Αν πάρουμε λοιπόν σαν δεδομένο ότι η αφήγηση είναι τέχνη, τότε η Λαμπρέλλη θεωρεί ότι υπεράνω της τεχνικής βρίσκεται η σχέση που διέπει την αφήγηση, κυρίως ενός παραμυθιού. Αυτή η σχέση αποτελείται από τρία μέρη: του αφηγητή, του ακροατή και του ίδιου του παραμυθιού. Το παραμύθι νοείται σαν μέρος λόγω της ιδιομορφίας της σύνθεσης του αφού είναι κάτι που προέρχεται μέσα από το χώρο και το χρόνο και δεν αποτελεί προσωπική δημιουργία αλλά δημιουργία συνολικής και συλλογικής μνήμης.⁴

Η αφήγηση ως πράξη χρονολογείται την περίοδο κατά την περίοδο εμφανίζονται οι πρώτες ανθρώπινες κοινωνίες και προέκυψε ως ανάγκη των ανθρώπων της εποχής να εξηγήσουν τα διάφορα φυσικά φαινόμενα, να ερμηνεύσουν τις ανθρώπινες συμπεριφορές, καθώς και να διατηρήσουν ζωντανές μέσω του προφορικού λόγου ιστορικές μνήμες. Η προφορική «ποιητική» μυθοπλασία που αναπτύσσεται, συνδέεται άμεσα με την καθημερινή ζωή των ανθρώπων περασμένων εποχών και λειτουργεί ως μέσο παρηγοριάς, ελπίδας, δικαιοσύνης και κυρίως απόλαυσης, αφού θα πρέπει να σημειωθεί ότι η αφήγηση εξυπηρετούσε και εξακολουθεί να εξυπηρετεί ψυχαγωγικούς κυρίως στόχους (Τσιλιμένη, 2007, σ.18-19).

---

⁴ Λαμπρέλλη Αγγελική «Σύγχρονη αφήγηση: Απολίθωμα μίας μνήμης που χάνεται ή ζωντανός οργανισμός;», στο <http://www.e-mythos.eu/gr>

Η προφορική αφήγηση αποτελεί τρόπο επικοινωνίας των ανθρώπων του χθες και του σήμερα. Μέσω της ψυχαγωγίας και της τέρψης στοχεύουν να αποκαλύψουν και να μεταφέρουν τα μυστικά της ζωής και της ψυχής του ανθρώπου.

1.2. Τα αφηγηματικά χαρακτηριστικά ενός παραμυθιού

Ένα από τα κυριότερα χαρακτηριστικά των παραμυθιών είναι τα στιχουργήματα. Τα στιχουργήματα αυτά επαναλαμβάνονται συνέχεια κατά τη διάρκεια του παραμυθιού με σκοπό τον εσωτερικό ρυθμό, τη ζωντάνια της αφήγησης και τη δραματικότητα. Τέτοιου είδους στιχουργήματα είναι το παρακάτω:

«Καθρέφτη, καθρεφτάκι μου, για πες μου καλή ώρα

Ποια είναι η ομορφότερη μέσα σ' αυτή τη χώρα;»⁵

Εκτός από τα στιχουργήματα υπάρχουν και κάποιες στερεότυπες εκφράσεις όπως χαρακτηριστικά επίθετα που επαναλαμβάνονται συνεχώς σε όλη τη διάρκεια του παραμυθιού καθώς και κάποιοι χαρακτηριστικοί διάλογοι.⁶

Παραδοσιακά, το παραμύθι έχει τρεις γενικές αρχές αναφορικά με το χώρο, το χρόνο και τα πρόσωπα. Αυτές είναι:

---

⁵ Βελιαρούτης Δ. Λεωνίδας «Η τέχνη να αφηγούμαστε το παραμύθι» στο «Σύγχρονο νηπιαγωγείο και παιδικός σταθμός», τρίμηνο περιοδικό προσχολικής αγωγής, τεύχος 2^ο, 1991, σελ.77.

⁶ Βελιαρούτης Δ. Λεωνίδας «Η τέχνη να αφηγούμαστε το παραμύθι» στο «Σύγχρονο νηπιαγωγείο και παιδικός σταθμός», τρίμηνο περιοδικό προσχολικής αγωγής, τεύχος 2^ο, 1991, σελ.79.

1. Η αοριστία του χρόνου
2. Η αοριστία του τόπου δράσης
3. Τα πρόσωπα της δράσης είναι ανώνυμα.⁷

Σύμφωνα με τον Δανό λαογράφο Axel Olrik, οι αφηγηματικές αρχές ή αλλιώς επικοί νόμοι του παραμυθιού, είναι:

1. Ένα παραμύθι δεν ξεκινά με το σπουδαιότερο σημείο της δράσης και δεν τελειώνει απότομα. Προηγείται μια ήρεμη εισαγωγή, ενώ η ιστορία συνεχίζεται και μετά την κορύφωση, για να κλείσει τον κύκλο σε ένα σημείο ηρεμίας και σταθερότητας.
2. Οι επαναλήψεις είναι συχνές, όχι μόνο για να δώσουν ένταση στην πλοκή, αλλά και για να προσδώσουν όγκο στην ιστορία.
3. Την ίδια στιγμή, παρόντα στο ίδιο επεισόδιο βρίσκονται συνήθως μόνο δύο πρόσωπα.
4. Οι αντίθετοι χαρακτήρες βρίσκονται αντιμέτωποι.
5. Αν εμφανίζονται στον ίδιο ρόλο δύο πρόσωπα, πρόκειται για μικρούς και αδύνατους. Συχνά είναι δίδυμοι και όταν δυναμώσουν γίνονται συχνά ανταγωνιστές.
6. Ο χειρότερος ή πλέον αδύναμος μιας ομάδας αποδεικνύεται στο τέλος ο καλύτερος.

---

⁷ Καραγιάννης Ηρακλής, Νικολίδου Αθηνά, Τσαλαβρέτα Ευαγγελία «Κόκκινη κλωστή δεμένη.....(το λαϊκό παραμύθι στο σχολείο» στο <http://dim-portar.mag.sch.gr>

7. Οι χαρακτηρισμοί είναι απλοί: αναφέρονται μόνο οι ιδιότητες που έχουν άμεση σχέση με την υπόθεση. Δεν υπάρχει καμία ένδειξη για τη ζωή των προσώπων εκτός πλοκής,
8. Η πλοκή είναι απλή και λέγεται μία ιστορία τη φορά. Όταν εκτυλίσσονται παράλληλα δύο ή περισσότερα επεισόδια, τότε πρόκειται για λόγιο προϊόν.
9. Όλα θίγονται με τον απλούστερο δυνατό τρόπο. Παρόμοια αντικείμενα περιγράφονται όσο γίνεται πιο όμοια. Η ποικιλομορφία δεν επιχειρείται καν.⁸

1.3. Οι μορφές της αφήγησης

Στους καιρούς μας η αφήγηση αποτελεί σημαντικό μέσο άντλησης πληροφοριών, καθώς καλύπτει τόσο σημαντικά ιστορικά συμβάντα του παρελθόντος, όσο και γεγονότα που αναφέρονται στον ιδιωτικό βίο των ανθρώπων, όπως γάμους, γλέντια, κατατρεγμούς, σπουδές, ξενιτεμούς κ.λ.π. Οι διηγήσεις αυτές συγκροτούν την προφορική ιστορία κάθε λαού και φωτίζουν παράλληλα και πτυχές της γραπτής ιστορίας του. Η αφήγηση είτε είναι προφορική είτε γραπτή, είτε πραγματική είτε μυθοπλαστική, είτε λαϊκή είτε έντεχνη, αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ανθρώπινης πορείας και εξέλιξης μέσα στο χρόνο (Τσιλιμένη, 2007, σ.132).

---

⁸ Καραγιάννης Ηρακλής, Νικολίδου Αθηνά, Τσαλαβρέτα Ευαγγελία «Κόκκινη κλωστή δεμένη.....(το λαϊκό παραμύθι στο σχολείο» στο <http://dim-portar.mag.sch.gr>

Κάνοντας λόγο για τις μορφές της αφήγησης, αρχικά μπορούμε να διακρίνουμε την προφορική και γραπτή αφήγηση, την λαϊκή και έντεχνη αφήγηση, τη θεατρική και λαϊκότροπη αφήγηση και τέλος την εικαστική και μικτή αφήγηση (Τσιλιμένη, 2007, σ.133).

Όσον αφορά την προφορική αφήγηση, καλύπτει αφηγηματικά το μεγαλύτερο μέρος των καθημερινών ή ιστορικών δραστηριοτήτων και δράσεων των ανθρώπων, ενώ στη γραπτή αφήγηση αποτυπώνεται ουσιαστικά η προφορική αφήγηση σε λογοτεχνικά, ιστορικά, δοκιμιακά και θεατρικά κείμενα (Τσιλιμένη, 2007, σ.133).

Η λαϊκή αφήγηση παραπέμπει σε προφορικές αφηγήσεις ανθρώπων του λαού, όπως είναι οι παραμυθάδες και οι παραμυθούδες, σε αντίθεση με την έντεχνη αφήγηση, η οποία περιλαμβάνει προφορικές αφηγήσεις ανθρώπων που γνωρίζουν γράμματα και έχουν σπουδάσει την *ars narrare*, την τέχνη του αφηγείσθαι (Τσιλιμένη, 2007, σ.133).

Ένα μίγμα λαϊκής και έντεχνης αφήγησης αποτελεί η λαϊκότροπη αφήγηση. Ο αφηγητής στην εικαστική αφήγηση εξιστορεί τα γεγονότα μέσα από εικόνες, ενώ στη θεατρική αφήγηση, η οποία σπουδάζεται σε θεατρικές σχολές, η εξιστόρηση πραγματοποιείται με τρόπο θεατρικό (Τσιλιμένη, 2007, σ.134).

Οι μορφές που λαμβάνει η αφήγηση διαχωρίζονται επίσης και από το σκοπό που επιδιώκεται με αυτή και από το αν το περιεχόμενο του κειμένου που θα αφηγηθεί έχει πλαστικότητα ή όχι. Σύμφωνα λοιπόν με το σκοπό, τα αφηγηματικά είδη που προκύπτουν είναι τα εξής:

1. Η λογοτεχνική αφήγηση
2. Η αφήγηση της ιστορίας

3. Η δημοσιογραφική είδηση
4. Το ημερολόγιο
5. Τα βιογραφικά είδη
6. Η υπηρεσιακή αναφορά⁹

Με τη πλαστότητα ή όχι του περιεχομένου έχουμε μία διπλή κατηγοριοποίηση που είναι:

1. Βασισμένη σε πραγματικά γεγονότα
2. Βασισμένη στη φαντασία του αφηγητή.¹⁰

1.4. Η δομή της αφήγησης

Η διάρθρωση της παραμυθιακής ιστορίας βασίζεται στους γνωστούς κανόνες που ακολουθεί η λαϊκή αφήγηση. Ο νόμος της τριπλής επανάληψης, ο νόμος των διδύμων, ο νόμος της επιτάσεως, οι τριάντα μία λειτουργίες που επισήμανε ο V. Propp, η τυπική έναρξη, το τέλος του παραμυθιού κ.α είναι μερικά από τα βασικά χαρακτηριστικά που συναντάμε σε κάθε αφήγημα (Αναγνωστόπουλος, 1997, σ. 43).

---

⁹ Πλατανίτης Δημήτρης «Η αφήγηση», », στο περιοδικό «Φιλολόγος», Φθινόπωρο 1988, , Θεσσαλονίκη, σελ.216.

¹⁰ Πλατανίτης Δημήτρης «Η αφήγηση», », στο περιοδικό «Φιλολόγος», Φθινόπωρο 1988, , Θεσσαλονίκη, σελ.216.

Η δομή κάθε ιστορίας που αφηγείται, αποτελείται από το συνδυασμό τριών λειτουργιών που κάθε μία από αυτές αποτελεί μία αυτόνομη αφηγητική ενότητα: το ενδεχόμενο, την εξέλιξη και την έκβαση.

Μέσα από την ανάπτυξη διάφορων αφηγηματικών τυπολογιών, αναπτύχθηκε μία δομή σύμφωνα με την οποία υπάρχει μία αρχική κατάσταση η οποία μετατρέπεται σε περιπέτεια με την εισροή δυναμικών επεισοδίων. Μέσα στην κύρια ιστορία διακρίνουμε τρία συνήθως μοτίβα, που βαθμιαία επιτείνουν την αγωνία και φτάνουν σε μια κορύφωση την ιστορία για ν' αρχίσει να δίνεται σιγά σιγά η λύση και να φτάσουμε έτσι στην αριστοτελική κάθαρση, στο αισιόδοξο τέλος του παραμυθιού (Αναγνωστόπουλος, 1997, σ. 44). Πιο συγκεκριμένα:

- Το πρόσωπο ή τα πρόσωπα της ιστορίας αντιμετωπίζουν κάποιο πρόβλημα
- Στη προσπάθεια τους να τα επιλύσουν μπλέκουν συνεχώς επεισόδια
- Στο τέλος, με διάφορους τρόπους όλα λύνονται¹¹

Κάθε μοτίβο παρουσιάζει ένα πλέγμα δυσκολιών και δοκιμασιών για τον ήρωα, περιέχει την επανάληψη λόγων, υποσχέσεων, όρκων, στιχουργημάτων, τις μεταμορφώσεις, την αναγνώριση και άλλα εσωτερικά δομικά στοιχεία. Η έκταση κάθε μοτίβου έγκειται στη δικαιοδοσία κάθε αφηγητή και εξαρτάται από την προσωπικότητά του (Αναγνωστόπουλος, 1997, σ. 43).

---

¹¹ Παπαρούση Μαρίτα «Η δομή της λογοτεχνικής αφήγησης: Σκέψεις για μία διδακτική αξιοποίηση» στο <http://keimena.ece.uth.gr>.

Όσον αφορά τη δομή ενός αφηγηματικού κειμένου, οι ερευνητές Labov & Waletzky (1967) κατέληξαν σε ένα δομικό σχήμα, σύμφωνα με το οποίο η δομή μιας αφήγησης περιλαμβάνει πέντε βασικά σημεία: τον προσανατολισμό, την «περιπέτεια», την αξιολόγηση, τη λύση και τέλος την κατάληξη.

Στον *προσανατολισμό* δίνονται πληροφορίες για τους "ήρωες", τον χώρο, τον χρόνο και την κατάσταση από την οποία εκκινεί η αφήγηση. Πρόκειται για προαιρετικό στάδιο, ιδιαίτερα σε αφηγήσεις μικρών παιδιών, αλλά και μεγάλων με περιορισμένες εκφραστικές δυνατότητες.

Η "*περιπέτεια*" είναι το θεμελιώδες συστατικό μιας αφήγησης. Συνήθως ολοκληρώνεται σε ένα αποτέλεσμα, μια έκβαση, η οποία όμως δεν είναι πάντοτε εύκολο να προσδιοριστεί χωρίς την εξέταση του νοήματος των προτάσεων.

Η *αξιολόγηση* είναι η κρίση του αφηγητή για το νόημα της ιστορίας, η πιο φανερή παρέμβασή του στα δρώμενα.

Η *λύση* ακολουθεί την αξιολόγηση ή συμπίπτει με αυτήν. Είναι η πιο απρόβλεπτη φάση μιας αφήγησης και γι' αυτό είναι δυσχερέστατη μια τυπολογία λύσεων.

Ορισμένες φορές η αφήγηση κλείνει με στερεότυπες καταληκτικές φράσεις (*καταλήξεις*) που παραπέμπουν στην αρχή της ιστορίας.

1.5. Τα αφηγηματικά είδη

Ο Stanzel κάνει διάκριση ανάμεσα σε τρία αφηγηματικά σχήματα, το συγγραφικό, το πρωτοπρόσωπο και το προσωποπαγές. Και στα τρία αυτά σχήματα υπάρχουν τρεις συνιστώσες: το πρόσωπο (το γραμματικό πρώτο ή τρίτο), η προοπτική (εξωτερική/εσωτερική) και ο τρόπος (αφηγητής /ενδοσκοπητής).¹²

Στη προφορική λογοτεχνία, που αποτελεί και το μεγαλύτερο μέρος της λαϊκής λογοτεχνίας, τα αφηγηματικά είδη είναι:

- Το παραμύθι
- Ο θρύλος
- Η παροιμία
- Η ευτράπελη ιστορία
- Ο μύθος
- Το αίνιγμα
- Το έπος
- Το αφηγηματικό δημοτικό τραγούδι¹³

---

¹² Χρυσομάλλη –Henrich K. «Αφηγηματική τεχνική, αφηγηματικός χρόνος και η επίδραση τους στη διαμόρφωση της λογοτεχνικής μορφής –Έρευνες στους Μυριβήλη, Βενέζη και Φακίνου με ιδιαίτερη έμφαση στις γυναικείες μορφές», στο περιοδικό «Φιλολογος», Καλοκαίρι 1997, Θεσσαλονίκη, σελ.207.

¹³ Πελασγός Στέλιος «Η προφορική αφήγηση της ελληνικής λαϊκής λογοτεχνίας» στο <http://www.e-mythos.eu/gr>.

1.6. Ο αφηγηματικός χρόνος

Το θέμα του αφηγηματικού χρόνου έχει απασχολήσει αρκετούς μελετητές όπως τον Gerard Genette, ο οποίος στο έργο του «Discours du recit», ανέλυσε τις κατηγορίες του αφηγηματικού χρόνου. Επίσης, σημαντικό είναι και το έργο του E. Lammert «Bauformen des Erzählens» που αναλύει πόσο σημαντικός είναι ο αφηγηματικός χρόνος στη διαμόρφωση του κειμένου.¹⁴

Μία πρώτη κατηγοριοποίηση του αφηγηματικού χρόνου είναι η εξής:

- Το χρονικό επίπεδο του πομπού, του αφηγητή δηλαδή ή του συγγραφέα
- Το χρονικό επίπεδο του δέκτη, δηλαδή του ακροατή ή του αναγνώστη
- Το χρονικό επίπεδο των γεγονότων¹⁵

Οι συσχετισμοί μεταξύ των κατηγοριών είναι σχεδόν αυτονόητοι αλλά αυτό που χρήζει ιδιαίτερης μελέτης είναι η σχέση του χρόνου των γεγονότων της αφήγησης με τον αφηγηματικό χρόνο.

Ο αφηγηματικός χρόνος προκύπτει από την τομή και την αναδιάταξη, την συντόμευση ή την επιμήκυνση της φυσικής διαδοχής των γεγονότων που σχηματίζουν την αφήγηση.¹⁶

---

¹⁴ Χρυσομάλλη –Hengich K. «Αφηγηματική τεχνική, αφηγηματικός χρόνος και η επίδραση τους στη διαμόρφωση της λογοτεχνικής μορφής –Έρευνες στους Μυριβήλη, Βενέζη και Φακίνου με ιδιαίτερη έμφαση στις γυναικείες μορφές», στο περιοδικό «Φιλολογος», Καλοκαίρι 1997, Θεσσαλονίκη, σελ.206-207.

¹⁵ Πλατανίτης Δημήτρης «Η αφήγηση», στο περιοδικό «Φιλολογος», Φθινόπωρο 1988, , Θεσσαλονίκη, σελ.218.

Ο χρόνος σαν έννοια καταργείται εντελώς στην αφήγηση παραμυθιών λόγω της φαντασίας και της έλλειψης αντικειμενικότητας. Όπως χαρακτηριστικά λέει ο Τόλκιεν «τα παραμύθια ανοίγουν την πόρτα σ' έναν Άλλο Χρόνο και αν διαβούμε αυτή την πόρτα, έστω και για μια στιγμή, βρισκόμαστε έξω από το δικό μας χρόνο, έξω ίσως από τον ίδιο το Χρόνο».¹⁷¹

1.7. Η οπτική γωνία της αφήγησης

Η οπτική γωνία είναι ιδιαίτερα σημαντική για την αφήγηση αφού είναι αυτή που θα ιεραρχήσει τα γεγονότα του κειμένου που αφηγείται, και από αυτή θα εξαρτηθεί η παράλειψη ή όχι περιστατικών και λεπτομερειών, ο επιδιωκόμενος σκοπός καθώς και ο τόνος της αφήγησης. Ανάλογα δηλαδή με την οπτική γωνία που επιλέγεται, θα εξαρτηθεί και η διαμόρφωση και η επιλογή του τρόπου, του ύφους και σε πολλές περιπτώσεις και του περιεχομένου της αφήγησης.¹⁸

Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι η διαφορά από οπτική γωνία σε οπτική γωνία προκύπτει από το αν ο αφηγητής συμμετέχει στα γεγονότα ή όχι αλλά από το σκοπό που αυτός επιδιώκει καθώς και από τη

---

¹⁶ Πλατανίτης Δημήτρης «Η αφήγηση», », στο περιοδικό «Φιλολογος», Φθινόπωρο 1988, , Θεσσαλονίκη, σελ.218.

¹⁷ Μήτσου Μαρία «Παραμυθική αφήγηση: Το πέρασμα στον άλλο χρόνο» στο «Διαβάζω», μηνιαία επιθεώρηση του βιβλίου, αρ. 363, Μάιος 1996, σελ.113.

¹⁸ Πλατανίτης Δημήτρης «Η αφήγηση», », στο περιοδικό «Φιλολογος», Φθινόπωρο 1988, , Θεσσαλονίκη, σελ.217.

προσωπικότητα του. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα ότι σε κείμενο που βρίσκεται στο βιβλίο «Ασκήσεις ύφους» του Ρεημόν Κενό, παρουσιάζονται τόσες οπτικές γωνίες όσες και οι αφηγητές του, δηλαδή 99.¹⁹

Τα παραπάνω όμως και κυρίως στη σχέση οπτικής γωνίας και αφηγητή, αφορούν τις αφηγήσεις των πραγματικών γεγονότων. Στις πλαστές αφηγήσεις και κυρίως στη λογοτεχνία, έχουμε το φαινόμενο της εσωτερικής και της εξωτερικής αφήγησης, ειδικά όταν ο αφηγητής δεν ταυτίζεται με τον συγγραφέα. Όταν αναφερόμαστε στην εξωτερική οπτική γωνία του αφηγητή, μιλάμε για τις περιπτώσεις που ο αφηγητής παρουσιάζεται ως παντογνώστης και επόπτης των πάντων. Από την άλλη όταν αναφερόμαστε στην εσωτερική οπτική γωνία του αφηγητή, μιλάμε για τις περιπτώσεις που ο αφηγητής είναι απλώς παρατηρητής της δράσης και σε κάποιες περιπτώσεις αποτελεί ακόμα και μέρος των προσώπων που την αποτελούν.²⁰

Δεν θα πρέπει να παραλείψουμε την αναφορά στο φαινόμενο εναλλαγής οπτικών γωνιών από πλευράς αφηγητή καθώς και στο φαινόμενο σε ένα κείμενο να εναλλάσσονται οι αφηγητές με εσωτερική οπτική γωνία.²¹

Στην αφήγηση της λογοτεχνίας, η τεχνική της οπτικής γωνίας και κυρίως στις πλαστές αφηγήσεις, αποτελεί στοιχείο της αφηγηματικής

---

¹⁹ Πλατανίτης Δημήτρης «Η αφήγηση», », στο περιοδικό «Φιλολογος», Φθινόπωρο 1988, , Θεσσαλονίκη, σελ.217.

²⁰ Πλατανίτης Δημήτρης «Η αφήγηση», », στο περιοδικό «Φιλολογος», Φθινόπωρο 1988, , Θεσσαλονίκη, σελ.217.

²¹ Πλατανίτης Δημήτρης «Η αφήγηση», », στο περιοδικό «Φιλολογος», Φθινόπωρο 1988, , Θεσσαλονίκη, σελ.217-218.

τεχνικής και έχει στενή σχέση με τον αφηγηματικό χρόνο στον οποίο αναφερθήκαμε παραπάνω.²²

1.8. Τα βασικά χαρακτηριστικά των αφηγητών

Ο αφηγητής είναι το άτομο εκείνο που έχει στα χέρια του την τύχη του παραμυθιού και τη μεταβίβασή του στον κόσμο της κοινότητας. Συνήθως έχει την εμπειρία και κατέχει τα μέσα που συνθέτουν την άρτια αφήγηση, για να μπορέσει να κερδίσει το ακροατήριό του.

Κατά τη διάρκεια της αφήγησης, ο παραμυθάς κάνει χειρονομίες, διάφορους μορφασμούς, αλλάζει τον τόνο της φωνής του και συμφωνεί ή διαφωνεί με τα «καθέκαστα» της πλοκής. Μπορεί επίσης να ζητά τη γνώμη κάποιου ακροατή για τα συμβαίνοντα στη διήγηση (Κουλουμπή-Παπαπετροπούλου, 1997, σ. 52). Προσπαθεί με ρητορικά τεχνάσματα και διάφορες μιμικές κινήσεις να μεταδώσει την ατμόσφαιρα του παραμυθιακού λόγου στους ακροατές. Ζει το παραμύθι και συμμετέχει στη χαρά ή στη λύπη και στην αγωνία των ηρώων του (Κουλουμπή-Παπαπετροπούλου, 1997, σ.53).

Εξετάζοντας χωριστά τις δύο κατηγορίες αφηγητών, αυτή του παραδοσιακού και αυτή του έντεχνου αφηγητή, μπορούμε να διακρίνουμε κάποια βασικά χαρακτηριστικά τους.

---

²² Πλατανίτης Δημήτρης «Η αφήγηση», », στο περιοδικό «Φιλολόγος», Φθινόπωρο 1988, , Θεσσαλονίκη, σελ.218.

Όσον αφορά τους λαϊκούς αφηγητές στην πλειοψηφία τους ήταν άντρες και οι αφηγήσεις τους απευθύνονταν σε κοινό ενηλίκων. Διέθεταν δυνατή μνήμη, ευφράδεια λόγου, ένταση στη φωνή, ικανότητα πολύωρης αφήγησης, καθώς και ικανότητα εσωτερίκευσης αφηγηματικού υλικού. Η εκφραστικότητα, η παραστατικότητα και η επιδεξιότητα συγκαταλέγονται, επίσης στα χαρακτηριστικά των λαϊκών αφηγητών, ενώ εξίσου σημαντικά στοιχεία για τον παραδοσιακό αφηγητή αποτελούν το χιούμορ, η φαντασία και η μιμική (Τσιλιμένη, 2007, σ.19). Ο λαϊκός αφηγητής καθόταν σε περίοπτη θέση, έχοντας γύρω του ή απέναντί του το κοινό. Η διάρκεια μιας αφήγησης δεν ήταν εξ' αρχής καθορισμένη. Ο αφηγητής ήταν εκείνος, ο οποίος την όριζε, λαμβάνοντας υπόψη το ενδιαφέρον και την ανταπόκριση του κοινού του (Τσιλιμένη, 2007, σ.21).

Αναφερόμενοι στα χαρακτηριστικά του έντεχνου αφηγητή, σημειώνουμε ότι είναι εγγράμματος, διαθέτει καθαρή και έντονη φωνή, καθώς και διορατικότητα για την επιλογή του αφηγηματικού υλικού. Όπως και στην περίπτωση του παραδοσιακού αφηγητή, η εκφραστικότητα, η παραστατικότητα και η μιμική, συνιστούν απαραίτητες προϋποθέσεις για την προσέλκυση του ακροατηρίου (Τσιλιμένη, 2007, σ. 27).

1.9. Η γλώσσα της αφήγησης και του αφηγητή

Το βασικό γραμματικό γνώρισμα του αφηγηματικού ύφους είναι η υποτακτική ή παρατακτική χρονική σύνδεση, πράγμα το οποίο υπαγορεύεται από τις σχέσεις αιτιότητας και τις σχέσεις χρονικής συνάφειας που συνδέουν τα συμβάντα μιας αφήγησης. Κυριαρχούν σύνδεσμοι όπως «επειδή», «αφού», «καθώς», «ενώ», «έτσι» κ.λ.π, μέσω των οποίων εκφράζεται και η αιτιότητα, ενώ η χρονική συνάφεια εκφράζεται με χρονικά επιρρήματα και προσδιορισμούς όπως «ύστερα», «μετά», «πριν», «εν τω μεταξύ», «στη διάρκεια» κ.λ.π.

Οι ρηματικοί χρόνοι που χρησιμοποιούνται κατά την αφήγηση είναι κυρίως παρελθοντικοί. Επικρατεί ως επί το πλείστον ο αόριστος, ο οποίος είναι ο χρόνος της ιστορίας, επομένως και της διήγησης γεγονότων, ενώ συναντάται και ο παρατατικός σε περιπτώσεις, όπου η ταχύτητα της αφήγησης είναι μικρή και μεγαλύτερη η διάρκεια των συμβάντων.

Ανάλογα με την πλοκή της ιστορίας, ο αφηγητής συνήθως ενσωματώνει στην αφήγησή του συγκεκριμένα ρήματα, προκειμένου να δηλώσει κίνηση, αλλαγή, επαφή, απομάκρυνση, αίτηση ή παροχή και ρήματα μέσα από τα οποία θα εκφράσει μια κρίση, βούληση, αντίληψη και συναισθήματα. Η πρώτη κατηγορία ρημάτων αποδίδει και περιγράφει απλά τις ενέργειες των προσώπων της ιστορίας, ενώ στη δεύτερη κατηγορία διαφαίνονται τα σχόλια του αφηγητή για τη συμπεριφορά των ηρώων.

Επίσης ο αφηγητής κατά την πορεία της αφήγησης συνηθίζει να χρησιμοποιεί κάποιες στερεοτυπικές φράσεις καταδεικνύοντας έτσι την

έναρξη και τη λήξη της αφήγησής του, μεταφορικές εκφράσεις, παρομοιώσεις κ.λ.π, πράγμα που τον βοηθά να ανακαλεί με μεγαλύτερη ευκολία από τη μνήμη του τα επεισόδια του παραμυθιού. Άλλες φορές πάλι ο αφηγητής, προκειμένου να επισημάνει στο τέλος της αφήγησης το ηθικό δίδαγμα του παραμυθιού καταφεύγει σε παροιμιακές συνήθως εκφράσεις (Κουλουμπή- Παπαπετροπούλου 1997, σ. 50).

Όσον αφορά συγκεκριμένα το λεξιλόγιο που χρησιμοποιούσε ο λαϊκός αφηγητής, ήταν κυρίως άπρεπο και αθυρόστομο, γεγονός που μπορεί να δικαιολογηθεί, αν λάβουμε υπόψη ότι οι παραμυθάδες σε παλαιότερες εποχές απευθύνονταν κατά κανόνα σε ακροατήριο ενηλίκων, από το οποίο απουσίαζαν τα παιδιά (Κουλουμπή- Παπαπετροπούλου, 1997, σ. 51).

Τέλος η ιδιοματική τοπική διάλεκτος των λαϊκών αφηγητών, είχε σαν αποτέλεσμα πολλές φορές ο αφηγητής να αντιμετωπίζει δυσκολίες ως προς τη σημασία των λέξεων που χρησιμοποιούσε. Παράλληλα με την αφήγηση ήταν υποχρεωμένος να εξηγεί παλαιές λέξεις, οι οποίες ενδεχομένως δεν χρησιμοποιούνταν πλέον από το κοινό του ή να πλάσει μια καινούρια λέξη σε περίπτωση που δεν γνώριζε και ο ίδιος τη σημασία της. Ωστόσο, αρκετοί από τους αφηγητές που είχαν αποκτήσει κάποια μόρφωση επιχειρούσαν να εξαρχαίσουν δημοτικούς τύπους, χωρίς όμως να γίνονται εύκολα αντιληπτοί από το ακροατήριο (Κουλουμπή- Παπαπετροπούλου, 1997, σ. 49-50).

1.10. Ομοιότητες και διαφορές μεταξύ του παραδοσιακού και του έντεχνου αφηγητή

Κάθε αφηγητής έχει το δικό του προσωπικό ύφος. Γενικά όμως μπορούμε να διακρίνουμε κάποιες διαφορές αλλά και ομοιότητες ανάμεσα στην τέχνη του παραδοσιακού αφηγητή και του νέο-αφηγητή.

Ο παραδοσιακός ή λαϊκός αφηγητής, έφερε χαρακτηριστικά από αυτά που αναφέραμε παραπάνω προσθέτοντας τη προσωπική του ερμηνεία. Αυτός ήταν και ο λόγος που παλαιότερα το ίδιο παραμύθι μπορεί να το έλεγαν δύο αφηγητές σε ένα χωριό και ο τρόπος του ενός ήταν εντελώς διαφορετικός από του άλλου.²³

Ο διαχωρισμός ανάμεσα στον παραδοσιακό και στον έντεχνο αφηγητή, καθώς και ανάμεσα στον ερασιτέχνη και επαγγελματία αφηγητή, είναι πολύ δύσκολο να γίνει αφού δεν μπορεί να γίνει διαχωρισμός βάση του τρόπου αφήγησης, λόγω του ότι όσοι αφηγητές υπάρχουν, άλλοι τόσοι είναι και οι τρόποι.

Μία διαφορά που εντοπίζεται ανάμεσα τους και που είναι ιδιαίτερα σημαντική, είναι ότι οι παλαιότεροι αφηγητές δεν είχαν γλωσσική και εγγράμματη μόρφωση αλλά κατείχαν άριστα τη προφορική τέχνη. Αυτό είχε ως συνέπεια, λόγω της άγνοιας που είχαν για τη γλώσσα, στη προσπάθεια τους να αφηγηθούν όσο το δυνατό καλύτερα ένα παραμύθι, να γίνονται δημιουργοί της γλώσσας, μίας γλώσσας που εμπειρείχε καθαρά προσωπικά στοιχεία, χαρακτηριστικό που η σημερινή μόρφωση

---

²³ Βελιαρούτης Δ. Λεωνίδας «Η τέχνη να αφηγούμαστε το παραμύθι» στο «Σύγχρονο νηπιαγωγείο και παιδικός σταθμός», τρίμηνο περιοδικό προσχολικής αγωγής, τεύχος 2°, 1991, σελ.72.

το καθιστά απαγορευτικό λόγω της γνώσης.²⁴ Έτσι ο παραδοσιακός αφηγητής μιλά μια γλώσσα ιδιαίτερη, χαρακτηριστική του τόπου του και αγνή, ενώ ο νέο-αφηγητής μιλά μια γλώσσα πιο περίτεχνη, διαμορφωμένη από πολλές επιρροές.

Ο νέο-αφηγητής πολλές από τις ιστορίες του τις έχει συναντήσει μέσα σε βιβλία. Τις μελετά, δουλεύει πάνω σ'αυτές και ψάχνει διαφορετικές παραλλαγές τους, πληροφορίες για τόπους και πρόσωπα, σχόλια μελετητών από διάφορους κλάδους κ.λ.π. Αντίθετα ο παραδοσιακός αφηγητής δε γνωρίζει παρά μια μόνο παραλλαγή κάθε ιστορίας του, που έχει ακούσει από κάποιον παλαιότερο παραμυθά. Οι ιστορίες φτάνουν ως αυτόν με τον τρόπο της προφορικής παράδοσης από στόμα σε στόμα (Τσιλιμένη, 2007, σ. 27) (Κουλουμπή-Παπαετροπούλου, 1997, σ.97).

Διαφορά επίσης εντοπίζεται και στους χώρους, στους οποίους οι αφηγητές πραγματοποιούν τις αφηγήσεις τους. Ο λαϊκός αφηγητής προτιμούσε τους χώρους όπου συγκεντρώνονταν κοινό, όπως ήταν τα καφενεία, οι πλατείες, οι αυλές στις οποίες πραγματοποιούνταν επαγγελματικές ασχολίες, τα σκαλιά της εκκλησίας, οι επαγγελματικοί χώροι κ.λ.π. (Τσιλιμένη, 2007, σ. 20). Αντίθετα, ο έντεχνος αφηγητής πραγματοποιούσε τις αφηγήσεις του σε βιβλιοθήκες, σχολεία, μικρά καφέ, υπαίθριους χώρους, θεατρικές σκηνές, μουσεία κ.λ.π. (Τσιλιμένη, 2007, σ. 25)

Οι ομοιότητες τους όμως είναι πολύ περισσότερες από τις διαφορές τους. Πιο συγκεκριμένα:

---

²⁴ Λαμπρέλλη Αγγελική «Σύγχρονη αφήγηση: Απολίθωμα μίας μνήμης που χάνεται ή ζωντανός οργανισμός;», στο <http://www.e-mythos.eu/gr>

- ❖ Ο αφηγητής έχει την ίδια κατάρτιση με το κοινό αφού από αυτό προέρχεται και παρά το γεγονός ότι χρονικά είναι σύγχρονος με το κοινό του, γίνεται αποδεκτή η σύμβαση ότι αυτό που αφηγείται είναι δημιούργημα πέρα από το χρόνο και το χώρο
- ❖ Ο αφηγητής δεν προσποιείται κατά τη διάρκεια της αφήγησης, δηλαδή δεν παριστάνει τον αφηγητή αλλά είναι. Γι' αυτόν δεν αποτελεί ένα στοιχείο όπως ο θεατρικός ρόλος που πρέπει να προσαρμοστεί αλλά είναι ο εαυτός του ο οποίος μεταφέρει στο κοινό την αποκάλυψη και τη σημαντικότητα της αλήθειας που αυτός έχει ανακαλύψει
- ❖ Μία άλλη ομοιότητα ανάμεσα σε όλα τα είδη αφηγητών είναι ότι γνωρίζουν τη σπουδαιότητα του παραμυθιού που αφηγούνται και δεν τα θεωρούν ούτε παιδικά αλλά ούτε και αφελή. Έχουν πλήρη επίγνωση ότι το παραμύθι είναι ουσιαστικά ένα έργο τέχνης λόγω των χαρακτηριστικών που φέρει όπως ότι είναι δημιούργημα όλης της ανθρωπότητας
- ❖ Επίσης, οι αφηγητές γνωρίζουν πολύ καλά το βάρος της ευθύνης που φέρουν λόγω του ρόλου τους και του έργου τους και πως λόγω της ανθρώπινης φύσης αυτοί είναι εφήμεροι ενώ το παραμύθι παντοτινό.²⁵
- ❖ Ούτε ο παραδοσιακός ούτε ο νέο-αφηγητής επινοούν την πλοκή, τους χαρακτήρες και την εξέλιξη της ιστορίας. Παρ'όλα αυτά, η τέχνη της αφήγησης χαρακτηρίζεται από ελευθερία και προφέρει δυνατότητες αυτοσχεδιασμού (Κουλουμπή-Παπαπετροπούλου, 1997, σ. 98).

---

²⁵ Λαμπρέλλη Αγγελική «Σύγχρονη αφήγηση: Απολίθωμα μίας μνήμης που χάνεται ή ζωντανός οργανισμός;», στο <http://www.e-mythos.eu/gr>

- ❖ Τα εκφραστικά μέσα είναι κοινά και στους δύο. Ο αφηγητής είναι καθισμένος και παρασύρει το κοινό του με τις κινήσεις των χεριών και τις εκφράσεις του προσώπου. Η φωνή του με τις παύσεις, τις επιταχύνσεις, τις σιωπές, τους ρυθμούς, την αλλαγή της έντασης και τις μιμήσεις είναι αξεχώριστα πλεγμένη με τον προσωπικό αφηγηματικό του λόγο (Κουλουμπή-Παπαπετροπούλου, 1997, σ.98).
- ❖ Το μεγαλύτερο όμως κοινό χαρακτηριστικό τους είναι ότι και ο παραδοσιακός και ο νέο-αφηγητής έχουν έναν κοινό σκοπό. Μέσα από την τέχνη τους να κάνουν να φανερωθεί το αόρατο και να ακουστεί η σιωπή. Παραμένουν πιστοί στην ιστορία αποκαλύπτοντας αλήθειες πανανθρώπινες και πανάρχαιες (Τσιλιμένη, 2007, σ.28).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2- ΑΦΗΓΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

2.1. Η αφήγηση στη σύγχρονη εκπαίδευση

Η αφήγηση στην εκπαίδευση συντελεί ουσιαστικά στη καλλιέργεια του μαθητή. Πιο συγκεκριμένα, συντελεί τόσο σε γλωσσικό όσο και σε πνευματικό επίπεδο, αφού όταν οι μαθητές κατανοήσουν το θεωρητικό πλαίσιο και το λεξικολογικό υλικό με τη βοήθεια ασκήσεων και κειμένων, μπορούν να χειριστούν σωστά όλες τις μορφές που μπορεί να έχει ο αφηγηματικός λόγος. Επιπλέον, αποκτούν τις κατάλληλες δεξιότητες ώστε να μπορούν να επιλέγουν την σωστή εκφραστική μορφή για τη κάθε περίπτωση καθώς και το κατάλληλο γλωσσικό επίπεδο και σημασιολογικά στοιχεία που θα τα βοηθήσουν να ανταποκριθούν στις επικοινωνιακές συνθήκες.²⁶

Η ένταξη της αφήγησης στον ευρύτερο χώρο της εκπαίδευσης είναι επιτακτική ανάγκη, καθώς προτείνει ποικίλους δρόμους και τρόπους επικοινωνίας, καλλιεργεί τη γλώσσα, βελτιώνει τον τρόπο μάθησης, προσφέρει γνώσεις ιστορικές και τοπικού πολιτισμού, ενισχύει την εθνική συνείδηση και διευρύνει το πνεύμα της οικουμενικότητας. Μέσα από την αφήγηση διαπιστώνεται η συνάντηση πολιτισμών, καθώς και η διαφορετικότητα ως σημείο γνωριμίας, σεβασμού και αποδοχής του «άλλου». Διασώζεται η πολιτιστική ταυτότητα και κουλτούρα και κατανοείται η παγκόσμια πραγματικότητα (Τσιλιμένη, 2007, σ.16). Ο συνδιασμός αφήγησης και διδασκαλίας μπορεί να επηρεάσει και να παρέμβει στο κοινωνικό γίνεσθαι των νέων, να δώσει έμφαση σε σύγχρονα ζητήματα που απασχολούν το σχολείο και την παγκόσμια

---

²⁶ Πλατανίτης Δημήτρης «Η αφήγηση», », στο περιοδικό «Φιλολόγος», Φθινόπωρο 1988, , Θεσσαλονίκη, σελ.215.

κοινωνία, όπως είναι ο ρατσισμός, η πολυμορφία, η επικοινωνία κ.α. (Τσιλιμένη, 2007, σ.30).

Η αφήγηση πέρα από τον κυρίαρχο στόχο της, που δεν είναι άλλος από την ψυχαγωγία, εξυπηρετεί και έναν από τους βασικούς στόχους της εκπαίδευσης, που είναι η κοινωνικοποίηση και γενικότερα η διαχρονική ανάγκη του ανθρώπου για έκφραση και επικοινωνία (Τσιλιμένη, 2007, σ. 28).

Η αφήγηση ως διευρυμένη διαδικασία, αφορά και τις βιωμένες εμπειρίες των αφηγητών-μαθητών, τις ιστορίες ονείρων, τις ελεύθερες ανακοινώσεις, ανέκδοτα και γενικά κάθε τι που αναπτύσσει την επικοινωνιακή σχέση και το ενδιαφέρον ανάμεσα σε αφηγητή και ακροατήριο (Τσιλιμένη, 2007, σ. 32).

Ο αφηγητής με τον εκπαιδευτικό χρησιμοποιούν κοινές τακτικές και στόχους. Αρχικά και οι δύο απευθύνονται σε ένα ακροατήριο και ενδιαφέρονται για την επικοινωνία του ακροατηρίου. Καλλιεργούν την ακρόαση ως βασική προϋπόθεση για την έκφραση και ενισχύουν τον προφορικό λόγο του ακροατηρίου. Ενδιαφέρονται για την ενίσχυση της εθνικής ταυτότητας και την ανάπτυξη μιας οικουμενικής συνείδησης, ενώ παράλληλα μεταγγίζουν πολιτισμό και καλλιεργούν την ικανότητα κατανόησης περιεχομένου. Τέλος, φροντίζουν για την ικανοποίηση του βασικού στόχου της αφήγησης, που είναι η ψυχαγωγία (Τσιλιμένη, 2007, σ. 31).

2.2 Η θέση της αφήγησης σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης

Το παραμύθι ως διδακτικό υλικό στο σχολείο γνώρισε αρκετές περιπέτειες και πάντοτε κρίθηκε σύμφωνα με τις εκάστοτε επικρατούσες παιδαγωγικές αρχές. Στην πορεία του χρόνου, το παραμύθι υποστηρίχτηκε ένθερμα από τους παιδαγωγούς για την παιδαγωγική του σημασία, την ουσιαστική συμβολή του στη γλωσσική και γνωσιακή εξέλιξη του παιδιού, την ηθικοθρησκευτική, καθώς και την ηθικοπλαστική επίδραση και ψυχαγωγία του (Αναγνωστόπουλος, 1997, σ.198).

Η αφήγηση παραμυθιού στο σύγχρονο νηπιαγωγείο μπορεί να αποτελέσει το κέντρο και την αφετηρία πολλών συναφών δραστηριοτήτων, που υπηρετούν ανάλογους στόχους. Βέβαια, ο προφανής και βαθύτερος στόχος είναι η αισθητική απόλαυση και καλλιέργεια των νηπίων (Αναγνωστόπουλος, 1997, σ. 214).

Στη πρωτοβάθμια εκπαίδευση και ειδικά στη προσχολική αγωγή, το παραμύθι διαδραματίζει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο. Η ωφέλεια της ανάγνωσης παραμυθιών στο νήπιο συνοψίζεται στα εξής:

- Αναφορικά με την συναισθηματική ανάπτυξη του νηπίου, το βοηθά στον εμπλουτισμό των συναισθημάτων του, στη διασκέδαση του και στην ανάπτυξη της φαντασίας του
- Γνωσιακά, το νήπιο λαμβάνει πληροφορίες και γνώσεις, αποκτά κριτική σκέψη, κατασκευάζει διάφορες νοητικές δομές, κατανοεί σχέσεις όπως αυτές του χώρου και του χρόνου, γνωρίζει αριθμούς,

ποσότητες, σχήματα και χρώματα και γνωρίζει γλωσσικές μορφές που δεν έχει την ευκαιρία να γνωρίσει στα κοντινά του περιβάλλοντα όπως το οικογενειακό και το σχολικό

- Τέλος, συντελεί ουσιαστικά στην κοινωνικοποίηση του νηπίου.²⁷

Όπως σημειώθηκε παραπάνω, η αφήγηση ως εκπαιδευτική διαδικασία, βρήκε πρόσφορο έδαφος κυρίως στο χώρο της προσχολικής εκπαίδευσης. Αντίθετα στις επόμενες βαθμίδες της εκπαίδευσης, ο ρόλος της αποδυναμώνεται, με αποτέλεσμα να κατευνάζεται η φαντασία των μαθητών και να επιτυγχάνεται ο αποαφηγηματισμός. Προέχει η γραπτή έκφραση και η προσέγγιση δομικών στοιχείων αφηγηματικών κειμένων, παραγκωνίζοντας τις λαϊκές ιστορίες και τα παραμύθια (Τσιλιμένη, 2007, σ.28-29).

Η διαθεματική προσέγγιση της γνώσης παρέχει τη δυνατότητα στην αφήγηση να προσεγγίσει ουσιαστικά κάθε επιστημονικό πεδίο, όπως είναι τα μαθηματικά, η γεωγραφία, η μουσική, η ιστορία, οι φυσικές επιστήμες, η φιλολογία κ.λ.π. Το σχολείο ανεξάρτητα από βαθμίδα, μπορεί να αξιοποιήσει το αφηγηματικό υλικό και να ενθαρρύνει τους μαθητές να αφηγούνται. Η επανένταξη των τρόπων προσέγγισης και εμπλοκής της αφήγησης στη διαδικασία της μάθησης, είναι βασική προϋπόθεση αναγνώρισης και αποδοχής, ώστε να αναπτυχθεί μια βαθιά σχέση ανάμεσα στους μαθητές και στην ιστορία (Τσιλιμένη, 2007 σ.32-33).

---

²⁷ Κρέζα Μαρία, Μπαντή Μαρία, Χαραλαμπίδου Δέσποινα, Ψωμά Θεοδώρα «Μία φοιτητική απόπειρα για να γνωρίσουμε τον αφηγηματικό κόσμο των νηπίων», στο «Σύγχρονο νηπιαγωγείο», διμηνιαίο περιοδικό προσχολικής αγωγής και εκπαίδευσης, τεύχος 17, Σεπτέμβριος –Οκτώβριος 2000, σελ.22.

Οι αφηγήσεις δεν είναι απαραίτητο να εστιάζουν αποκλειστικά σε παραμύθια. Ενθύματα προσωπικά, μαρτυρίες και βιώματα που συνδέονται με τον τόπο και αφορούν γεγονότα και εξελίξεις της μικρής κοινωνίας στην οποία ζουν οι μαθητές, αποδεικνύονται ιδιαίτερα ενδιαφέροντα (Τσιλιμένη, 2007, σ.33).

2.3.Ο εκπαιδευτικός ως αφηγητής

Η ικανότητα του εκπαιδευτικού να αφηγηθεί δεν είναι κάτι που πρέπει να θεωρείται δεδομένο. Πρώτα απ' όλα θα πρέπει να επιμορφωθεί ώστε να αποκτήσει τις κατάλληλες δεξιότητες όπως για παράδειγμα η ορθοφωνία. Ο ρυθμός επίσης θα πρέπει να συμβαδίζει με τα κείμενα που ο εκπαιδευτικός θέλει να αφηγηθεί στους μαθητές του. Πολύ σημαντικό στοιχείο είναι ότι ο εκπαιδευτικός πρέπει να κατανοήσει ότι η αφήγηση του θα βελτιώνεται συνεχώς μέσω της επανάληψης και της εμπειρίας που αποκτά μέσω αυτής.²⁸

Εκπαιδευτικοί χωρίς προβλήματα στη γλώσσα και στο λόγο, με γνώση και επίγνωση της ορθής ομιλίας, μπορούν και να καλλιεργήσουν στους μαθητές τους την αγάπη προς τη γλώσσα, το ρηματικό λόγο και τη λογοτεχνία.

Ο ρόλος του εκπαιδευτικού ως αφηγητή είναι καθοριστικής σημασίας. Η καλή γνώση του υλικού, αλλά και η τεχνική της αφήγησης

---

²⁸ Παπάς Αθανάσιος «Η διδακτική του παραμυθιού» στο «Λαϊκό παραμύθι και παραμυθάδες στην Ελλάδα», επιμ. Β.Δ.Αναγνωστόπουλος –Κ. Λιάπης, Εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα 1995, σελ.140.

αποτελούν τους δύο βασικούς άξονες επιτυχίας. Ο εκπαιδευτικός-αφηγητής δεν χρειάζεται να παίζει ούτε το ρόλο του λαϊκού αφηγητή, ούτε το ρόλο του σύγχρονου παραμυθά. Η γνώση, η ευαισθησία και η ενημέρωση είναι κάποιες από τις προϋποθέσεις, ώστε να καταφέρει να οδηγήσει το ακροατήριό του σε μέθεξη (Τσιλιμένη, 2007, σ. 41-42).

Ο εκπαιδευτικός πρέπει να κατέχει καλά το υλικό της αφήγησης, να το έχει μελετήσει δηλαδή προηγουμένως τόσο, ώστε να έχει αποκτήσει ευχέρεια και να μπορεί να διατηρεί ζωντανή την επικοινωνία με το ακροατήριό του. Ο αφηγητής-εκπαιδευτικός θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη του κάποια στοιχεία που αφορούν την τεχνική της αφήγησης, όπως είναι η καλή άρθρωση, η διακύμανση σε ένταση και χροιά της φωνής, οι χειρονομίες, οι γκριμάτσες, το βλέμμα κ.λ.π. Θα πρέπει επιπλέον να φροντίζει το βλέμμα του να συναντά το βλέμμα των παιδιών και συγχρόνως να διατηρεί μια αποστασιοποίηση που δηλώνει ότι ο αφηγητής κινείται ταυτόχρονα σε δυο επίπεδα, σ' αυτό του πραγματικού κόσμου και σ' αυτό του κόσμου της ιστορίας (Τσιλιμένη, 2007, σ. 50-51).

Στόχος του εκπαιδευτικού θα πρέπει να είναι η δημιουργία όχι μόνο ένθερμων ακροατών αλλά και αφηγητών, αφού ο ίδιος λειτουργεί ως πρότυπο μίμησης για τους μαθητές του. Ερχόμενα τα παιδιά σε επαφή με τις διάφορες τεχνικές αφήγησης που χρησιμοποιεί ο εκπαιδευτικός, τις υιοθετούν και τις προσαρμόζουν στη δική τους προσωπικότητα, διαμορφώνοντας έτσι το δικό τους προσωπικό αφηγηματικό ύφος. Επίσης, ο αφηγητής-εκπαιδευτικός θα πρέπει να στοχεύει όχι μόνο στη συναισθηματική, ψυχική και αισθητική ανάπτυξη του παιδιού, αλλά και στη διαμόρφωση μιας κουλτούρας βασισμένης σε πανανθρώπινες αξίες (Τσιλιμένη, 2007, σ. 42-43).

Ο εκπαιδευτικός επίσης μπορεί να κάνει χρήση για ενίσχυση της αφήγησης του, εναλλακτικών τρόπων όπως αυτών που παρουσιάζουμε σε αυτό το σημείο:

Δραστηριότητα 1η: παρουσίαση μέσω διαφανειών

Μία δραστηριότητα που θα μπορούσε να πραγματοποιήσει ο/η εκπαιδευτικός μέσα στην τάξη, προκειμένου να δώσει στην παρουσίαση του παραμυθιού περισσότερη ζωντάνια και να κάνει το παραμύθι περισσότερο κατανοητό, ενδιαφέρον και ευχάριστο στα παιδιά της προσχολικής ηλικίας είναι η προβολή διαφανειών των σκηνών-εικόνων που στοιχειοθετούν το παραμύθι.

Ειδικότερα, για την πραγματοποίηση αυτής της δραστηριότητας απαιτείται αρχικά ο/η εκπαιδευτικός να έχει φροντίσει να έχει έτοιμο το υλικό, δηλαδή να έχει όλες τις σκηνές του παραμυθιού σε διαφάνειες *Power Point*, οι οποίες θα έχουν περαστεί στον υπολογιστή μέσω ενός *scanner* και θα έχουν αποθηκευθεί στο σκληρό δίσκο του υπολογιστή.

Ο/η εκπαιδευτικός θα πρέπει να τακτοποιήσει τις παραπάνω διαφάνειες με χρονική σειρά τέτοια, που να βρίσκεται σε αντιστοιχία με την περιγραφή του παραμυθιού που θα συνοδεύει την προβολή τους. Ο/η εκπαιδευτικός επιπλέον μπορεί να χρησιμοποιήσει έναν *video-projector* συνδεδεμένο με τον υπολογιστή της τάξης, με τη βοήθεια του οποίου καθίσταται δυνατή η προβολή των διαφανειών σε μεγάλο μέγεθος σε οθόνη.

Υστερα από αυτό προτείνεται να τους ζητήσει να καθίσουν στο πάτωμα, σε σχήμα ημικυκλίου, απέναντι από το σημείο όπου θα γίνει η

προβολή, έτσι ώστε να αποφευχθούν όσο το δυνατό γίνεται τα εμπόδια αναφορικά με την παρακολούθηση. Πράγμα που θα συνέβαινε σε μεγαλύτερο βαθμό, αν τα παιδιά καλούνταν να καθίσουν σε μετωπική διάταξη, κατά σειρές καθισμάτων.

Ο τρόπος αυτός παρουσίασης, κατά τη γνώμη μας, βοηθά ιδιαίτερα τον/την εκπαιδευτικό, γιατί παρέχει τη δυνατότητα κατά την ανάγνωση του παραμυθιού να γίνεται ταυτόχρονα και η προβολή της διαφάνειας που αντιστοιχεί σε κάθε περιγραφόμενη σκηνή, χωρίς να αναγκάζεται ο/η εκπαιδευτικός να στρέφει συνεχώς το παραμύθι –σταματώντας την περιγραφή- προς τα παιδιά για να δουν την εικόνα και να κάνουν την ανάλογη συσχέτιση στο μυαλό τους.

Ως προέκταση της δραστηριότητας αυτής, ο/η εκπαιδευτικός θα μπορούσε να μοιράσει τις διαφάνειες στα παιδιά (αφού προηγουμένως τις έχει εκτυπώσει στον εκτυπωτή της τάξης), με τέτοιο τρόπο ώστε μία διαφάνεια να αντιστοιχεί σε ομάδα 2-3 παιδιών και να τους ζητήσει να τις χρωματίσουν με χρώματα της αρεσκείας τους, με μαρκαδόρους που θα έχει φροντίσει προηγουμένως να μοιράσει στα τραπέζια των δραστηριοτήτων, όπου τα παιδιά θα κληθούν να καθίσουν για να ζωγραφίσουν.

Δραστηριότητα 2η: Φωτογραφικό χρονογράφημα του παραμυθιού

Η δραστηριότητα αυτή, στην περίπτωση του παραμυθιού, θα αποτελέσει τον άξονα παρουσίασης των σημαντικότερων σκηνών του.

Η διαδικασία που ακολουθείται για την υλοποίηση της δραστηριότητας είναι η ακόλουθη: αρχικά ο/η εκπαιδευτικός θα πρέπει να έχει κάνει τις σχετικές φωτογραφικές λήψεις που αφορούν το παραμύθι (με την ψηφιακή φωτογραφική μηχανή του σχολείου), να έχει δημιουργήσει δηλαδή μία φωτογραφική ρεαλιστική υποδομή πάνω στη οποία θα κατασκευαστεί μία φανταστική πραγματικότητα.

Στη συνέχεια, θα πρέπει να χρησιμοποιηθούν κόλλες κανσόν, να κοπούν σε διαστάσεις μεγαλύτερες από εκείνες της φωτογραφίας, που να θυμίζει ημερολόγιο τοίχου. Πάνω σ' αυτόν τον άξονα παρουσίασης, θα τοποθετηθούν και οι φωτογραφίες σύμφωνα με την ιστορία του παραμυθιού.

Ο/η εκπαιδευτικός έχει φροντίσει να δημιουργήσει έγχρωμες εκτυπώσεις των βασικότερων σκηνών του παραμυθιού, που θα χρησιμοποιηθούν ως εξής: θα κοπούν οι κυριότερες φιγούρες (ήρωες του παραμυθιού, αντικείμενα, ζώα κλπ.) και θα κολληθούν με σειρά διαδοχής πάνω στις φωτογραφίες, έτσι ώστε να κατασκευαστεί ένα πεδίο παρουσίασης του παραμυθιού με εικόνες, που ξεφεύγει από την τυπική και παραδοσιακή εικονογράφηση του παραμυθιού ενός βιβλίου. Σ' αυτή τη δραστηριότητα, παρεμβαίνει αποκλειστικά ο/η εκπαιδευτικός, δίνοντας ένα εναλλακτικό τρόπο παρουσίασης του παραμυθιού, πέρα από εκείνο μέσω των διαφανειών.

Δραστηριότητα 3η : παιχνίδι με τις κάρτες

Η δραστηριότητα αυτή σχετίζεται με το χώρο δράσης του παραμυθιού (π.χ. ένα δάσος).

Για να πραγματοποιηθεί η δραστηριότητα αυτή, έχουμε κάνει φωτογραφικές λήψεις από το φυσικό περιβάλλον, με τη βοήθεια της ψηφιακής φωτογραφικής μηχανής του σχολείου μας. Ρωτάμε τα παιδιά σχετικά με το ποιος ήρωας από το παραμύθι τους άρεσε περισσότερο. Αφού ακούσουμε τις απαντήσεις τους, ζητάμε από τα εκείνα να χρωματίσουν τον ήρωα που τους εντυπωσίασε, έχοντας ωστόσο μοιράσει ως εκπαιδευτικοί ασπρόμαυρες εκτυπώσεις στις οποίες απεικονίζονται οι σχετικοί ήρωες της ιστορίας μας.

Αφού ζωγραφίσουν τους ήρωες με μαρκαδόρους, προτείνουμε να τους κόψουν και να τους κολλήσουν στη φωτογραφία που θα τους δοθεί. Θα μπορέσουμε λοιπόν να φτιάξουμε μια φωτο-ιστορία , στην οποία θα συμμετέχουν όλα τα παιδιά της σχολικής τάξης.

Η δραστηριότητα αυτή στοχεύει στην επαφή των παιδιών με τον περιβάλλοντα χώρο του παραμυθιού. Βοηθάει επίσης τα παιδιά να ασκήσουν τη μνήμη τους, αλλά και να βελτιώσουν τις πρακτικές τους ικανότητες μέσα από τη διαδικασία της ζωγραφικής του και το κόψιμο του ήρωα του παραμυθιού.

Πέρα από τον ατομικό χαρακτήρα που επιτρέπει η δραστηριότητα αυτή, υπάρχει και ενισχύεται και η ομαδική συμμετοχή των παιδιών, όταν καλούνται να συνδυάσουν τους ήρωες τους και τις φωτογραφίες τους και να δημιουργήσουν τη φωτο-ιστορία τους.

Δραστηριότητα 4η : φωτογραφικό άλμπουμ

Το θέμα της προτεινόμενης δραστηριότητας στην περίπτωση αυτή είναι οι ήρωες του παραμυθιού.

Για την υλοποίηση αυτής της δραστηριότητας, ο/η εκπαιδευτικός αρχικά θα πρέπει να έχει σκανάρει και βγάλει σε ασπρόμαυρες εκτυπώσεις τις εικόνες του παραμυθιού στις οποίες παρουσιάζονται οι ήρωές του. Θα κόψει τις σιλουέτες των ηρώων και θα τις μεγεθύνει σε διάσταση χαρτιού A4. Στη συνέχεια, θα δώσει στα παιδιά τις εκτυπώσεις και θα τους ζητήσει να παρέμβουν πάνω σε αυτές, ζωγραφίζοντας με μαρκαδόρους, έχοντας ωστόσο παραθέσει σε πρώτη φάση τις πρωτότυπες εικόνες του παραμυθιού.

Με την ολοκλήρωση αυτής της διαδικασίας, ο/η εκπαιδευτικός θα συγκεντρώσει τις εργασίες των παιδιών. Στόχος του/της είναι να δημιουργηθεί ένα «φωτογραφικό» άλμπουμ με τους ήρωες του παραμυθιού. Το επόμενο βήμα θα είναι να χρησιμοποιήσει πολύχρωμα κανσόν χαρτόνια A4, όπου στην αριστερή πλευρά θα παρατίθεται το πρωτότυπο και στην αριστερή το εκτυπωμένο αντίγραφο, που έχει χρωματιστεί από τα παιδιά.

Το τελευταίο βήμα είναι να «δεθεί» με σπιράλ το βιβλίο-άλμπουμ που δημιουργήθηκε, μέσα στο οποίο παρατίθενται οι κεντρικοί ήρωες του παραμυθιού, και να τοποθετηθεί στη «γωνιά του παραμυθιού» συνοδεύοντας το αντίστοιχο παραμύθι.²⁹

---

²⁹ Καραγά Αντωνία «Παρουσίαση παραμυθιού στο νηπιαγωγείο» στο <http://www.de.sch.gr>

2.4. Το παιδί ως αφηγητής

Το παιδί ως αφηγητής ηλικιακά έχει ξεπεράσει το χρονικό στάδιο που του αφηγούνται παραμύθια, δηλαδή τουλάχιστον τη προσχολική ηλικία. Η περίοδος της ακρόασης αποτελεί για το παιδί αφηγητή, το στάδιο προετοιμασίας και προπόνησης για τη περίοδο που θα αρχίσει και το ίδιο να αφηγείται.³⁰

Ο τρόπος αφήγησης των παιδιών δεν είναι πάντα ο ίδιος. Ποικίλλει ανάλογα με την ηλικία και τη προσωπικότητα του εκάστοτε παιδιού. Όσο πιο μικρής ηλικίας είναι το παιδί, τόσο πιο εκφραστικό είναι κατά τη διάρκεια της αφήγησης. Αυτό συμβαίνει γιατί στις μικρές ηλικίες τα κριτήρια του παιδιού για το τι είναι αληθινό και τι όχι δεν είναι εντελώς προσδιορισμένα, με αποτέλεσμα να μην αντιμετωπίζει δυσκολίες όπως τα παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας.³¹

Τα παιδιά υιοθετούν μόνο ένα τύπο αφηγητή, αυτό του παντογνώστη, και κατά την αφήγηση δεν χρησιμοποιούν μόνο τη γλώσσα αλλά και άλλους τρόπους όπως χειρονομίες, αλλοίωση και διαφοροποίηση της φωνής και του τόνου της, παύσεις, επαναλήψεις και ό,τι άλλο θεωρούν ότι είναι χρήσιμο για να είναι ζωνηρή η αφήγηση τους.³²

---

³⁰ Δαμιανού Δέσποινα «Το παιδί- αφηγητής του παραμυθιού» στο «Διαβάζω», μηνιαία επιθεώρηση του βιβλίου, αρ. 363, Μάιος 1996, σελ.104.

³¹ Δαμιανού Δέσποινα «Το παιδί- αφηγητής του παραμυθιού» στο «Διαβάζω», μηνιαία επιθεώρηση του βιβλίου, αρ. 363, Μάιος 1996, σελ.105.

³² Δαμιανού Δέσποινα «Το παιδί- αφηγητής του παραμυθιού» στο «Διαβάζω», μηνιαία επιθεώρηση του βιβλίου, αρ. 363, Μάιος 1996, σελ.105.

Το παιδί έχει δύο τρόπους αφήγησης. Ο πρώτος και ο πιο δύσκολος είναι να αφηγηθεί την ιστορία ακριβώς όπως την άκουσε με ελάχιστες διαφοροποιήσεις. Ο δεύτερος και ο πιο συχνός είναι να κατασκευάσει μία νέα ιστορία παρόμοια με την ιστορία που του έχουν αφηγηθεί. Στα παιδιά μικρότερα των 9 ετών, αυτό συμβαίνει κυρίως λόγω της έλλειψης της κατάλληλης γλωσσικής ικανότητας για να αφηγηθούν ένα παραμύθι. Επειδή όμως αντιλαμβάνονται ότι ένα παραμύθι δεν μπορεί να ειπωθεί με τον τρόπο που μιλάμε, για να μπορέσει να το αφηγηθεί χρησιμοποιεί τους τρόπους που έχουμε αναφέρει παράλληλα με στερεότυπες φράσεις του παραμυθιού.³³

Μετά την ηλικία 9 με 10 ετών, ούτε ακούει παραμύθια αφού δεν χρησιμοποιούνται στο δημοτικό ούτε τα ενδιαφέρουν ιδιαίτερα αφού θεωρούν ότι έχουν μεγαλώσει αρκετά γι' αυτά. Με την αφήγηση λοιπόν των παραμυθιών σε αυτή την ηλικία ασχολούνται παιδιά που είτε είναι εξοικειωμένα περισσότερο με αυτά, είτε η προσωπικότητά τους είναι περισσότερο ολοκληρωμένη. Σε αυτές τις περιπτώσεις δεν παρατηρούνται τα φαινόμενα που παρατηρούνται στις μικρότερες ηλικίες αφού τα ενδιαφέρει περισσότερο η απόδοση του νοήματος και κατέχουν τη γλωσσική ικανότητα να το πράξουν.³⁴

---

³³ Δαμιανού Δέσποινα «Το παιδί- αφηγητής του παραμυθιού» στο «Διαβάζω», μηνιαία επιθεώρηση του βιβλίου, αρ. 363, Μάιος 1996, σελ.105.

³⁴ Δαμιανού Δέσποινα «Το παιδί- αφηγητής του παραμυθιού» στο «Διαβάζω», μηνιαία επιθεώρηση του βιβλίου, αρ. 363, Μάιος 1996, σελ.106.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3-ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΟΡΟΥ «ΕΝΣΥΝΑΙΣΘΗΣΗ»

3.1.Οριοθέτηση της έννοιας «ενσυναίσθηση»

Όταν αναφέρουμε τη λέξη «συναίσθημα» εννοούμε το αίσθημα που προκαλείται σε κάποιο άνθρωπο και συνοδεύεται από ψυχολογικές και βιολογικές καταστάσεις, οι οποίες προκαλούνται από αυτό.³⁵

Υπάρχει αρκετά μεγάλη διαφωνία σχετικά με ποια συναισθήματα είναι πρωταρχικά και ποια δευτερεύοντα. Παρόλο ότι δεν υπάρχει πλήρης ομοφωνία, μία προτεινόμενη ομαδοποίηση των συναισθημάτων είναι η εξής:

«Θυμός: λύσσα, οργή, πικρία, αγανάκτηση, απόγνωση, αναβρασμός, ενόχληση, εκνευρισμός, εχθρότητα και ίσως, σε ακραίες καταστάσεις, παθολογικό μίσος και βία.

Θλίψη: λύπη, πίκρα, ακεφιά, κατήφεια, μελαγχολία, αυτολύπηση, μοναξιά, καημός, απελπισία και, σε παθολογικό βαθμό, σοβαρή κατάθλιψη.

Φόβος: άγχος, αναστάτωση, νευρικότητα, έγνοια, κατάπληξη, τρόμος, ανησυχία, δέος, φρίκη, σκιάξιμο, τρομάρα. Στις ψυχοπαθολογικές του μορφές, φοβία και πανικός.

Απόλαυση: ευτυχία, χαρά, ανακούφιση, ικανοποίηση, ευεξία, ευαρέσκεια, διασκέδαση, καμάρι, αισθητική απόλαυση, ενθουσιασμός, τέρψη, ηδονή, ευφορία, κέφι, έκσταση και στην ακραία της μορφή, μανία.

---

³⁵ Goleman Daniel «Η συναισθηματική νοημοσύνη», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σελ.395.

Αγάπη: αποδοχή, φιλικότητα, εμπιστοσύνη, τρυφερότητα, ευγένεια, ταίριασμα, αφοσίωση, λατρεία, ξεμυάλισμα, έρωτας.

Έκπληξη: σοκ, κατάπληξη, θαυμασμός, απορία.

Αποστροφή: περιφρόνηση, δυσφορία, απέχθεια, σιχασιά, φρίκη, βδελυγμία, αηδία.

Ντροπή: ενοχή, αμηχανία, απογοήτευση, τύψεις, ταπείνωση, εξευτελισμός, καταισχύνη, συστολή και μετάνοια.»³⁶

Αναμφισβήτητα η ομαδοποίηση αυτή είναι ελλιπής. Υπάρχουν προσμίξεις αλλά και αρετές και ελαττώματα που γεννιούνται από τα συναισθήματα και δεν εμπεριέχονται μέσα.

Σύμφωνα με τον Πωλ Έκμαν, που σύγγραψε μία εργασία στο Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια στο Σαν Φρανσίσκο, οι άνθρωποι αναγνωρίζουν τέσσερα βασικά συναισθήματα: φόβος, θυμός, θλίψη, απόλαυση. Αυτό συμβαίνει ανεξάρτητα από τον πολιτισμό από τον οποίο προέρχονται και αυτό συνιστά την παγκοσμιότητα τους. Ο Έκμαν πραγματοποίησε έρευνα σε ανθρώπους που ζουν στη Νέα Γουινέα σε πρωτόγονες συνθήκες. Τους έδειξε εκφράσεις ανθρώπων αποτυπωμένες σε φωτογραφίες και αναγνώρισαν τα τέσσερα βασικά συναισθήματα, που προαναφέραμε, με την ίδια ευκολία των ανθρώπων που ζουν σε πιο εξελιγμένες συνθήκες.³⁷

---

³⁶ Goleman Daniel «Η συναισθηματική νοημοσύνη», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σελ.396.

³⁷ Goleman Daniel «Η συναισθηματική νοημοσύνη», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σελ.396-397.

Οι επιστήμονες, και ειδικότερα όσοι ασχολούνται με την κοινωνιοβιολογία, υποστηρίζουν ότι η καρδιά υπερέχει του μυαλού, ειδικά σε κρίσιμες καταστάσεις. Η λογική αδυνατεί να αντιμετωπίσει δύσκολες καταστάσεις, αντίθετα από το συναίσθημα. Η εξελικτική διαδικασία του ανθρώπου ενισχύει το κεντρικό ρόλο του συναισθήματος στην ψυχή του. Αυτό αποδεικνύεται από περιπτώσεις αυτοθυσίας γονιών για να σώσουν τα παιδιά τους. Αυτές οι περιπτώσεις θάρρους, που λαμβάνουν σχεδόν μυθικές διαστάσεις, τροφοδοτούνται κυρίως από το κύριο συναίσθημα που νιώθει ο γονιός προς το παιδί του, την αγάπη. Η επιλογή της διάσωσης οδηγείται μέσα από τη καρδιά και όχι από τη λογική, κατά την οποία θα επικρατούσε το αίσθημα της αυτοσυντήρησης.³⁸

Περιπτώσεις σαν αυτές, υποδεικνύουν ότι ο άνθρωπος καθοδηγεί τις πράξεις του μέσα από τα συναισθήματα, τα πάθη και τις επιθυμίες του. Αυτός είναι και ο δρόμος ο οποίος μας οδηγεί σε καθημερινές προκλήσεις της ζωής, για τις οποίες η λογική μας θα μας συμβούλευε να τις εγκαταλείψουμε. Εμπειρικά και μόνο, όλοι γνωρίζουμε και έχουμε βιώσει καταστάσεις κατά τις οποίες η ευφυΐα μας και η λογική μας δεν παίζουν κανένα ρόλο αν δεν υπάρχουν συναισθήματα. Οι τελικές αποφάσεις μας επηρεάζονται από το πώς νιώθουμε και όχι από το τι σκεφτόμαστε.

Τα αποτελέσματα όμως αυτής της συναισθηματικής διαδικασίας δεν είναι πάντα απαραίτητα θετικά. Καταγράφουμε σε αυτό το σημείο ένα

---

³⁸ Goleman Daniel «Η συναισθηματική νοημοσύνη», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σελ.29-30.

παράδειγμα που εντοπίσαμε στο βιβλίο του Daniel Goleman (1998) «Συναισθηματική νοημοσύνη»:

«Ήταν μία τραγική αλυσίδα λαθών. Η δεκατετράχρονη Ματίλντα Κράμπτρι ήθελε να σκαρώσει μία απλή φάρσα στον πατέρα της. Πήδηξε λοιπόν από το ντουλάπι, όπου είχε σκαρφαλώσει, και φώναζε «Μπου-ου!» στους γονείς της που επέστρεφαν, στη μία τη νύχτα, από ένα φιλικό σπίτι.

Όμως ο Μπόμπι Κράμπτρι και η γυναίκα του νόμιζαν ότι η Ματίλντα θα έμενε με φίλους της εκείνη τη νύχτα. Μπαίνοντας στο σπίτι και ακούγοντας θόρυβο, ο κύριος Κράμπτρι έπιασε το τριανταπεντάρι του και πήγε στο δωμάτιο της Ματίλντα για να ελέγξει. Καθώς η κόρη του πηδούσε από το ντουλάπι, ο Κράμπτρι την πυροβόλησε στο λαιμό. Η Ματίλντα Κράμπτρι ξεψύχησε δώδεκα ώρες αργότερα.»³⁹

Ο φόβος ώθησε τον Μπόμπι Κράμπτρι να πυροβολήσει για να προστατεύσει την οικογένεια του, πριν η λογική του εξετάσει τι πυροβολούσε ή πριν αναγνωρίσει τη φωνή της κόρης του. Αυτή η αντίδραση που ήταν αυτόματη και αντανακλαστική βρίσκεται χαραγμένη στο νευρικό σύστημα του ανθρώπου και προέρχεται από το μακρινό παρελθόν, κατά το οποίο μία τέτοια αυτόματη αντίδραση σήμαινε ή την επιβίωση ή τον θάνατο.

Όπως αναφέραμε παραπάνω η εξελικτική διαδικασία του ανθρώπου ενισχύει το κεντρικό ρόλο του συναισθήματος στην ψυχή του. Η σημερινή πραγματικότητα όμως εξελίσσεται με τέτοια ταχύτητα που είναι αμφίβολο αν η εξέλιξη μπορεί να συμβαδίσει μαζί της. Απόπειρες να μουν όρια στη συναισθηματική ζωή υπήρξαν στο παρελθόν από

---

³⁹ Goleman Daniel «Η συναισθηματική νοημοσύνη», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σελ.31.

κάποιους ηθικούς κανόνες και εντολές (Δέκα Εντολές, ο Κώδικας του Χαμμουραμί, κ.α.).⁴⁰

Παρά το φαινόμενο των κανόνων, με σκοπό τη χαλιναγώγηση των συναισθημάτων, τα πάθη ήταν πάντα πιο δυνατά από τη λογική. Αυτό συμβαίνει γιατί η βιολογική εξέλιξη του βασικού νευρωνικού κυκλώματος του συναισθήματος, τα τελευταία 10.000 χρόνια λειτούργησε τόσο αργά που δεν οδήγησε σε καμία αξιοσημείωτη παρατήρηση ή επισήμανση.⁴¹

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι η λήψη μίας απόφασης σε κρίσιμες καταστάσεις, δεν εξαρτάται μόνο από την εμπειρία, τον τρόπο που αντιδράμε ή τη λογική μας αλλά και σε αντανακλαστικές αντιδράσεις οι οποίες βρίσκονται ριζωμένες μέσα μας λόγω του παρελθόντος.

Τα συναισθήματα, ουσιαστικά, προτρέπουν το άνθρωπο να δράσει. Αυτό αποσαφηνίζεται και από τη ρίζα της λέξης «συναίσθημα» «(emotion, όπως αντίστοιχα στα λατινικά είναι το ρήμα *motere*=κινώ)»⁴². Κάθε συναίσθημα προετοιμάζει το σώμα για διαφορετικό είδος αντίδρασης, όπως:

«-Με το θυμό το αίμα κυλάει προς τα χέρια και μας διευκολύνει να πιάσουμε ένα όπλο ή να επιτεθούμε σε κάποιον εχθρό. Οι παλμοί της

---

⁴⁰ Goleman Daniel «Η συναισθηματική νοημοσύνη», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σελ.31.

⁴¹ Goleman Daniel «Η συναισθηματική νοημοσύνη», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σελ.32.

⁴² Goleman Daniel «Η συναισθηματική νοημοσύνη», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σελ.33.

καρδιάς αυξάνονται και μία έκρηξη ορμονών (όπως η αδρεναλίνη) προκαλεί μια ενέργεια τόσο έντονη που να οδηγεί σε κάποια ενεργό δραστηριότητα.

-Με το φόβο το αίμα οδεύει προς τους μεγάλους σκελετικούς μύες, για παράδειγμα στα πόδια, κάνοντας πιο εύκολο το τρέξιμο, ως εκ τούτου, το πρόσωπο «πανιάζει», καθώς το αίμα στραγγίζει από αυτό (έτσι δημιουργείται η αίσθηση ότι «παγώνει το αίμα»). Ταυτόχρονα το αίμα ψύχεται, έστω και στιγμιαία, αφήνοντας πιθανώς στο άτομο το χρόνο να εκτιμήσει κατά πόσο η φυγή θα ήταν η ενδεδειγμένη αντίδραση. Τα κυκλώματα στα συγκινησιακά κέντρα του εγκεφάλου προκαλούν μια έκκριση ορμονών που θέτουν το σώμα σε γενική επιφυλακή, κάνοντας το ευερέθιστο και έτοιμο για δράση, ενώ η προσοχή συγκεντρώνεται στην άμεση απειλή, για να εκτιμηθεί καλύτερα η προτιμητέα αντίδραση.

-Μια από τις βασικές βιολογικές μεταβολές στην ευτυχία είναι η αυξημένη δραστηριότητα σε κάποιο εγκεφαλικό κέντρο που αναχαιτίζει τα αρνητικά συναισθήματα, αυξάνοντας τη διαθέσιμη ενεργητικότητα, και που κατευνάζει αυτά που προκαλούν ανήσυχες σκέψεις. Ωστόσο δεν υπάρχει ιδιαίτερη μεταβολή στη βιοσωματική κατάσταση του ανθρώπου, εκτός από μια γενική ηρεμία, η οποία κάνει το σώμα να συνέρχεται γοργά από τη βιολογική αναστάτωση των ανησυχητικών συγκινήσεων. Αυτή η κατάσταση προσφέρει στο σώμα τις προϋποθέσεις για να ξεκουραστεί γενικά, αλλά και να οπλιστεί με την ετοιμότητα και τον ενθουσιασμό για οποιαδήποτε δραστηριότητα καθώς και να πολεμήσει για την επίτευξη μιας μεγάλης ποικιλίας στόχων.

-Η αγάπη, τα τρυφερά συναισθήματα και η σεξουαλική ικανοποίηση συνεπάγονται τη διέγερση του παρασυμπαθητικού, του βιοσωματικού

αντίποδα της δραστηριοποίησης που υποκινείται από το φόβο και το θυμό και είναι γνωστή ως αντίδραση «μάχης ή φυγής». Το παρασυμπαθητικό πρότυπο, που αποκαλείται «αντίδραση της χαλάρωσης», είναι ένα σύνολο σωματικών αντιδράσεων που προκαλεί μια γενική κατάσταση ηρεμίας και ικανοποίησης, διευκολύνοντας τη συνεργασία.

-Το ανασήκωμα των φρυδιών από έκπληξη επιτρέπει να αποκτήσουμε μια ευρύτερη οπτική ακτίνα και αφήνει να πέσει περισσότερο φως πάνω στον αμφιβληστροειδή χιτώνα του ματιού. Αυτό συμβάλλει στην ευρύτερη πληροφόρηση γύρω από το αναπάντεχο γεγονός, διευκολύνοντας μας να συνειδητοποιήσουμε τι συμβαίνει και να αποφασίσουμε το πιο ενδεδειγμένο σχέδιο δράσης.

-Σε όλο τον κόσμο μια έκφραση αηδίας φαίνεται ίδια και μεταδίδει το ίδιο ακριβώς μήνυμα: κάτι επιτίθεται στη γεύση ή στην όσφρηση μας, κυριολεκτικά ή και μεταφορικά. Η έκφραση του προσώπου που υποδηλώνει αηδία-το πάνω χείλος στραβώνει προς τα πλάγια και η μύτη ρυτιδιάζει ελαφρά- υπαινίσσεται μια αρχέγονη απόπειρα, όπως παρατήρησε ο Δαρβίνος, να κλείσουμε τα ρουθούνια αποφεύγοντας μια ενοχλητική οσμή, ή να φτύσουμε ένα δηλητηριώδες φαγητό.

-Μια βασική λειτουργία της λύπης είναι ότι μας βοηθάει να προσαρμοζόμαστε σε μια σημαντική απώλεια, όπως το θάνατο κάποιου πολύ κοντινού μας προσώπου, ή σε μια άλλη μεγάλη απογοήτευση. Η λύπη προκαλεί ελάττωση της ενέργειας και του ενθουσιασμού μας για τις δραστηριότητες της ζωής, ιδιαίτερα για διασκέδαση και απολαύσεις, και όσο βαθαίνει και πλησιάζει την κατάθλιψη, επιβραδύνει τη διαδικασία του μεταβολισμού του σώματος. Αυτή η εσωστρεφής απομόνωση μας

δίνει την ευκαιρία να θρηνήσουμε μιαν απώλεια ή μια χαμένη ελπίδα, να συλλάβουμε τις συνέπειες της στη ζωή μας και, καθώς επανέρχεται η ενεργητικότητα μας, να σχεδιάσουμε ένα νέο ξεκίνημα. Αυτή η απώλεια ενέργειας πιθανότατα κράτησε τους θλιμμένους-και κατά συνέπεια ευάλωτους-προγόνους μας κοντά στις σπηλιές τους, όπου σίγουρα ήταν πιο ασφαλείς.»⁴³

Αυτές οι πράξεις δράσεις είναι παγκόσμιες και ανεξάρτητες από την εμπειρία και τις πολιτισμικές συνθήκες στις οποίες βιώνει ο άνθρωπος. Το γεγονός που τις προκαλεί είναι ίδιο (π.χ. όλοι νιώθουμε λύπη από το θάνατο ενός αγαπημένου μας προσώπου), η εκδήλωση του όμως διαφοροποιείται σύμφωνα με τη κουλτούρα και το πολιτισμό του κάθε λαού.

Οι εκφράσεις των συναισθημάτων, ενδυνάμωσαν κατά το μακρινό παρελθόν που η πραγματικότητα ήταν η πιο σκληρή της ιστορίας του ανθρώπινου είδους. Αναφερόμαστε στην εποχή που ο ενήλικας ζούσε το πολύ μέχρι τριάντα χρονών. Με την εξέλιξη του πολιτισμού οι εξωτερικοί παράγοντες που πίεζαν το ανθρώπινο γένος άρχισαν να μειώνονται σταδιακά και τα συναισθήματα να έχουν άλλη λειτουργία από αυτή του παρελθόντος.⁴⁴

Πολλές φορές ενώ ο άνθρωπος εκστομίζει λόγια τα οποία πληρούν όλες τις λογικές προϋποθέσεις, το σώμα εκφράζεται μέσα από τα συναισθήματα του διαφορετικά. Αυτό συμβαίνει γιατί η μία λειτουργία

---

⁴³ Goleman Daniel «Η συναισθηματική νοημοσύνη», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σελ.33-35.

⁴⁴ Goleman Daniel «Η συναισθηματική νοημοσύνη», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σελ.35.

γίνεται από το συγκινησιακό νου που αισθάνεται και η άλλη από το λογικό νου που σκέφτεται. Η επίδραση του ενός νου πάνω στον άλλο δημιουργούν τη διανοητική ζωή του ανθρώπου. Συνήθως αυτά τα δύο βρίσκονται σε πλήρη αρμονία εκτός από τις περιπτώσεις που επικρατεί το πάθος και έτσι ο συγκινησιακός νους υπερτερεί έναντι του λογικού.

Για αρκετό καιρό επικρατούσε η αντίληψη ότι η νοημοσύνη και το συναίσθημα ήταν διαφορετικά πράγματα. Η συναισθηματική νοημοσύνη σύμφωνα με τον Goleman (1998), σχετίζεται με τον έλεγχο των παρορμήσεων, τη ρύθμιση της διάθεσης του ατόμου ενώ περικλείει και την ικανότητα της ενσυναίσθησης. Αν και η συναισθηματική νοημοσύνη επηρεάζεται από την «νευροφυσιολογική σύσταση και δομή του εγκεφάλου» μπορεί σύμφωνα με τον Goleman να «καλλιεργηθεί» και να αναπτυχθεί υπό την επίδραση των περιβαλλοντικών παραγόντων. Η νοημοσύνη αυτή αποτελεί μια «υπογράμμιση του ρόλου που διαδραματίζουν οι ψυχοσυναισθηματικοί παράγοντες». Η συναισθηματική νοημοσύνη αποτελεί μια «μεταδεξιότητα» μέσω της οποίας αξιοποιούνται οι διατιθέμενες ικανότητες του ατόμου, συμπεριλαμβανομένης και της ευφυΐας με την παραδοσιακή της έννοια

Όσον αφορά στον έλεγχο και χειρισμό των συναισθημάτων, το άτομο εκπαιδεύεται στο να αναγνωρίζει τι κρύβεται πίσω από το συναίσθημα και μαθαίνει τρόπους αντιμετώπισης του άγχους, του θυμού, της λύπης και, γενικότερα, των αρνητικών συναισθημάτων του. Επίσης, μια κοινωνική δεξιότητα, η οποία καλλιεργείται με τη συναισθηματική

εκπαίδευση, είναι η ενσυναίσθηση, δηλαδή η κατανόηση των συναισθημάτων και των απόψεων των άλλων.⁴⁵

Ιδιαίτερη σημασία στη συναισθηματική εκπαίδευση κατέχει η καλλιέργεια της ικανότητας του άτομου για επικοινωνία. Το άτομο μαθαίνει να εκφράζει με τρόπο αποτελεσματικό τα συναισθήματα του, εκπαιδεύεται στο να είναι καλός ακροατής και να στέλνει θετικά μηνύματα, μαθαίνει να εκτιμά την ανοιχτή έκφραση των συναισθημάτων των άλλων και να εδραιώνει την εμπιστοσύνη του στις ανθρώπινες σχέσεις καθώς επίσης και να γνωρίζει πότε είναι ασφαλές να διακινδυνεύει να μιλά για τα προσωπικά του συναισθήματα.

3.2. Κατανόηση σύνθετων συναισθημάτων από παιδιά βρεφικής και νηπιακής ηλικίας

Η σωστή διαπαιδαγώγηση των παιδιών δεν απαιτεί μόνο ευφυΐα αλλά και συναίσθημα. Με αυτό τον τρόπο οι γονείς μπορούν να προχωρήσουν πέρα από την επιθυμία να κάνουν το σωστό για τα παιδιά αλλά και να το επιτύχουν.

Η συναισθηματική νοημοσύνη μπορεί να συντελέσει δυναμικά σε αυτό το σκοπό. Οι γονείς που την κατέχουν, είναι ικανοί να κατανοήσουν τα

---

⁴⁵ Gottman John «Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σελ.90.

συναισθήματα των παιδιών και έτσι να τα καθοδηγήσουν σωστά και ισορροπημένα.

Για τα παιδιά η συναισθηματική νοημοσύνη λειτουργεί με σκοπό τον έλεγχο των παρορμήσεων τους, καθώς και ως μέσο για την κοινωνική κατανόηση.⁴⁶

Πολλές φορές βρίσκουμε διασκεδαστική τη συμπεριφορά των μικρών παιδιών όταν εκδηλώνουν ακραίες και έντονες συναισθηματικές συμπεριφορές. Μην λαμβάνοντας υπόψη μας την αντίδραση που θα είχαμε αν η συγκεκριμένη συμπεριφορά προερχόταν από κάποιο ενήλικα, γελάμε με το παιδί κάνοντας το να αμφιβάλλει και να απορρίπτει το συναίσθημα του αφού δεν επιφέρει τις αντιδράσεις που αναμένει.

Υποτιμούμε λοιπόν, τα συναισθήματα των παιδιών μόνο και μόνο λόγω της ηλικίας και της σύγκρισης τους με ένα ενήλικο. Εκτός αυτού, επιβαρυντικό, για τα συναισθήματα του παιδιού, είναι και το γεγονός ότι λόγω των καθημερινών υποχρεώσεων ο χρόνος που απομένει για τα παιδιά είναι ελάχιστος και αυτός όχι ποιοτικός, αφού υπάρχει μεγάλη κούραση και άγχος.

Δυστυχώς αυτό είναι ένα φαινόμενο που έρχεται από το παρελθόν. Παρόλο την αγάπη που τρέφουν οι γονείς για τα παιδιά τους, γεγονός αδιαμφισβήτητο, δεν ήταν εξοικειωμένοι με βασικά στοιχεία που χρειάζεται η ανατροφή ενός παιδιού, όπως η υπομονή, η αυτοσυγκράτηση και ευγένεια.⁴⁷

---

⁴⁶ Gottman John «Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σελ.28.

⁴⁷ Gottman John «Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σελ.42.

Ευτυχώς, κάθε νέα γενιά γονέων αποδεικνύεται καλύτερη από τη προηγούμενη και οδηγεί το παιδί περισσότερο εκπαιδευτικά παρά κατακτητικά. Παίρνοντας ως δεδομένο ότι τα παιδιά διακατέχονται από μία έμφυτη καλοσύνη, μετά τα μέσα του 20^{ου} αιώνα επικράτησαν τρεις τρόποι διαπαιδαγώγησης: α) το βοηθητικό τρόπο, κατά τον οποίο οι γονείς δεν ακολουθούν τον αυστηρό τρόπο με τον οποίο ανατράπηκαν αυτοί στο παρελθόν, β) το διαλεκτικό, κατά το οποίο οι γονείς βάζουν όρια στο παιδί αλλά είναι πιο ευέλικτα και προσφέρουν στα παιδιά τους εξηγήσεις για αυτά, και γ) τον επιτρεπτικό, κατά τον οποίο οι γονείς έχουν επικοινωνία με τα παιδιά αλλά θέτουν πιο ελάχιστα όρια από τους άλλους δύο τρόπους.⁴⁸

Έρευνες απέδειξαν ότι ο δεύτερος τρόπος είναι αυτός που πρόσφερε στα παιδιά αυτοπεποίθηση, ενεργητικότητα και τα βοηθούσε να προσπαθούν να επιτύχουν τους στόχους τους.

Εξάλλου, έχει καταδειχτεί ερευνητικά ότι παιδιά από τη βρεφική κιόλας ηλικία, περίπου τριών μηνών, αρχίζουν να επικοινωνούν συναισθηματικά, έχοντας μάλιστα και δραστήριο ρόλο.⁴⁹

---

⁴⁸ Gottman John «Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σελ.90.

⁴⁹ Gottman John «Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σελ.219.

3.3 Ενσυναίσθηση και παιδί

Το κύριο θεμέλιο της συναισθηματικής αγωγής είναι η ενσυναίσθηση, η ικανότητα δηλαδή να βιώνει κάποιος τα συναισθήματα που νιώθει κάποιος άλλος. Η σημασία της στη περίπτωση των παιδιών έγκειται ότι αν οι γονείς ή οι παιδαγωγοί έχουν ενσυναίσθηση, τα παιδιά τους αντιμετωπίζουν ως συμμάχους και όχι ως αντιπάλους.

Για να οικοδομηθεί η σχέση ενσυναίσθησης υπάρχουν πέντε βασικά στάδια:

- «1. Η επίγνωση των συναισθημάτων των παιδιών.
2. Η έκφραση των συναισθημάτων ως μια ευκαιρία για οικειότητα και διδασκαλία.
3. Η ακρόαση με ενσυναίσθηση και η αναγνώριση των συναισθημάτων του παιδιού.
4. Η βοήθεια στο παιδί προκειμένου να εκφράσει λεκτικά και να προσδιορίσει τα συναισθήματα του.
5. Ο καθορισμός ορίων παράλληλα με τη βοήθεια που προσφέρουμε στο παιδί να βρει λύσεις στα προβλήματα του.»⁵⁰

---

⁵⁰ Gottman John «Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σελ.93.

Πρώτο στάδιο: Η επίγνωση των συναισθημάτων του παιδιού

Για να υπάρχει συναισθηματική επίγνωση, δεν σημαίνει απαραίτητα υπερβολική εκδήλωση συναισθημάτων απέναντι στο παιδί, άρα έλεγχο της καταστάσεως. Αρκεί να υπάρχει η ικανότητα αναγνώρισης του συναισθήματος, η ικανότητα της αποδοχής των δικών μας συναισθημάτων καθώς και η ευαισθησία στην εκδήλωση των συναισθημάτων των άλλων.

Για να μπορέσουμε να καταλάβουμε αν έχουμε συναισθηματική αυτοεπίγνωση και κυρίως να καταλάβουμε γιατί αντιδρούμε με συγκεκριμένο τρόπο στα συναισθήματα των άλλων παραθέτουμε ένα τεστ που εντοπίσαμε στο βιβλίο του John Gottman «Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών»⁵¹:

ΘΥΜΟΣ

Αρχίστε ανατρέχοντας στο πρόσφατο παρελθόν: λόγου χάρη, τις λίγες τελευταίες εβδομάδες της ζωής σας. Σκεφτείτε τα πράγματα που σας έκαναν να νιώσετε άγχος και σας προκάλεσαν απογοήτευση, εκνευρισμό ή θυμό. Σκεφτείτε επίσης τους ανθρώπους που δείχνουν να σας αντιμετωπίζουν με ανυπομονησία, απογοήτευση, θυμό ή εκνευρισμό. Θυμηθείτε τις σκέψεις, τις εικόνες και τα βασικά σας αισθήματα όταν ήρθατε αντιμέτωποι με τα θυμωμένα και αγχώδη συναισθήματα των άλλων και του εαυτού σας.

Διαβάστε την καθεμιά από τις παρακάτω προτάσεις, που προέρχονται, όλες ανεξαιρέτως, από δηλώσεις ατόμων τα οποία συμμετείχαν στις

---

⁵¹ Gottman John «Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σελ.100-106.

έρευνες μας. Σκεφτείτε κατά πόσο συμφωνείτε με αυτές. Στη συνέχεια βάλτε σε κύκλο την απάντηση που νομίζετε ότι σας ταιριάζει περισσότερο.

A=Αλήθεια   Λ=Λάθος   ΔΓ=Δεν γνωρίζω

1. *Νιώθω πολλά διαφορετικά είδη θυμού.*
2. *Ή θα είμαι ήρεμος/ ή θα βράζω από το θυμό μου. Δεν υπάρχει τίποτε ενδιάμεσο.*
3. *Οι άνθρωποι μπορούν να καταλάβουν πότε είμαι έστω και ελαφρά εκνευρισμένος/η.*
4. *Πολύ προτού θυμώσω μπορώ να πω ότι είμαι κακόκεφος/η ή ότι βρίσκομαι σε άσχημη στιγμή.*
5. *Μπορώ να ανιχνεύσω στους άλλους και τα παραμικρά σημάδια θυμού.*
6. *Ο θυμός είναι ένα δηλητηριώδες συναίσθημα.*
7. *Όταν θυμώνω, νιώθω ότι θέλω να μασήσω σίδερα, να τρίξω τα δόντια μου, να δαγκώσω.*
8. *Μπορώ να νιώσω τα σημάδια του θυμού στο σώμα μου.*
9. *Τα αισθήματα αποτελούν ιδιωτική υπόθεση. Προσπαθώ να μην τα δείχνω.*
10. *Όταν θυμώνω, νιώθω το σώμα μου να ανάβει.*
11. *Για μένα, το να νιώθεις θυμό είναι σαν να αυξάνεις τον ατμό, να μεγαλώνεις την πίεση.*

12. Για μένα, το να νιώθεις θυμό είναι σαν να αφήνεις τον ατμό να απελευθερωθεί, σαν να μειώνεις την πίεση.
13. Για μένα, το να νιώθεις θυμό μοιάζει με την πίεση που αυξάνει, αυξάνει και δεν έχει έξοδο διαφυγής.
14. Όταν θυμώνω, νιώθεις ότι χάνω την ψυχραιμία μου.
15. Ο θυμός μου υποδεικνύει στους γύρω μου ότι δεν πρέπει να προσπαθήσουν να μου επιβληθούν ή να μου κάνουν κουμάντο.
16. Με το θυμό γίνομαι σοβαρός/ή και αυστηρός/ή.
17. Ο θυμός μου δίνει ενέργεια. Με βοηθά να αντιμετωπίζω τα πράγματα και να μην επιτρέπω να με ξεπερνούν οι καταστάσεις.
18. Καταπιέζω και κρύβω μέσα μου το θυμό μου.
19. Πιστεύω ότι αν καταπιέξεις το θυμός σου ερωτοτροπείς με την καταστροφή.
20. Πιστεύω ότι ο θυμός είναι κάτι φυσιολογικό, όπως το βήξιμο για να καθαρίσεις το λαιμό σου.
21. Για μένα ο θυμός μοιάζει με φωτιά, σαν κάτι είναι έτοιμο να εκραγεί.
22. Ο θυμός, όπως και η φωτιά, μπορεί να σε καταστρέψει ολοκληρωτικά.
23. Αντιπαρέρχομαι το θυμό μέχρι να μαλακώσει και να εξαφανιστεί.
24. Θεωρώ το θυμό καταστροφικό.

25. Για μένα ο θυμός αποτελεί έκφραση απολίτιστου ατόμου.
26. Θεωρώ ότι ο θυμός είναι κάτι που σε πνίγει.
27. Πιστεύω ότι δεν υπάρχει μεγάλη διαφορά ανάμεσα στο θυμό και την επιθετικότητα.
28. Πιστεύω ότι ένα παιδί δεν είναι σωστό να θυμώνει, γι' αυτό και πρέπει να τιμωρείται.
29. Η ενέργεια που απορρέει από το θυμό πρέπει να διοχετευτεί κάπου. Πρέπει και αυτή να εκφράζεται.
30. Ο θυμός δίνει ορμή, ενέργεια.
31. Κατά τη γνώμη μου, θυμός και πόνος πηγαίνουν μαζί. Θυμώνω όταν νιώθω πληγωμένος.
32. Κατά τη γνώμη μου, θυμός και φόβος πηγαίνουν μαζί. Θυμώνω όταν κάπου βαθιά μέσα μου νιώθω ανασφάλεια.
33. Όταν θυμώνεις, βάζεις τον εαυτό σου σε θέση ισχύος. Αισθάνεσαι ότι ορθώνεις το ανάστημά σου.
34. Ο θυμός είναι κατά βάση ανυπομονησία.
35. Αντιμετωπίζω το θυμό αφήνοντας το χρόνο να περάσει.
36. Για μένα, θυμός σημαίνει αδυναμία και απογοήτευση.
37. Κρατώ το θυμό μου καλά σφραγισμένο.
38. Είναι ντροπή να σε βλέπει ο κόσμος θυμωμένο/η.
39. Αν ελέγχεις το θυμό σου, δεν υπάρχει πρόβλημα.

40. Θα έλεγα ότι, όταν ένας άνθρωπος είναι θυμωμένος, μοιάζει να απορρίπτει τους άλλους.

41. Η απαλλαγή από το θυμό μοιάζει με την αποβολή από το σώμα σου ενός ιδιαίτερα δυσάρεστου αντικείμενου.

42. Η έκφραση των συναισθημάτων προκαλεί αμηχανία.

43. Ένα υγιές άτομο δεν θυμώνει.

44. Ο θυμός προϋποθέτει συμμετοχή ή επαφή.

ΛΥΠΗ

Θυμηθείτε τώρα κάποιες προηγούμενες στιγμές κατά τις οποίες αισθανθήκατε λυπημένοι, αποκαρδιωμένοι. Σκεφτείτε ανθρώπους στη ζωή σας που εξέφρασαν συναισθήματα λύπης, κατάθλιψης ή μελαγχολίας. Τις σκέψεις, εικόνες και αισθήματα έρχονται στο μυαλό σας όταν ανακαλείτε την έκφραση αυτών των συναισθημάτων από εσάς τους ίδιους ή από άλλους; Διαβάστε κάθε πρόταση που ακολουθεί και βάλτε σε κύκλο την απάντηση που βρίσκεται πιο κοντά σε αυτήν που θα δίνατε εσείς.

1. Θα έλεγα ότι γενικά η λύπη δηλητηριάζει.
2. Η λύπη μοιάζει με αρρώστια και το ξεπέραςμα της μοιάζει με την ανάρρωση.
3. Όταν είμαι λυπημένος/η, θέλω να μένω μόνος/η.
4. Νιώθω πολλά είδη λύπης.
5. Μπορώ να καταλάβω πότε είμαι έστω και ελάχιστα λυπημένος/η.

6. Μπορώ να καταλάβω πότε οι άλλοι είναι έστω και λίγο δύσθυμοι.
7. Το σώμα μου μου στέλνει σαφή μηνύματα όταν πρόκειται να περάσω μια άκεφη και μελαγχολική μέρα.
8. Πιστεύω ότι η λύπη είναι παραγωγική. Μας ειδοποιεί πότε πρέπει να επιβραδύνουμε, να χαλαρώσουμε.
9. Νομίζω ότι η λύπη είναι κάτι καλό. Μπορεί να μας υποδείξει τι είναι αυτό που λείπει από τη ζωή μας.
10. Η λύπη συνιστά ένα φυσικό παρεπόμενο των αισθημάτων απώλειας και πόνου.
11. Η λύπη δεν αποτελεί πρόβλημα, αρκεί να ξεπερνιέται γρήγορα.
12. Η προσοχή που δίνουμε στα αισθήματα λύπης οδηγεί στον εξαγνισμό.
13. Η λύπη είναι άχρηστη.
14. Δεν υπάρχει «ανακουφιστικό κλάμα».
15. Η λύπη δεν αξίζει να αναλώνεται σε μικροπράγματα.
16. Η λύπη έχει κάποιο λόγο ύπαρξης.
17. Η λύπη ταυτίζεται με την αδυναμία.
18. Η λύπη δείχνει ότι μπορεί να αισθανόμαστε ή να εκφράζουμε ενσυναίσθηση.
19. Η λύπη είναι μια αίσθηση αδυναμίας ή / και απελπισίας.
20. Δεν έχει νόημα να μιλάμε με άλλους όταν αισθανόμαστε λυπημένοι.

21. Μερικές φορές κλαίω πολύ.
22. Το αίσθημα της λύπης μου προκαλεί φόβο.
23. Η έκφραση της λύπης στους άλλους ισοδυναμεί με απώλεια ελέγχου.
24. Αν καταφέρνουμε να διατηρούμε τον έλεγχο, η λύπη μπορεί να είναι ευχάριστη.
25. Είναι προτιμότερο να μη δείχνουμε στους άλλους τη λύπη μας.
26. Η λύπη μοιάζει με βιασμό.
27. Όταν οι άνθρωποι είναι λυπημένοι, θα πρέπει να μένουν μόνοι, σαν να μπαίνουν σε καραντίνα.
28. Η χαρούμενη αντίδραση είναι ένα αντίδοτο στη λύπη.
29. Με αρκετή σκέψη, ένα συναίσθημα μπορεί να μετατραπεί σε κάποιο άλλο.
30. Προσπαθώ να συνέλθω το συντομότερο από τη λύπη μου.
31. Η λύπη με υποχρεώνει να συλλογίζομαι.
32. Η λύπη ενός παιδιού αντανακλά κάποιο αρνητικό γνώρισμα.
33. Καλό είναι να μην αντιδρούμε καθόλου στη λύπη ενός παιδιού.
34. Μερικές φορές, όταν είμαι λυπημένος/η, νιώθω απέχθεια για τον εαυτό μου.
35. Πιστεύω ότι τα συναισθήματα είναι πάντοτε παρόντα. Αποτελούν μέρος της ζωής μας.

36. «Διατηρώ τον έλεγχο» σημαίνει ότι είμαι πάντοτε σε καλή διάθεση, όχι λυπημένος/η.

37. Τα συναισθήματα είναι ιδιωτική υπόθεση, δεν αφορούν τους άλλους.

38. Αν είμαστε συναισθηματικοί με τα παιδιά, μπορεί να χάσουμε τον έλεγχο και να γίνουμε καταπιεστικοί.

39. Στη ζωή καλό είναι να μην ασχολούμαστε για πολύ με τα αρνητικά συναισθήματα, αλλά να τονίζουμε τα θετικά.

40. Για να ξεπεράσεις τα αρνητικά συναισθήματα, ασχολήσου απλώς με τα καθημερινά προβλήματα της ζωής.»

Δεύτερο στάδιο: Η εκδήλωση του συναισθήματος ως ευκαιρία για οικειότητα και καθοδήγηση.

Η αναγνώριση των αρνητικών συναισθημάτων ενός παιδιού, αποτελεί ευκαιρία για το γονιό να το ακροαστεί σωστά και να του παρέχει βοήθεια στην επίλυση του προβλήματος. Έτσι η συμμαχία μεταξύ τους ενισχύεται αφού το παιδί αντιλαμβάνεται ότι το πρόβλημα θα αντιμετωπισθεί από κοινού και δεν θα είναι υποχρεωμένο να το λύσει μόνο του.⁵²

---

⁵² Gottman John «Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σελ.111-112.

Τρίτο στάδιο: Ενσυναισθηματική ακρόαση και αναγνώριση των
συναισθημάτων των παιδιών.

Στην ακρόαση με ενσυναίσθηση ενός παιδιού σημαντικό ρόλο παίζει η προσεκτική παρακολούθηση του παιδιού σε αυτά που λέει αλλά και στη γλώσσα του σώματος που χρησιμοποιεί. Αυτή η διαδικασία βέβαια γίνεται αντιληπτή και από το παιδί. Με απλές παρατηρήσεις επιτυγχάνεται η ομαλή ροή της συζήτησης και με αυτό τον τρόπο το παιδί εξάγει τα δικά του συμπεράσματα και όχι αυτά που εμείς επιθυμούμε. Για να νιώσει το παιδί πιο άνετα, καλό είναι να χρησιμοποιούμε παραδείγματα από τη ζωή των ενηλίκων ώστε το παιδί να νιώθει πιο εξοικειωμένο με τα συναισθήματα του.⁵³

Τέταρτο στάδιο: Βοήθεια στο παιδί προκειμένου να εκφράσει λεκτικά
τα συναισθήματα του.

Σε αυτό το στάδιο είναι πολύ σημαντικό να βοηθούμε το παιδί να βρίσκει τις κατάλληλες λέξεις για να περιγράψει τα συναισθήματα του. Με αυτό τον τρόπο το παιδί θα αποφύγει τη σύγχυση και θα είναι σε θέση να κατανοεί τι του συμβαίνει και για ποιο λόγο.

Πέμπτο στάδιο: Καθορισμός ορίων και βοήθεια για την επίλυση των
προβλημάτων.

Αφού κατανοήσουμε το πρόβλημα που αντιμετωπίζει το παιδί, πρωταρχικά πρέπει να θέσουμε κάποια όρια αφού είναι πιθανό η σύγχυση του να το οδηγήσει σε ανάρμοστη συμπεριφορά. Αυτή η διαδικασία πρέπει να γίνεται με ανεκτικότητα αλλά όχι υπερβολική

---

⁵³ Gottman John «Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σελ.112-118.

γιατί μπορεί να οδηγήσει σε εντελώς αντίθετα αποτελέσματα. Το επόμενο βήμα είναι να βοηθήσουμε το παιδί ώστε να ορίσει κάποιους στόχους που θα το βοηθήσουν να λύσει το πρόβλημα του με όσες περισσότερες διευκρινίσεις και εξηγήσεις είναι δυνατόν. Έτσι μαζί με το παιδί θα εντοπιστούν όλες οι εναλλακτικές λύσεις που μπορεί να δώσεις στο πρόβλημα του.⁵⁴

3.4. Το φύλο επηρεάζει τη συναισθηματική επίγνωση

Μελέτες έχουν καταδείξει ότι η ενσυναίσθηση εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από πολιτισμικούς και κοινωνικούς παράγοντες. Παρά την αντίθετη εντύπωση που υπάρχει έχει καταδειχτεί ότι οι άνδρες είναι ικανοί να έχουν ενσυναίσθηση στο ίδιο ποσοστό με τις γυναίκες.

Ο λόγος που θεωρείται ότι οι άνδρες μειονεκτούν σε αυτό το τομέα είναι ότι λόγω κοινωνικών παραγόντων κρύβουν τα συναισθήματα τους για να ανταποκρίνονται στην εικόνα που η κοινωνία προσδοκά από αυτούς.⁵⁵

---

⁵⁴ Gottman John «Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σελ.120-125.

⁵⁵ Gottman John «Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σελ.94-95.

Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι οι ερευνητές ίσως υπερέβαλαν όταν μιλούσαν για τις διαφορές μεταξύ των φύλων σε ό,τι αφορά το κατά παράδοση «θηλυκό» χαρακτηριστικό της ενσυναίσθησης. Οι Eisenberg και Lennon (1983) προέβησαν σε μια μετα-ανάλυση μελετών σχετικών με τις διαφορές των φύλων σε ό,τι αφορά την Ενσυναίσθηση, δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στους διαφορετικούς τρόπους μέτρησης που είχαν χρησιμοποιηθεί για να αξιολογηθεί η Ενσυναίσθηση και οι διαφορές των φύλων, καθώς και τα αποτελέσματα στα οποία είχαν καταλήξει οι μελέτες. Οι ερευνητές βρήκαν ότι οι μελέτες για τις διαφορές των φύλων στην Ενσυναίσθηση εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τη μέθοδο που έχει χρησιμοποιηθεί κατά την εξέταση.

Οι μελέτες που είχαν χρησιμοποιήσει κλίμακες αυτοαναφοράς κατέληξαν συνήθως σε μεγάλες διαφορές ανάμεσα στα φύλα, αφήνοντας να εννοηθεί ότι οι γυναίκες έδειχναν πολύ μεγαλύτερη Ενσυναίσθηση από τους άνδρες.

Οι μελέτες που χρησιμοποιούσαν μετρήσεις αντανακλαστικών στο εργαστήριο βρήκαν μέτριες διαφορές. Και όταν χρησιμοποιήθηκαν «κρυφοί» τρόποι μέτρησης, όπως νευροφυσιολογικές μετρήσεις της ενσυναίσθησης ή διακριτικές παρατηρήσεις των μη λεκτικών αντιδράσεων στη συναισθηματική κατάσταση κάποιου άλλου ατόμου, δεν διαπιστώθηκαν διαφορές.

Κατά τους Eisenberg και Lennon, τα ευρήματα αυτά έδειχναν ότι οι γυναίκες αντιδρούσαν στις χαρακτηριστικές απαιτήσεις της εξέτασης. Εάν δηλαδή γνώριζαν ότι οι ερευνητές ενδιαφερόταν για την Ενσυναίσθηση που δείχνουν οι άνθρωποι, οι γυναίκες είχαν την τάση να παρουσιάζουν τον εαυτό τους σε συμφωνία με τη στερεότυπη αντίληψη,

δείχνοντας υψηλή συναισθηματικότητα και τρυφερότητα, ενώ οι άνδρες παρουσίαζαν τον εαυτό τους πολύ λιγότερο με αυτόν τον τρόπο. Εάν όμως ο σκοπός της μελέτης δεν ήταν τόσο φανερός, τότε δεν υπήρχαν διαφορές ανάμεσα στα φύλα.

B ΜΕΡΟΣ-ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4-ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

4.1 Στοχοθεσία της έρευνας

Ο κύριος στόχος αυτής της διδακτικής παρέμβασης, η οποία απευθύνεται σε παιδιά προσχολικής ηλικίας, είναι να διαπιστωθεί εάν και σε ποίο βαθμό η προφορική αφήγηση λαϊκού παραμυθιού είναι ικανή να συμβάλλει στην ενίσχυση της ενσυναίσθησης των νηπίων.

4.2. Υπόθεση της έρευνας

Σύμφωνα με την υπόθεση της έρευνας αναμένεται να παρατηρηθούν κάποιες διαφορές ως προς τις απόψεις των νηπίων σχετικά με την

εκδήλωση των συναισθημάτων και την ικανότητα αναγνώρισής τους, μετά την αφήγηση του παραμυθιού.

4.3. Έρευνητικό δείγμα

Δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 18 μαθητές προσχολικής ηλικίας, ελληνικής και αλβανικής καταγωγής, εκ των οποίων τα 10 ήταν κορίτσια και τα υπόλοιπα 8 αγόρια. Τα νήπια που συμμετείχαν φοιτούν σε Ιδιωτικά Νηπιαγωγεία της πόλης της Λάρισας και προέρχονται από οικογένειες κυρίως μέσης και ανώτερης κοινωνικοοικονομικής τάξης.

4.4. Μεθοδολογία της έρευνας

Προκειμένου να ανιχνευτούν οι ιδέες και οι αντιλήψεις των νηπίων σχετικά με το θέμα, χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της προσωπικής συνέντευξης βάσει ενός ερωτηματολογίου που συντάχθηκε. Η παρούσα διδακτική παρέμβαση αποτελείται από τρία στάδια-φάσεις.

Η πρώτη φάση περιλαμβάνει τρεις γενικές ερωτήσεις που έχουν ως στόχο να αλιεύσουν τις απόψεις των παιδιών σχετικά με την έννοια του συναισθήματος και τον τρόπο αναγνώρισής του. Η πρώτη και η δεύτερη ερώτηση αναφέρονται στον τρόπο έκφρασης και εκδήλωσης των συναισθημάτων από τους ανθρώπους, επιχειρώντας να διαπιστωθεί αφενός αν τα παιδιά είναι σε θέση να αναγνωρίσουν τα συναισθήματα που εκδηλώνουν οι άλλοι και αφετέρου αν μπορούν να αντιληφθούν τη χρησιμότητα εκδήλωσής τους. Τέλος, η τρίτη ερώτηση αφορά την ικανότητα των νηπίων να συνδέουν μια κατάσταση ή ένα γεγονός με ανάλογα συναισθήματα.

Στη δεύτερη φάση πραγματοποιείται η προφορική αφήγηση του λαϊκού παραμυθιού, κάνοντας μια προσπάθεια να χρησιμοποιηθούν όσο καλύτερα γίνεται οι τεχνικές και τα χαρακτηριστικά της αφήγησης, έτσι ώστε η τελευταία να εξυπηρετεί όχι μόνο τις ανάγκες της διδακτικής αυτής παρέμβασης, αλλά και ψυχαγωγικούς σκοπούς. Με το τέλος της αφήγησης ακολουθούν 9 ερωτήσεις σχετικά με το περιεχόμενο της ιστορίας. Η επιλογή του κειμένου βασίστηκε στο γεγονός ότι οι ήρωες βιώνουν και εκφράζουν έντονα συναισθήματα κατά περίσταση.

Όσον αφορά την τρίτη φάση περιλαμβάνει επανάληψη των αρχικών ερωτήσεων που υποβλήθηκαν στα παιδιά πριν την αφήγηση της ιστορίας, με σκοπό να διαπιστωθεί συγκρίνοντας τις απαντήσεις, εάν η προφορική αφήγηση επηρέασε τις πρότερες αντιλήψεις τους.

4.5 Παρουσίαση των δεδομένων

ΠΡΩΤΗ ΦΑΣΗ

Όσον αφορά την πρώτη ερώτηση της πρώτης φάσης, στην οποία τα παιδιά καλούνται να απαντήσουν στο ερώτημα σχετικά με το πώς πιστεύουν ότι οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους («Με ποιό τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»), στην πλειοψηφία τους οι απαντήσεις των παιδιών περιορίζονται στην αναφορά προσωπικών εμπειριών, εστιάζοντας σε συγκεκριμένα γεγονότα. Ειδικότερα 4 εκ των 18 μαθητών απάντησαν ως εξής: «Θα τρίβω τα μάτια μου(εκφράζοντας το συναίσθημα της λύπης)», «Πηγαίνουν στη θάλασσα και άμα έχει κύμα και φοβούνται , δεν

μπαίνουν στη θάλασσα», «Φωνάζουν δυνατά(όταν μαλώνουν)», «Η μαμά με παίρνει αγκαλιά και μου δίνει φιλάκι», «Πηγαίνουν και τους παίρνουν αγκαλιά και ζητάνε συγγνώμη άμα έκαναν καμία ζημιά». Στην έκφραση του συναισθήματος της χαράς, της λύπης και της ντροπής μέσω του γέλιου και του κλάματος αντίστοιχα, αναφέρθηκαν 3 στα 18 νήπια (π.χ «Λένε αστεία και γελάνε και όταν γελάμε είμαστε χαρούμενοι», «Ότι έχουμε πόνο το δείχνουμε όταν κλαίμε»). Η λεκτική έκφραση των συναισθημάτων υιοθετείται ως απάντηση από 3 νήπια, τα οποία υποστηρίζουν ότι μπορούμε να αντιληφθούμε το εκάστοτε συναίσθημα μόνο εφόσον το άτομο μας το εκφράσει με λόγια. Πιο συγκεκριμένα οι απαντήσεις των παιδιών ήταν οι ακόλουθες: «Πρέπει να το πούνε», «Τους λένε ότι είναι χαρούμενοι – στεναχωρημένοι», «Τους μιλάνε και τους λένε τα συναισθήματά τους». Επίσης 3 από τα 18 νήπια, δεν δίνουν λεκτική απάντηση στο ερώτημα, αλλά χρησιμοποιούν ανάλογους μορφασμούς, προκειμένου να περιγράψουν ένα συναίσθημα, καθώς και τον τρόπο που αυτό συνήθως εκδηλώνεται. Μπορεί να χαμογελούν για να δηλώσουν το αίσθημα της χαράς ή να «κατεβάζουν» τα φρύδια και τα χείλη προκειμένου να εκφράσουν τη λύπη, το θυμό κ.λ.π. Καθώς το ερωτηματολόγιο απευθύνεται σε παιδιά προσχολικής ηλικίας, ήταν αναμενόμενο να συμπεριληφθεί στις απαντήσεις τους και η έννοια του παιχνιδιού ως μέσο απόδοσης του συναισθήματος της χαράς. Συγκεκριμένα 2 νήπια έδωσαν τις εξής απαντήσεις: «Παίζουνε με αυτούς που έχουνε φίλους», «Ζωγραφίζουν και παίζουν». Αξίζει να σημειωθεί πως υπήρξαν 2 παιδιά, τα οποία αναφέρθηκαν στο συναίσθημα της ντροπής, υποστηρίζοντας ότι η τελευταία εκφράζεται με την άρνηση να μιλήσουν είτε μπροστά σε μεγάλο αριθμό ατόμων, είτε να μιλήσουν με άτομα άγνωστα ως προς αυτά. Τέλος, παρατηρήθηκε η περίπτωση ενός παιδιού, το οποίο αντιμετώπισε δυσκολία ως προς το να αποδώσει τη

σκέψη του. Η απάντησή του στη συγκεκριμένη ερώτηση, δίνεται ως εξής: «Το δείχνουν από μέσα τους. Σκέφτονται κάτι από μέσα τους και το λένε με λόγια». Παρ'όλα αυτά διαπιστώνουμε και σ'αυτή την περίπτωση ότι το νήπιο υιοθετεί κυρίως τη λεκτική έκφραση του συναισθήματος.

Στην ερώτηση «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;», η πλειοψηφία των νηπίων, και συγκεκριμένα 8 μαθητές, θεωρεί ότι είναι σημαντικό να γνωρίζουμε αυτό που σκέφτεται ή αισθάνεται κάποιος, έτσι ώστε να μπορούμε να κατανοήσουμε τη συμπεριφορά του. Παραθέτοντας ορισμένες από τις απαντήσεις των εν λόγω νηπίων, παρατηρούμε ότι κινήθηκαν περίπου στα ίδια πλαίσια (π.χ «Για να μπορούν να καταλάβουν», «Γιατί αλλιώς δεν θα ξέρουν», «Δείχνουνε τα συναισθήματά τους στους φίλους τους. Όχι σε όλους. Για να ξέρουν τι έχουν», «Γιατί τους αγαπάνε»). Η αμέσως επόμενη επικρατούσα άποψη των παιδιών αφορά την επιθυμία τους να γνωρίζουν οι άλλοι ορισμένα μόνο συναισθήματα και συγκεκριμένα το αίσθημα της χαράς, προκειμένου να το μοιραστούν με τα άτομα του περιβάλλοντός τους. Χαρακτηριστικές είναι οι απαντήσεις 4 νηπίων: «Δεν θέλω να ξέρουν ότι είμαι λυπημένη. Να ξέρουν μόνο ότι είμαι χαρούμενη», «Άμα είναι χαρούμενοι για να χαίρονται κι αυτοί», «Για να είναι όλοι μαζί χαρούμενοι και να γελάνε όλοι». Στις απαντήσεις 2 νηπίων παρατηρείται η σκέψη των παιδιών ότι οι άνθρωποι εκφράζουν τα συναισθήματά τους, με σκοπό να λάβουν ένα είδος ανταλλάγματος ή υποστήριξης (π.χ «Για να τους αφήνει η μαμά να παίζουν», «Για να περάσει ο πόνος»). Τέλος, υπήρξαν 2 απαντήσεις «Δεν ξέρω», καθώς και 1 απάντηση, στην οποία το νήπιο δεν διατυπώνει με σαφήνεια τη σκέψη του («Γιατί πρέπει»).

Σχετικά με την τελευταία ερώτηση του ερωτηματολογίου, η οποία αναφέρεται στο πότε μπορεί να νιώσουμε κάποιο συναίσθημα («Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»), το σύνολο των απαντήσεων έδειξε ότι τα παιδιά είναι σε θέση να αντιληφθούν τη σχέση συναισθήματος και γεγονότος. Μπορούν να κατανοήσουν ότι η εμφάνιση των συναισθημάτων σχετίζεται με συμβάντα και καταστάσεις, οι οποίες μπορεί να επιδράσουν άλλοτε αρνητικά και άλλοτε θετικά στην ψυχολογική και συναισθηματική κατάσταση του ατόμου (π.χ «Μας συμβαίνει όταν βλέπουμε κάτι», «Άμα γίνει κάτι κι εμείς είμαστε μπροστά», «Όταν κάποιος μας κάνει να γελάμε» κ.λ.π). Μόνο 1 από τα 18 νήπια έδωσε την απάντηση «Δεν ξέρω».

ΤΡΙΤΗ ΦΑΣΗ

Η τρίτη φάση περιλαμβάνει την επανάληψη του αρχικού ερωτηματολογίου, στο οποίο τα παιδιά κλήθηκαν να απαντήσουν πριν την αφήγηση της ιστορίας.

Στο στάδιο αυτό στην ερώτηση «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;», τα νήπια σχεδόν στο σύνολό τους, τα 15 από τα 18, συνέδεσαν την εκδήλωση του συναισθήματος της χαράς με γέλιο, τραγούδι και χορό, ενώ με το κλάμα, συνέδεσαν το συναίσθημα της λύπης - στενοχώρειας και του πόνου. Ενδεικτικά αναφέρουμε μερικές από τις απαντήσεις τους: («Όταν είναι χαρούμενοι γελάνε και όταν είναι στεναχωρημένοι κλαίνε», «Κλαίνε / Μπορεί να τραγουδάνε, να χορεύουν, να παίζουν όλοι μαζί», «Όταν λυπούνται κλαίνε και όταν πονάνε κλαίνε. Άμα είναι χαρούμενοι χορεύουν». Κάποιες σχετικά διαφοροποιημένες ιδέες δόθηκαν από 2

νήπια, τα οποία και απάντησαν «Αγκαλιάζονται και φιλιούνται όπως η μαμά και το αρκουδάκι όταν την έβγαλε από τη φυλακή» και «Αν θέλουν να σε σκοτώσουν, το δείχνουν. Δείχνουν κάτι κακό». Το τελευταίο παιδί ήταν το μοναδικό που αναφέρθηκε στο συναίσθημα του μίσους. Υπήρξε επίσης αναφορά ενός νηπίου στο συναίσθημα του φόβου («Δείχνουν τα συναισθήματά τους άμα κλαίνει και άμα δεν φοβούνται»). Στην περίπτωση αυτή το νήπιο θέτει ως προϋπόθεση για την εκδήλωση των συναισθημάτων την απουσία φόβου ή ενδεχομένως την απουσία της ντροπής (σε περίπτωση που έχει παρερμηνεύσει τις δύο έννοιες).

Στη δεύτερη ερώτηση του ερωτηματολογίου («Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»), η πλειονότητα των απαντήσεων χαρακτηρίζεται από κοινό τρόπο σκέψης από πλευράς νηπίων. Οι 16 από τους 18 μαθητές πιστεύουν ότι οι άνθρωποι εκφράζουν τα συναισθήματά τους, προκειμένου να κατανοήσουν οι άλλοι τις αντιδράσεις τους, τις οποίες προκαλεί το εκάστοτε συναίσθημα, αποβλέποντας ενδεχομένως σε μια μορφή συμπαράστασης και υποστήριξης από τους άλλους (π.χ «Να καταλάβουν ότι άμα κλαίω λυπάμαι και άμα χορεύω είμαι χαρούμενη», «Για να μας βοηθάνε όταν θέλουμε βοήθεια», «Για να καταλάβουν ότι είναι χαρούμενοι ή λυπημένοι και άμα είναι λυπημένοι να κάνουν κάτι (οι άλλοι) και να γίνουν πάλι χαρούμενοι»). Το νήπιο, το οποίο στην πρώτη φάση στην ίδια ερώτηση απάντησε πως δεν θέλει οι άλλοι να γνωρίζουν τα συναισθήματά του, εξακολουθεί να διατυπώνει την ίδια άποψη και σ' αυτό το στάδιο, ενώ το νήπιο που είχε δώσει την απάντηση «Δεν ξέρω», σ' αυτή τη φάση προτιμά να μην απαντήσει καθόλου.

Στην τρίτη ερώτηση («Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»), τα νήπια δίνουν ποιά συγκεκριμένες απαντήσεις σε

σχέση με αυτές που έδωσαν στο αρχικό στάδιο, φανερά επηρεασμένα από την αφήγηση του παραμυθιού. Κυρίαρχη θέση όσον αφορά τα αίτια εκδήλωσης του συναισθήματος της θλίψης, έχει η σωματική βία και η απομάκρυνση από τη μητέρα, ενώ επίσης η μητρική αγάπη και φροντίδα αποτελεί σημαντικό παράγοντα εκδήλωσης συναισθημάτων χαράς και ικανοποίησης (π.χ «Όταν μας χτυπάνε. Όταν δεν έχουμε τη μαμά μας», «Όταν σκεφτόμαστε ότι μας αγαπάει η μαμά, μας αγκαλιάζει, μας φιλάει»). Στις απαντήσεις 2 νηπίων συναντάται η έννοια του φόβου ως αποτέλεσμα μιας κατάστασης («Όταν γίνεται κάτι κακό, φοβόμαστε», «Όταν γίνει κάτι και εμείς είμαστε μπροστά και το βλέπουμε, μπορεί να μας κάνει να φοβηθούμε»). Τέλος, έχουμε αναφορά ενός νηπίου στην έννοια της αγάπης, χωρίς όμως να δίνει περαιτέρω λεπτομέρειες για το εν λόγω συναίσθημα («Όταν αγαπάμε κάποιον»), ενώ το νήπιο, το οποίο δεν απάντησε στην προηγούμενη ερώτηση, διατηρεί επίσης στάση σιωπής και σ' αυτό το ερώτημα.

4.6. Συμπεράσματα της έρευνας

Συγκρίνοντας τις απαντήσεις των νηπίων πριν και μετά την προφορική αφήγηση του παραμυθιού, διαπιστώνουμε ότι υπήρξαν αρκετές διαφοροποιήσεις κυρίως στην πρώτη και στη δεύτερη ερώτηση, όσον αφορά δηλαδή τις αντιλήψεις τους σχετικά με τον τρόπο και τον λόγο για τον οποίο οι άνθρωποι εκφράζουν τα συναισθήματά τους.

Οι απαντήσεις των παιδιών στις ανακεφαλαιωτικές ερωτήσεις της τρίτης φάσης δείχνουν ότι το περιεχόμενο της ιστορίας επηρέασε

σημαντικά, τόσο τις ιδέες που διατύπωσαν, όσο και το λεξιλόγιό τους. Αξίζει να σημειωθεί ότι ορισμένα νήπια, προκειμένου να βοηθηθούν ώστε να απαντήσουν στις επαναληπτικές ερωτήσεις έκαναν αναφορές στους χαρακτήρες του παραμυθιού, συνδιάζοντας τις απαντήσεις που έδωσαν στην πρώτη φάση με τα όσα συγκράτησαν μέσω της αφήγησης (π.χ «Αγκαλιάζονται και φιλιούνται όπως η μαμά και το αρκουδάκι όταν την έβγαλε από τη φυλακή», «Γελάμε και γλεντάμε σαν τα ζωάκια που έφυγαν από το τσίρκο», «Αν θέλουν να σε σκοτώσουν, το δείχνουν (στην ιστορία ο Γορίλας προσπαθεί να εξοντώσει τον μικρό αρκούδο)»). Το στοιχείο του επηρεασμού φαίνεται κυρίως στις απαντήσεις της τελευταίας ερώτησης, όπου γίνεται συχνή αναφορά στη σωματική βία και στη μητρική φιγούρα.

Ωστόσο υπήρξαν και παιδιά, τα οποία διατήρησαν κάποιες από τις αρχικές τους αντιλήψεις και μετά την αφήγηση της ιστορίας, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν σημειώθηκαν διαφορές στις μετέπειτα απαντήσεις τους. Παρατηρήθηκε μόνο μια περίπτωση απαντήσεων άγνοιας-σιωπής από ένα συγκεκριμένο νήπιο, οι οποίες σημειώθηκαν και στις ερωτήσεις της πρώτης, αλλά και στις ερωτήσεις της τρίτης φάσης.

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα περισσότερα νήπια μετά την αφήγηση της ιστορίας έδωσαν πιο συγκεκριμένες απαντήσεις, αναφερόμενα και σε παραδείγματα. Οι ήρωες του παραμυθιού και οι καταστάσεις μέσα από τις οποίες βίωσαν έντονα συναισθήματα, συνέβαλλαν ώστε τα παιδιά να αντιληφθούν καλύτερα την έννοια του συναισθήματος. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημάνουμε ότι στις απαντήσεις της τρίτης φάσης, δεν παρατηρείται η πρότερη αντίληψη ορισμένων νηπίων, σύμφωνα με την οποία μπορούμε να αντιληφθούμε τα συναισθήματα των άλλων, μόνο εφόσον αυτά

εκφραστούν λεκτικά. Διαπιστώνουμε λοιπόν, ότι το σύνολο των νηπίων που συμμετείχαν στην έρευνα, μετά την αφήγηση της ιστορίας, κατάφεραν να συσχετίσουν αντιδράσεις με ανάλογα συναισθήματα (π.χ Με τις λέξεις-φράσεις «γελάνε», «χορεύουνε», «τραγουδάνε», «γλεντάνε». «αγκαλιάζονται και φιλιούνται», «παίζουν», τα νήπια απέδωσαν το συναίσθημα της χαράς. Με τις λέξεις-φράσεις «κλαίνε», «κάθονται μόνοι τους», απέδωσαν τα συναισθήματα του φόβου και της θλίψης.)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αναγνωστόπουλος Β. Δ. «Τέχνη και τεχνική του παραμυθιού», Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1997
2. Βελιαρούτης Δ. Λεωνίδα «Η τέχνη να αφηγούμαστε το παραμύθι» στο «Σύγχρονο νηπιαγωγείο και παιδικός σταθμός», τρίμηνο περιοδικό προσχολικής αγωγής, τεύχος 2^ο, 1991
3. Δαμιανού Δέσποινα «Το παιδί- αφηγητής του παραμυθιού» στο «Διαβάζω», μηνιαία επιθεώρηση του βιβλίου, αρ. 363, Μάιος 1996
4. Goleman Daniel «Η συναισθηματική νοημοσύνη», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998
5. Gottman John «Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000
6. Καραγιάννης Ηρακλής, Νικολίδου Αθηνά, Τσαλαβρέτα Ευαγγελία «Κόκκινη κλωστή δεμένη.....(το λαϊκό παραμύθι στο σχολείο» στο <http://dim-portar.mag.sch.gr>
7. Καραγά Αντωνία «Παρουσίαση παραμυθιού στο νηπιαγωγείο» στο <http://www.de.sch.gr>

8. Κουλουμπή – Παπαπετροπούλου Κ. «Αφήγηση ή ανάγνωση; Ένα ψευδοδίλημμα» στο «Διαβάζω», μηνιαία επιθεώρηση του βιβλίου, αρ. 363, Μάιος 1996
9. Κουλουμπή – Παπαπετροπούλου Κ. «Η τέχνη της αφήγησης», Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Μάιος 1997
10. Κρέζα Μαρία, Μπαντή Μαρία, Χαραλαμπίδου Δέσποινα, Ψωμά Θεοδώρα «Μία φοιτητική απόπειρα για να γνωρίσουμε τον αφηγηματικό κόσμο των νηπίων», στο «Σύγχρονο νηπιαγωγείο», διμηνιαίο περιοδικό προσχολικής αγωγής και εκπαίδευσης, τεύχος 17, Σεπτέμβριος – Οκτώβριος 2000
11. Λαμπρέλλη Αγγελική «Σύγχρονη αφήγηση: Απολίθωμα μίας μνήμης που χάνεται ή ζωντανός οργανισμός;», στο <http://www.e-mythos.eu/gr>
12. Μήτσου Μαρία «Παραμυθική αφήγηση: Το πέραςμα στον άλλο χρόνο» στο «Διαβάζω», μηνιαία επιθεώρηση του βιβλίου, αρ. 363, Μάιος 1996
13. Παπαρούση Μαρίτα «Η δομή της λογοτεχνικής αφήγησης: Σκέψεις για μία διδακτική αξιοποίηση» στο <http://keimena.ece.uth.gr>.
14. Παπάς Αθανάσιος «Η διδακτική του παραμυθιού» στο «Λαϊκό παραμύθι και παραμυθάδες στην Ελλάδα», επιμ. Β.Δ.Αναγνωστόπουλος –Κ. Λιάπης, Εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα 1995

15. Πελασγός Στέλιος «Η προφορική αφήγηση της ελληνικής λαϊκής λογοτεχνίας» στο <http://www.e-mythos.eu/gr>.
16. Πλατανίτης Δημήτρης «Η αφήγηση», », στο περιοδικό «Φιλολόγος», Φθινόπωρο 1988, , Θεσσαλονίκη
17. Τσιλιμένη Τασούλα «Αφήγηση και εκπαίδευση», Εκδόσεις Εργαστηρίου Λόγου και Πολιτισμού Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος 2007
18. Χρυσομάλλη –Henrich K. «Αφηγηματική τεχνική, αφηγηματικός χρόνος και η επίδραση τους στη διαμόρφωση της λογοτεχνικής μορφής –Έρευνες στους Μυριβήλη, Βενέζη και Φακίνου με ιδιαίτερη έμφαση στις γυναικείες μορφές», στο περιοδικό «Φιλολόγος», Καλοκαίρι 1997, Θεσσαλονίκη

ΤΟ ΔΕΙΛΟ ΑΡΚΟΥΔΑΚΙ

Μια φορά κι έναν καιρό σε μια μακρινή χώρα, σ' ένα μεγάλο δάσος, ζούσε μια αρκούδα που ήταν βασίλισσα. Αυτή η αρκούδα όμως, η βασίλισσα, είχε κι ένα αρκουδάκι, τον Αρκούδο, ο οποίος ήταν πάρα πολύ δειλός. Γι αυτό έπρεπε να κάνει πολλή γυμναστική, να κουράζεται πολύ, να κάνει πολλές δοκιμασίες, για να μπορέσει να γίνει δυνατός και να κυβερνήσει. Εκεί όμως ήτανε και ο Γορίλας, που ήθελε να γίνει κι εκείνος βασιλιάς, αλλά όμως πώς να γίνει που ήταν η αρκούδα βασίλισσα; Γι αυτό ήθελε με κάθε τρόπο να εξοντώσει το αρκουδάκι, ώστε να πάρει αυτός τη θέση της βασίλισσας.

Αλλά όμως το αρκουδάκι όλο και προετοιμαζότανε κι οι φίλοι του κάνανε γυμνάσια για να μπορέσει να γίνει δυνατό. Αυτό όμως δεν μπορούσε με τίποτα να γίνει δυνατό, φοβότανε πάρα πολύ, αφού ήτανε δειλό. Γι αυτό το λένε «το δειλό αρκουδάκι». Τότε όμως ο φίλος του – είχε ένα φίλο που ήτανε πολύ δεμένοι μαζί – το 'βανε να πηδάει απ' το ένα δέντρο στο άλλο, να ανεβαίνει στο λόφο. Αυτό όμως δεν μπορούσε κι έπεφτε κάτω και τα άλλα αρκουδάκια, τα άλλα ζώα του δάσους που μαζεύοντανε εκεί για να δούνε, γέλαγαν με τ' αρκουδάκι αυτό, με τον Αρκούδο που λέμε τώρα.

Ήρθε όμως η μέρα της δοκιμασίας, που έπρεπε να κάνει μια δοκιμασία για να πάρει τη βασιλεία της μάνας του. Μαζεύτηκαν εκεί ούλα τα ζώα του δάσους, κι η μάνα του, κι ο Γορίλας, και κοίταξε τότε το αρκουδάκι να ανεβεί το λόφο. Μόλις κοίταξε να ανεβεί το λόφο, δε μπόρεσε να ανεβεί, φοβήθηκε, γύρισε πίσω. Τότε ο Γορίλας γέλαγε πολύ, τα άλλα αρκουδάκια πάλι γέλαγαν, ο φίλος του όμως στεναχωρέθηκε κι η μάνα του πολύ στεναχωρέθηκε.

-Τώρα, του λέει η μάνα του, τί να κάνεις, παιδί μου εσύ; Δεν είσαι για δω εσύ. Τα άλλα τα ζώα σε κοροϊδεύουνε, πρέπει να φύγεις.

Και με δάκρυα τότε στα μάτια το αρκουδάκι σηκώθηκε κι έφυγε, να πάει να γίνει δυνατό, για να γυρίσει πάλι τότε, με χρόνια πολλά, πάλι στον τόπο του. Όταν πήρε το δρόμο για το δάσος, αφού περπάτησε, περπάτησε πολύ, ακούει μια φωνή πίσω του. Γυρίζει ξαφνιασμένο, κοιτάει πίσω του, τί να δει; Κοιτάει το φίλο του, το άλλο το αρκουδάκι, που πήγαινε από πίσω του και του λέει:

-Θέλεις να έρθω παρέα, να είμαστε μαζί;

Τότε ο Αρκούδος χάρηκε πάρα πολύ που τον ακολούθησε ο φίλος του και του λέει:

-Έλα να πάμε μαζί παρέα.

Αφού ξεκινήσανε να πάνε στο δάσος, περπατώντας πολλές μέρες, πολλές νύχτες, φτάσανε σ' ένα μέρος. Εκεί κοιτάνε από μακριά, ήτανε ένα ψάρι.

Λέει ο Αρκούδος:

-Μωρέ, τί γυρεύει εδώ το ψάρι στο δάσος; Εδώ δεν είναι θάλασσα.

Λέει το άλλο το αρκουδάκι τότε:

-Τί μας νοιάζει εμάς, αν δεν είναι θάλασσα; Εμείς πεινάμε, πρέπει να το φάμε τώρα το ψάρι.

Πάνε να φάνε το ψάρι. Πού να 'ξεραν όμως ότι εκεί ήταν παγίδα; Την είχε στήσει ένας άνθρωπος την παγίδα αυτή για να πιάνει τα ζώα για το τσίρκο. Τότε πέσανε τα αρκουδάκια και τα δύο στην παγίδα. Πάει ο άνθρωπος εκεί, τα παίρνει τα αρκουδάκια και τα πάει στο τσίρκο.

Στο τσίρκο που τα πήγε τα αρκουδάκια άρχισε να τα γυμνάζει για να κάνουν διάφορες ασκήσεις. Ο Αρκούδος όμως ο καημένος, που ήτανε πολύ δειλός, δεν μπορούσε να τα κάνει όλα αυτά τα πράγματα κι έτρωγε ξύλο πολύ. Κάθε μέρα έτρωγε ξύλο και καθόταν κι έκλαιγε. Ο φίλος του όμως πήγαινε και τον παρηγορούσε και του έλεγε:

-Μη κλαίς. Θα γίνεις δυνατός κι εσύ. Μη κλαίς, θα δείς. Σώπα.

Και έπαιρνε θάρρος τότε Αρκούδος και σταμάταγε το κλάμα. Μια μέρα όμως, εκεί που κάνανε τις ασκήσεις, ανέβηκε πάνω σ' ένα σχοινί ο Αρκούδος για να κάνει το νούμερό του, που του 'λεγε τ'αφεντικό του. Ο Γορίλας όμως ο κακός, που ήθελε να γίνει κι αυτός βασιλιάς στο δάσος, στέλνει μια αλεπού, από κοντά στον Αρκούδο και στ' άλλο το αρκουδάκι, για να μπορέσει να τον σκοτώσει τον Αρκούδο, να μη γυρίσει πλέον στο δάσος για να γίνει βασιλιάς. Πάει κρυφά εκείνη η αλεπού να κόψει το σχοινί που κρατιότανε ο Αρκούδος για να κάνει το νούμερό του. Κόβει το σχοινί για να πέσει ο Αρκούδος να σκοτωθεί, αλλά όμως ο Αρκούδος προλαβαίνει και πιάνεται από ένα άλλο σχοινί και δεν έπεσε να σκοτωθεί.

Όταν ο φίλος του είδε αυτά τα πράγματα, παίρνει την αλεπού στο κυνηγητό και φεύγει η αλεπού μπροστά και πίσω ο Αρκούδος. Πάει η αλεπού και κρύβεται σε μια μεριά. Εκεί τώρα περιμένει η πονηρή αλεπού για να τους εκδικηθεί πάλι. Δεν της έφυγε το μίσος που είχε, που την είχε στείλει ο Γορίλας.

Πάει και βάζει φωτιά εκεί στο τσίρκο. Πιάνει φωτιά αμέσως όλο το τσίρκο. Ο Αρκούδος και το αρκουδάκι πεταχτήκανε έξω, πρώτοι αυτοί. Μετά, όταν βγήκανε, γλίτωσαν αυτοί, όμως τα άλλα ζώα μέσα φώναζαν κι έλεγαν:

-Βοήθεια, Βοήθεια!

Ο Αρκούδος τότε ο καημένος δεν μπόρεσε ν'αντέξει τη δοκιμασία αυτή, που φώναζαν τα ζώα μέσα βοήθεια. Πηδάει μέσα στη φωτιά με όση δύναμη μπορούσε, ανοίγει τα κλουβιά και βγαίνουν όλα τα ζώα έξω. Αφού βγήκανε όλα τα ζώα έξω και τα γλίτωσε ο Αρκούδος, ένιωθε κι αυτός μια χαρά τότε κι έλεγε:

-Να φύγουμε απ'το τσίρκο, να μη μας βρεί πάλι αυτός ο άνθρωπος εδώ και μας τιμωράει.

Παίρνουν το δρόμο για το δάσος. Περιπατήσανε μέρες, περιπατήσανε νύχτες, έφτασαν σ' ένα μεγάλο δάσος, που ήτανε το δάσος από τα άλλα τα ζώα, όχι του Αρκούδου το δάσος. Εκεί τ' άλλα τα ζώα μόλις τους είδανε, τους εκάμανε μια μεγάλη χαρά.

Μαζευτήκανε όλα μαζί και για να τα τιμήσουνε που γυρίσανε πάλι στο δάσος, τους εκάμανε μια μικρή γιορτούλα. Αφού εφάγανε, ήπιανε, χορέψανε, τραγουδήσανε τότε όλοι μαζί. Ο Αρκούδος όμως ο καημένος καθότανε στεναχωρημένος. Τον είδανε τ' άλλα τα ζώα που καθότανε στεναχωρημένος και του λένε:

-Γιατί, Αρκούδο, στέκεσαι στεναχωρημένος και δεν χορεύεις;

Λέει ο Αρκούδος τότε:

-Θέλω να γυρίσω πάλι, να πάω στον δικό μου τον τόπο, να πάω στη μάνα μου, να δω τα δικά μου τα ζώα, να δω και τους άλλους τους φίλους μου εγώ. Αλλά δεν είμαι όμως δυνατός για να πάω εκεί, για να πάω, πρέπει να είμαι πολύ δυνατός για να γίνω βασιλιάς.

Του λένε τότε τα άλλα τα ζώα εκεί, αφού ήτανε υποχρεωμένα στον Αρκούδο:

-Εμείς θα σε βοηθήσουμε να γίνεις πολύ δυνατός.

Τότε αρχινάνε τον Αρκούδο και τον γυμνάζανε. Του καναν διάφορα πράγματα εκεί. Τον έβαζαν να πηδάει από δέντρο σε δέντρο, να πηδάει μεγάλους τοίχους, να ανεβαίνει σε λόφους, να κάνει μπάνιο, να κάνει διάφορα πράγματα, ώσπου έφτασε ο Αρκούδος και έγινε πολύ δυνατός.

Αφού έγινε πλέον πολύ δυνατός, παίρνει και το φίλο του τότε για να γυρίσει πάλι στο δάσος. Περιπάτησε πάλι μέρες, νύχτες, πολλές μέρες, ώσπου έφτασε στο μέρος που ήτανε πλέον αυτός με τη μάνα του, στο δάσος το δικό τους. Εκεί εκάτσανε να ξεκουραστούνε σ' ένα δέντρο από κάτω. Όμως υπήρχε ησυχία. Δεν ακουγότανε τίποτα. Ούτε πουλάκι δεν ακουγότανε στο δάσος αυτό. Τόσο μεγάλη ησυχία ήτανε, και είπανε:

-Μωρ' τί να συμβαίνει εδώ πέρα και δεν ακούγεται τίποτα;

Ένα πουλάκι που ήτανε τότε στην κορυφή στο δέντρο τους άκουσε και τους λέει:

-Τί να σας πω; Από τότε που έγινε μια δοκιμασία στον τόπο αυτούτου εδώ και έχασε ο Αρκούδος και ήτανε να ανεβεί στο λόφο και δεν μπόρεσε και τον έδιωξε η μάνα του, η αρκούδα, ανέλαβε ο Γορίλας βασιλιάς. Έπιασε την αρκούδα και τη φυλάκισε κι έγινε αυτός βασιλιάς τότε. Κι από τότε και μετά όλα τα ζώα του δάσους τα έκλεισε μέσα στα σπίτια τους και δεν τ' αφήνει να βγούν καθόλου έξω. Και τη μάνα του Αρκούδου την έχει στη φυλακή.

Αμα τ' άκουσε αυτά ο Αρκούδος, στεναχωρέθηκε πάρα πολύ. Και τότε λέει στον φίλο του:

-Θα καθίσουμε εδώ μέχρι να νυχτώσει και τότε θα πάμε στη φυλακή να βγάλουμε τη μάνα μου έξω.

Κι έτσι εκάμανε. Νύχτωσε πολύ, σηκώνεται τότε ο Αρκούδος με το φίλο του και πάνε στη φυλακή. Ανοίγουνε την πόρτα και μόλις βλέπει η μάνα το παιδί, επέσανε στην αγκαλιά και φιλιότανε και χαρήκανε πάρα πολύ. Λέει τότε ο Αρκούδος:

-Μάνα, έγινα πολύ δυνατός εγώ τώρα πλέον, δεν τον φοβάμαι τον Γορίλα.

Η μάνα χάρηκε τότε τόσο πολύ που δε λέγεται. Πώς χαίρεται μια μάνα άμα καταλαβαίνει ότι το παιδί της είναι πολύ δυνατό. Έτσι και η αρκούδα χάρηκε τόσο πολύ. Την άλλη μέρα βγαίνει ο Αρκούδος στο δάσος και μαζεύει τα αρκουδάκια όλα τότε και τα ζώα όλα μαζί και λένε:

-Θα πάμε στο βασιλιά Γορίλα.

Μόλις τα είδε ο Γορίλας, τότε φοβήθηκε πάρα πολύ. Τότε ο Αρκούδος, αφού είδε τον Γορίλα ότι φοβήθηκε τόσο πολύ, του λέει:

-Μη φοβάσαι. Δε σε πειράζουμε, αλλά όμως θα κάνουμε μαζί μια δοκιμή. Όποιος ανεβεί στο λόφο, εκείνος πλέον θα νικήσει και θα γίνει βασιλιάς.

Δέχτηκε ο Γορίλας. Ήθελε δεν ήθελε, δεν μπορούσε να κάνει διαφορετικά τότε και πάνε στο λόφο. Μαζευτήκανε όλα τα ζώα πάλι για να δούνε ποιος θα ανεβεί στο λόφο και ποιος θα είναι ο καινούριος τους βασιλιάς.

Κοίταξε ο Γορίλας να ανεβεί, δεν μπόρεσε να ανεβεί. Έπεσε κάτω. Αρχίσανε τότε όλα τα ζώα και γελάγανε. Τότε ήρθε και η σειρά του Αρκούδου. Μ' ένα πήδημα ο Αρκούδος, δεύτερο πήδημα ο Αρκούδος, στην κορυφή στο λόφο.

Τότε πιαστήκανε χέρι με χέρι όλα τα αρκουδάκια και χορεύανε και γλεντάγανε, γιατί νίκησε ο Αρκούδος. Και τότε ο κακός ο Γορίλας «πόδια μου να φύγεται». Φεύγει τρέχοντας και πάει και πέφτει μέσα σε μια θάλασσα με νερό πλέον για να εξαφανιστεί από τη μεγάλη του ντροπή. Και έτσι ο Αρκούδος τότε γύρισε πάλι στο σπίτι του μαζί με τη μάνα του και με το φίλο του, το άλλο το αρκουδάκι, και με όλα τα άλλα ζώα του δάσους.

Ήτανε καλός και ζήσανε αυτοί καλά κι εμείς καλύτερα.

Ηλικία: νήπιο

Όνομα Νηπίου: Χριστίνα

Ερωτήσεις πριν την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Όταν ζωγραφίζουν και όταν παίζουν (με αυτές τις ενέργειες εννοεί το νήπιο ότι οι άνθρωποι δείχνουν το συναίσθημα της χαράς).»

«Όταν δεν μιλάνε (με τη φράση αυτή δηλώνει το αίσθημα της ντροπής)».

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Για να τους αφήνει η μαμά να παίζουν»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Όταν παίζουμε (εννοεί ότι το παιχνίδι προκαλεί ικανοποίηση και αίσθηση χαράς) και όταν είμαστε μπροστά σε κόσμο (αναφέρεται στο συναίσθημα της ντροπής)».

Ερωτήσεις μετά την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε ο μικρός αρκούδος πριν φύγει από τον τόπο του;»

Νήπιο: «Ήταν στεναχωρημένος γιατί δεν μπορούσε να σκαρφαλώνει στα δέντρα και φοβόταν.»

Ερευνητής: «Οι φίλοι του κατάλαβαν τί ένιωθε (τα συναισθήματά του);»

Νήπιο: «Ναι, κατάλαβαν.»

Ερευνητής: «Από τι, πώς το κατάλαβαν;»

Νήπιο: «Από τα κλάματα.»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε ο Γορίλας (που ήθελε να γίνει βασιλιάς) για τον μικρό αρκούδο;»

Νήπιο: «Δεν το αγαπούσε το αρκουδάκι»

Ερευνητής: «Όταν το αρκουδάκι φοβήθηκε να ανέβει στο λόφο, τι αιστάνθηκε ο Γορίλας και τί η μητέρα του;»

Νήπιο: «Ο Γορίλας γέλασε. Χάρηκε». «Η μαμά στεναχωρήθηκε, γιατί το αρκουδάκι δεν μπόρεσε να ανεβεί στο λόφο».

Ερευνητής: «Τι ένιωθε η μαμά του αρκούδου όταν έδωξε το παιδάκι της από το δάσος».

Νήπιο: «Ήταν στεναχωρημένη»

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε το αρκουδάκι στο τσίρκο;»

Νήπιο: «Ένιωθε στεναχώρια, γιατί έκλαιγε συνέχεια»

Ερευνητής: «Τί ένιωθε ο αρκούδος όταν έσωσε τα ζώακια από τη φωτιά;»

Νήπιο: «Χαρούμενος, γιατί τα ζώακια δεν πέθαναν από τη φωτιά»

Ερευνητής: «Όταν γύρισε πίσω ο αρκούδος νομίζετε ότι αισθανόταν ακόμη φόβο; Από πού το καταλαβαίνουμε;»

Νήπιο: «Δεν αισθανόταν φόβο, γιατί είχε κάνει ασκήσεις με τα άλλα ζώακια και είχε γίνει δυνατός»

Επανάληψη αρχικών ερωτήσεων

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Όταν λυπούνται κλαίνε και όταν πονάνε κλαίνε. Άμα είναι χαρούμενοι χορεύουν»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Γιατί πρέπει να ξέρουν οι άλλοι και να καταλαβαίνουν»

Ερευνητής: «Τι να καταλαβαίνουν;»

Νήπιο: «Να καταλαβαίνουν ότι άμα κλαίω, λυπάμαι και άμα χορεύω, είμαι χαρούμενη»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Όταν μας χτυπάνε.», «Όταν δεν έχουμε τη μαμά μας»

Ηλικία: νήπιο

Όνομα Νηπίου: Νίκος

Ερωτήσεις πριν την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Ότι έχουμε πόνο το δείχνουμε όταν κλαίμε και λέμε «πονάω,πονάω!» και ο πόνος λέει η μαμά θα περάσει.»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Για να περάσει ο πόνος»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Όταν παίζουμε (θέλει να δηλώσει το συναίσθημα της χαράς)», «Όταν ντρεπόμαστε να μιλήσουμε».

Ερωτήσεις μετά την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε ο μικρός αρκούδος πριν φύγει από τον τόπο του;»

Νήπιο: «Ένιωθε στεναχωρημένο, γιατί δεν μπορούσε να κάνει πράγματα και φοβότανε».

Ερευνητής: «Οι φίλοι του κατάλαβαν τί ένιωθε (τα συναισθήματά του);»

Νήπιο: «Ναι»

Ερευνητής: «Από τι, πώς το κατάλαβαν;»

Νήπιο: «Από τα συναισθήματά του. Ντρεπότανε, φοβότανε και έκλαιγε».

Ερευνητής: «Τι ένιωθε ο Γορίλας (που ήθελε να γίνει βασιλιάς) για τον μικρό αρκούδο;»

Νήπιο: «Δεν τον είχε φίλο»

Ερευνητής: «Όταν το αρκουδάκι φοβήθηκε να ανέβει στο λόφο, τι αιστάνθηκε ο Γορίλας και τί η μητέρα του;»

Νήπιο: «Ο Γορίλας είχε χαρά και γέλαγε. Η μαμά ήταν λυπημένη γιατί δεν θα γινόταν βασιλιάς (το αρκουδάκι)»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε η μαμά του αρκούδου όταν έδωξε το παιδάκι της από το δάσος».

Νήπιο: «Λυπημένη»

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε το αρκουδάκι στο τσίρκο;»

Νήπιο: «Λυπημένο. Το μάλωνε ο κύριος και έκλαιγε»

Ερευνητής: «Τί ένιωθε ο αρκούδος όταν έσωσε τα ζωάκια από τη φωτιά;»

Νήπιο: «Χαρούμενος, γιατί έβγαλε όλα τα ζωάκια»

Ερευνητής: «Όταν γύρισε πίσω ο αρκούδος νομίζετε ότι αισθανόταν ακόμη φόβο; Από πού το καταλαβαίνουμε;»

Νήπιο: «Όχι, γιατί πήγε στο Γορίλα και του είπε: «Γορίλα, εγώ θα γίνω βασιλιάς και έλα να πάμε στο λόφο»

Επανάληψη αρχικών ερωτήσεων

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Γελάνε, κλαίνε και άμα είναι πολύ χαρούμενοι χορεύουν»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Για να καταλάβουν ότι είναι χαρούμενοι ή λυπημένοι και άμα είναι λυπημένοι να κάνουν κάτι (οι άλλοι) και να γίνουν πάλι χαρούμενοι»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Όταν κάποιο παιδάκι δεν μας θέλει για φίλο», «Όταν έχω καιρό να δω τη μαμά μου»

Ηλικία: νήπιο

Όνομα Νηπίου: Αποστόλης

Ερωτήσεις πριν την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Είναι έτσι (κάνει μορφασμούς για να δείξει τα συναισθήματα της χαράς, της λύπης και του πόνου)»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Εγώ δεν θέλω»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Όταν δεν προσέχουμε και πέφτουμε από τις σκάλες»

Ερευνητής: «Ποιό συναίσθημα έχουμε όταν πέφτουμε;»

Νήπιο: «Πονάμε».

Ερωτήσεις μετά την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε ο μικρός αρκούδος πριν φύγει από τον τόπο του;»

Νήπιο: «Ένιωθε πως δεν μπορούσε να κάνει γυμναστική, γιατί ήταν ντροπαλός.»

Ερευνητής: «Οι φίλοι του κατάλαβαν τί ένιωθε (τα συναισθήματά του);»

Νήπιο: «Ναι.»

Ερευνητής: «Από τι, πώς το κατάλαβαν;»

Νήπιο: «Επειδή ήταν στεναχωρημένος και φοβόταν τη γυμναστική»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε ο Γορίλας (που ήθελε να γίνει βασιλιάς) για τον μικρό αρκούδο;»

Νήπιο: «Καθόλου καλά (δεν ένιωθε). Τον μισούσε»

Ερευνητής: «Όταν το αρκουδάκι φοβήθηκε να ανέβει στο λόφο, τι αιστάνθηκε ο Γορίλας και τί η μητέρα του;»

Νήπιο: «Ο Γορίλας γέλαγε και ήταν πολύ χαρούμενος, αλλά η μαμά στεναχωριόταν πολύ»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε η μαμά του αρκούδου όταν έδωσε το παιδάκι της από το δάσος».

Νήπιο: «Στεναχωρημένη, επειδή το αρκουδάκι είχε δάκρυα στα μάτια»

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε το αρκουδάκι στο τσίρκο;»

Νήπιο: «Πολύ λυπημένο, γιατί ήταν κατσούφικο και έκλαιγε και καθόταν σε μια γωνιά»

Ερευνητής: «Τί ένιωθε ο αρκούδος όταν έσωσε τα ζώακια από τη φωτιά;»

Νήπιο: «Πηδάει μέσα στη φωτιά και τα βγάζει όλα και ήταν πολύ χαρούμενο και έλεγε: «Ναι, ναι τα έβγαλα τα ζώακια!»».

Ερευνητής: «Όταν γύρισε πίσω ο αρκούδος νομίζετε ότι αισθανόταν ακόμη φόβο; Από πού το καταλαβαίνουμε;»

Νήπιο: «Καθόλου φόβο. Πήγε και έβγαλε τη μαμά από τη φυλακή και είπε στο Γορίλα: «Τώρα θα κάνουμε πάλι μια δοκιμή»»

Επανάληψη αρχικών ερωτήσεων

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Κλαίνε. Μπορεί να τραγουδάνε, να χορεύουν, να παίζουν όλοι μαζί»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Εγώ, σου είπα, δε θέλω»

Ερευνητής: «Γιατί δεν θέλεις;»

Νήπιο: «Έτσι. Δε θέλω.»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Μπορεί όταν μας διώχνει η μαμά και όταν τρώμε ξύλο», «Όταν κάνουμε μια καλή πράξη (αναφέρεται στη χαρά)»

Ηλικία: νήπιο

Όνομα Νηπίου: Ραφαέλα

Ερωτήσεις πριν την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Τα δείχνουν από μέσα τους. Σκέφτονται κάτι από μέσα τους και το λένε με τα λόγια.»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Για να ξέρουν τι σημαίνει ο πόνος, η αγάπη»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Τα νιώθουμε από μέσα μας.»

Ερωτήσεις μετά την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε ο μικρός αρκούδος πριν φύγει από τον τόπο του;»

Νήπιο: «Λυπητερά, γιατί ήτανε δειλό και δεν μπορούσε να κάνει ασκήσεις»

Ερευνητής: «Οι φίλοι του κατάλαβαν τί ένιωθε (τα συναισθήματά του);»

Νήπιο: «Ναι.»

Ερευνητής: «Από τι, πώς το κατάλαβαν;»

Νήπιο: «Γιατί βλέπανε ότι φοβόταν να κάνει ασκήσεις»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε ο Γορίλας (που ήθελε να γίνει βασιλιάς) για τον μικρό αρκούδο;»

Νήπιο: «Είχε κακό συναίσθημα, γιατί ήθελε να γίνει βασιλιάς»

Ερευνητής: «Όταν το αρκουδάκι φοβήθηκε να ανέβει στο λόφο, τι αιστάνθηκε ο Γορίλας και τί η μητέρα του;»

Νήπιο: «Χαρά, γιατί δε μπορούσε να πηδήξει το αρκουδάκι (ο Γορίλας)», «Έκλαψε, λυπήθηκε (η μαμά)»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε η μαμά του αρκούδου όταν έδωσε το παιδάκι της από το δάσος».

Νήπιο: «Στεναχωρήθηκε, αλλά μπορεί όμως και να είχε θυμώσει»

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε το αρκουδάκι στο τσίρκο;»

Νήπιο: «Θλίψη, έκλαιγε κάθε μέρα»

Ερευνητής: «Τί ένιωθε ο αρκούδος όταν έσωσε τα ζωάκια από τη φωτιά;»

Νήπιο: «Χάρηκε, γιατί έσωσε τους φίλους του και δεν ήταν πια δειλός»

Ερευνητής: «Όταν γύρισε πίσω ο αρκούδος νομίζετε ότι αισθανόταν ακόμη φόβο; Από πού το καταλαβαίνουμε;»

Νήπιο: «Όχι, έγινε δυνατός. Πήγε και ελευθέρωσε τη μαμά»

Επανάληψη αρχικών ερωτήσεων

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Από μέσα τους.»

Ερευνητής: «Οι ήρωες του παραμυθιού για παράδειγμα, το αρκουδάκι, τα άλλα ζωάκια του τσίρκου, η μαμά του αρκούδου, ο Γορίλας, πώς έδειχναν τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Έκλαιγαν.», «Τραγουδούσαν, χόρευαν»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Για να ξέρουν τι αισθάνονται. Για να μην είναι γρίφος (τα συναισθήματα)»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Όταν σκεφτόμαστε ότι μας αγαπάει η μαμά, μας αγκαλιάζει, μας φιλάει.», «Όταν δεν μπορώ να κάνω κάτι (εδώ αναφέρεται στο συναίσθημα της ντροπής)»

Ηλικία: νήπιο

Όνομα Νηπίου: Μαρία

Ερωτήσεις πριν την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Εγώ θα τρίβω τα μάτια μου (με αυτό τον τρόπο δηλώνει το συναίσθημα της λύπης)», «Θα κάνω...(χαμογελάει για να δηλώσει το συναίσθημα της χαράς)».

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Δεν ξέρω»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Όταν γίνεται ένα χαρούμενο πράγμα», «Όταν είναι μαζεμένοι πολλοί άνθρωποι (αναφέρεται στη ντροπή)»

Ερωτήσεις μετά την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε ο μικρός αρκούδος πριν φύγει από τον τόπο του;»

Νήπιο: «Φοβότανε γιατί δεν μπορούσε να ανέβει στο λόφο»

Ερευνητής: «Οι φίλοι του κατάλαβαν τί ένιωθε (τα συναισθήματά του);»

Νήπιο: «Ναι.»

Ερευνητής: «Από τι, πώς το κατάλαβαν;»

Νήπιο: «Επειδή δεν μπορούσε να κάνει τις δοκιμασίες»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε ο Γορίλας (που ήθελε να γίνει βασιλιάς) για τον μικρό αρκούδο;»

Νήπιο: «Είχε κακία»

Ερευνητής: «Όταν το αρκουδάκι φοβήθηκε να ανέβει στο λόφο, τι αιστάνθηκε ο Γορίλας και τί η μητέρα του;»

Νήπιο: «Χάρηκε και γέλασε γιατί θα γινόταν βασιλιάς (ο Γορίλας)», «Δε χάρηκε που το έδωξε (η μαμά)»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε η μαμά του αρκούδου όταν έδωξε το παιδάκι της από το δάσος».

Νήπιο: «Λύπη, γιατί έδωξε το παιδάκι της»

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε το αρκουδάκι στο τσίρκο;»

Νήπιο: «Λυπημένο, γιατί το χτυπούσανε και έκλαιγε»

Ερευνητής: «Τί ένιωθε ο αρκούδος όταν έσωσε τα ζώακια από τη φωτιά;»

Νήπιο: «Χαρούμενος γιατί τα έσωσε τα ζώακια και τώρα δε φοβόταν τόσο πολύ»

Ερευνητής: «Όταν γύρισε πίσω ο αρκούδος νομίζετε ότι αισθανόταν ακόμη φόβο; Από πού το καταλαβαίνουμε;»

Νήπιο: «Όχι γιατί έσωσε τη μαμά του από τη φυλακή»

Επανάληψη αρχικών ερωτήσεων

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Κλαίμε», «Γελάμε»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Για να ξέρουν οι άλλοι»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Όταν μας διώχνει η μαμά»

Ηλικία: νήπιο

Όνομα Νηπίου: Βαγγέλης

Ερωτήσεις πριν την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Χαμογελάνε», «Κατεβάζουν το κεφάλι (δείχνει την κίνηση με το κεφάλι του)»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Πρέπει να το πούμε για να μας καταλάβουν»

Ερευνητής: «Γιότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Όταν έχουμε θλίψη. Όταν στεναχωριόμαστε από κάτι»

Ερωτήσεις μετά την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε ο μικρός αρκούδος πριν φύγει από τον τόπο του;»

Νήπιο: «Πολύ άσχημα. Φοβισμένο γιατί ήθελε ο Γορίλας να πάρει τη θέση του»

Ερευνητής: «Οι φίλοι του κατάλαβαν τί ένιωθε (τα συναισθήματά του);»

Νήπιο: «Ναι.»

Ερευνητής: «Από τι, πώς το κατάλαβαν;»

Νήπιο: «Επειδή δεν μπορούσε να κάνει ασκήσεις»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε ο Γορίλας (που ήθελε να γίνει βασιλιάς) για τον μικρό αρκούδο;»

Νήπιο: «Ήθελε να τον σκοτώσει. Τον μισούσε.»

Ερευνητής: «Όταν το αρκουδάκι φοβήθηκε να ανέβει στο λόφο, τι αιστάνθηκε ο Γορίλας και τί η μητέρα του;»

Νήπιο: «Χαρούμενος γιατί έτσι θα γινόταν βασιλιάς (ο Γορίλας)», «Πάρα πολύ λυπημένη γιατί δεν μπόρεσε το αρκουδάκι να ανεβεί (η μαμά)»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε η μαμά του αρκούδου όταν έδιωξε το παιδάκι της από το δάσος».

Νήπιο: «Πολύ κακά. Ήθελε όμως να το κάνει πιο δυνατό, γι αυτό το έδιωξε»

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε το αρκουδάκι στο τσίρκο;»

Νήπιο: «Πολύ θλιμμένο γιατί το χτυπούσαν συνέχεια και έκλαιγε»

Ερευνητής: «Τί ένιωθε ο αρκούδος όταν έσωσε τα ζωάκια από τη φωτιά;»

Νήπιο: «Χαρούμενος γιατί είχε βρεί τον καλό του εαυτό»

Ερευνητής: «Όταν γύρισε πίσω ο αρκούδος νομίζετε ότι αισθανόταν ακόμη φόβο; Από πού το καταλαβαίνουμε;»

Νήπιο: «Όχι γιατί τώρα που έγινε δυνατός, ήταν πολύ χαρούμενος», «Είπε στο Γορίλα να πάνε πάλι στο λόφο»

Επανάληψη αρχικών ερωτήσεων

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «κλαίμε, γελάμε και γλεντάμε σαν τα ζωάκια που έφυγαν από το τσίρκο»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Για να ξέρουν γιατί γελάμε και γιατί κλαίμε»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Όταν μας χτυπάνε», «Όταν βρίσκουμε τη μαμά μας», «Όταν δεν μπορούμε να κάνουμε αυτά που μας λένε»

Ηλικία: νήπιο

Όνομα Νηπίου: Κασσάνδρα

Ερωτήσεις πριν την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Πρέπει να το πούνε»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Δεν θέλω να ξέρουν όταν είμαι λυπημένη. Να ξέρουν μόνο όταν είμαι χαρούμενη»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Όταν παίζουμε, όταν βλέπουμε την «Κακίστρω» (DVD)»

Ερωτήσεις μετά την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε ο μικρός αρκούδος πριν φύγει από τον τόπο του;»

Νήπιο: «Φοβισμένο και λυπημένο γιατί ο Γορίλας ήθελε να γίνει βασιλιάς»

Ερευνητής: «Οι φίλοι του κατάλαβαν τί ένιωθε (τα συναισθήματά του);»

Νήπιο: «Ναι.»

Ερευνητής: «Από τι, πώς το κατάλαβαν;»

Νήπιο: «Έβλεπαν ότι ήταν δειλό»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε ο Γορίλας (που ήθελε να γίνει βασιλιάς) για τον μικρό αρκούδο;»

Νήπιο: «Ήθελε να τον σκοτώσει. Δεν τον αγαπούσε»

Ερευνητής: «Όταν το αρκουδάκι φοβήθηκε να ανέβει στο λόφο, τι αιστάνθηκε ο Γορίλας και τί η μητέρα του;»

Νήπιο: «Χαιρότανε (ο Γορίλας)», «Λυπήθηκε (η μαμά)»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε η μαμά του αρκούδου όταν έδωξε το παιδάκι της από το δάσος.»

Νήπιο: «Δεν ήταν ευτυχισμένη και λυπότανε γιατί δεν θα είχε το παιδάκι της στο σπίτι»

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε το αρκουδάκι στο τσίρκο;»

Νήπιο: «Λυπημένο. Κάθε μέρα έτρωγε ξύλο»

Ερευνητής: «Τί ένιωθε ο αρκούδος όταν έσωσε τα ζωάκια από τη φωτιά;»

Νήπιο: «Χαρούμενος γιατί έβγαλε τα ζωάκια από τα κλουβιά»

Ερευνητής: «Όταν γύρισε πίσω ο αρκούδος νομίζετε ότι αισθανόταν ακόμη φόβο; Από πού το καταλαβαίνουμε;»

Νήπιο: «Όχι δεν αισθανόταν φόβο. Δεν ήταν άλλο δειλό. Είχε γίνει δυνατό. Πήγε και έβγαλε τη μαμά»

Επανάληψη αρχικών ερωτήσεων

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Κλαίνε, κάθονται μόνοι τους», «Γελάνε, παίζουν»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Για να μας βοηθάνε όταν θέλουμε βοήθεια»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Όταν γίνεται κάτι που να μας στεναχωρεί»

Ηλικία: νήπιο

Όνομα Νηπίου: Βασιλική

Ερωτήσεις πριν την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Τους λένε ότι είναι χαρούμενοι, ότι είναι σταναχωρημένοι»

Ερευνητής: «Μόνο τους το λένε; Δεν μπορούν να τους το δείξουν;»

Νήπιο: «Όχι. Μόνο το λένε.»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Άμα είναι χαρούμενοι για να χαίρονται κι αυτοί»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Όταν νιώθουμε κάτι»

Ερευνητής: «Γι μπορεί να συμβεί για να μας κάνει να νιώσουμε κάτι;»

Νήπιο: «Μπορεί να νυστάζουμε»

Ερωτήσεις μετά την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε ο μικρός αρκούδος πριν φύγει από τον τόπο του;»

Νήπιο: «Φοβόταν πολύ, γιατί ήταν δειλός»

Ερευνητής: «Οι φίλοι του κατάλαβαν τί ένιωθε (τα συναισθήματά του);»

Νήπιο: «Ναι»

Ερευνητής: «Από τι, πώς το κατάλαβαν;»

Νήπιο: «Το κατάλαβαν γιατί φοβότανε και δεν μπορούσε να ανεβεί στα δέντρα.»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε ο Γορίλας (που ήθελε να γίνει βασιλιάς) για τον μικρό αρκούδο;»

Νήπιο: «Ένιωθε κάτι κακό γιατί ήθελε να γίνει αυτός βασιλιάς»

Ερευνητής: «Όταν το αρκουδάκι φοβήθηκε να ανέβει στο λόφο, τι αιστάνθηκε ο Γορίλας και τί η μητέρα του;»

Νήπιο: «Του άρεσε (στον Γορίλα)», «Στη μαμά δεν άρεσε»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε η μαμά του αρκούδου όταν έδωξε το παιδάκι της από το δάσος».

Νήπιο: «Δεν της άρεσε που το έδωξε»

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε το αρκουδάκι στο τσίρκο;»

Νήπιο: «Ήτανε πολύ λυπημένο γιατί αυτός ο κύριος του έδινε ξύλο και αυτό έκλαιγε»

Ερευνητής: «Τί ένιωθε ο αρκούδος όταν έσωσε τα ζωάκια από τη φωτιά;»

Νήπιο: «Ήτανε χαρούμενος γιατί τα έσωσε»

Ερευνητής: «Όταν γύρισε πίσω ο αρκούδος νομίζετε ότι αισθανόταν ακόμη φόβο; Από πού το καταλαβαίνουμε;»

Νήπιο: «Όχι.», «Πήγε στη φυλακή και έβγαλε έξω τη μαμά του»

Επανάληψη αρχικών ερωτήσεων

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Τους λένε όταν είναι χαρούμενοι και όταν είναι στεναχωρημένοι. Και όταν είναι στεναχωρημένοι κλαίνε»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Άμα είναι χαρούμενοι για να χαίρονται κι αυτοί»

Ερευνητής: «Άμα είναι στεναχωρημένοι, γιατί να το δείξουν;»

Νήπιο: «Δεν ξέρω»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: (Δεν απαντά)

Ερευνητής: «Θυμάσαι πότε το αρκουδάκι ένιωθε λυπημένο και πότε χαρούμενο;»

Νήπιο: «Όταν του έδινε αυτός ο κύριος ξύλο», «Όταν έβγαλε τα ζωάκια από τη φωτιά»

Ερευνητής: «Πότε δηλαδή νιώθουμε κάποιο συναίσθημα;»

Νήπιο: (Δεν απαντά)

Ηλικία: νήπιο

Όνομα Νηπίου: Νικόλας

Ερωτήσεις πριν την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Φωνάζουν δυνατά»

Ερευνητής: «Πότε φωνάζουν;»

Νήπιο: «Όταν μαλώνουν.»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Για να μπορούν να καταλάβουν»

Ερευνητής: «Τι να καταλάβουν;»

Νήπιο: «Γιατί φωνάζουν.»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Μας συμβαίνει όταν βλέπουμε κάτι»

Ερωτήσεις μετά την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε ο μικρός αρκούδος πριν φύγει από τον τόπο του;»

Νήπιο: «Στεναχωρημένος γιατί όλοι γελάγανε γιατί δεν μπορούσε να ανεβεί στο λόφο»

Ερευνητής: «Οι φίλοι του κατάλαβαν τί ένιωθε (τα συναισθήματά του);»

Νήπιο: «Δεν κατάλαβαν. Μόνο ένας φίλος του το κατάλαβε.»

Ερευνητής: «Από τι, πώς το κατάλαβε;»

Νήπιο: «Το κατάλαβε γιατί φοβότανε»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε ο Γορίλας (που ήθελε να γίνει βασιλιάς) για τον μικρό αρκούδο;»

Νήπιο: «Ήθελε να τον εξοντώσει»

Ερευνητής: «Όταν το αρκουδάκι φοβήθηκε να ανέβει στο λόφο, τι αιστάνθηκε ο Γορίλας και τί η μητέρα του;»

Νήπιο: «Ο Γορίλας γελούσε και ήτανε πολύ χαρούμενος», «Η μαμά ήτανε λυπημένη γιατί ο Γορίλας ήθελε να το εξοντώσει το αρκουδάκι»

Ερευνητής: «Τί ένιωθε η μαμά του αρκούδου όταν έδιωξε το παιδάκι της από το δάσος».

Νήπιο: «Λύπη»

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε το αρκουδάκι στο τσίρκο;»

Νήπιο: «Δεν ένιωθε καλά, έκλαιγε, γιατί εκεί το χτυπούσε (το αφεντικό), επειδή δε μπορούσε να κάνει τις ασκήσεις»

Ερευνητής: «Τί ένιωθε ο αρκούδος όταν έσωσε τα ζωάκια από τη φωτιά;»

Νήπιο: «Χαρά»

Ερευνητής: «Όταν γύρισε πίσω ο αρκούδος νομίζετε ότι αισθανόταν ακόμη φόβο; Από πού το καταλαβαίνουμε;»

Νήπιο: «Όχι δεν αισθανόταν φόβο, ήθελε να γίνει βασιλιάς»

Επανάληψη αρχικών ερωτήσεων

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Γελάνε, κλαίνε, τραγουδάνε, χορεύουνε»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Για να καταλαβαίνουν»

Ερευνητής: «Τι να καταλαβαίνουν;»

Νήπιο: «Γιατί γελάνε, γιατί τραγουδάνε»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Όταν είμαστε όλοι μαζί και τραγουδάμε», «Όταν κάποιος μας χτυπάει»

Ηλικία: νήπιο

Όνομα Νηπίου: Ειρήνη

Ερωτήσεις πριν την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Κάνουνε διάφορα πράγματα»

Ερευνητής: «Τι πράγματα κάνουν;»

Νήπιο: «Πηγαίνουν στη θάλασσα και άμα έχει κύμα και φοβούνται, δε μπαίνουν στη θάλασσα. Εγώ δε φοβήθηκα μια φορά που είχε κύμα.»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Γιατί αλλιώς δε θα ξέρουν.»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Νιώθουμε συναισθήματα όταν γίνεται κάτι»

Ερωτήσεις μετά την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε ο μικρός αρκούδος πριν φύγει από τον τόπο του;»

Νήπιο: «Στεναχώρεια γιατί ήτανε ακόμα μικρό. Φοβότανε και δεν μπορούσε να γίνει βασιλιάς»

Ερευνητής: «Οι φίλοι του κατάλαβαν τί ένιωθε (τα συναισθήματά του);»

Νήπιο: «Ναι, το κατάλαβαν»

Ερευνητής: «Από τι, πώς το κατάλαβαν;»

Νήπιο: «Γιατί ήτανε μικρό και δεν μπορούσε να κάνει γυμναστική»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε ο Γορίλας (που ήθελε να γίνει βασιλιάς) για τον μικρό αρκούδο;»

Νήπιο: «Ήθελε να του κάνει κακό»

Ερευνητής: «Όταν το αρκουδάκι φοβήθηκε να ανέβει στο λόφο, τι αιστάνθηκε ο Γορίλας και τί η μητέρα του;»

Νήπιο: «Ο Γορίλας γελούσε», «Έκλαψε (η μαμά)»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε η μαμά του αρκούδου όταν έδωξε το παιδάκι της από το δάσος».

Νήπιο: «Στεναχωρήθηκε»

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε το αρκουδάκι στο τσίρκο;»

Νήπιο: «Ένιωθε πολύ λυπημένο, γιατί εκεί το χτυπούσανε»

Ερευνητής: «Τί ένιωθε ο αρκούδος όταν έσωσε τα ζωάκια από τη φωτιά;»

Νήπιο: «Ένιωθε πολύ χαρούμενο»

Ερευνητής: «Όταν γύρισε πίσω ο αρκούδος νομίζετε ότι αισθανόταν ακόμη φόβο; Από πού το καταλαβαίνουμε;»

Νήπιο: «Όχι, γιατί μπόρεσε και έβγαλε τη μαμά και πήδηξε το λόφο»

Επανάληψη αρχικών ερωτήσεων

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Άμα φοβούνται δεν κάνουν πράγματα», «Γελάνε (όταν είναι χαρούμενοι)», «Κλαίνε και δεν παίζουν (όταν είναι λυπημένοι)»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Για να ξέρουν τα συναισθήματα»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Όταν γίνεται κάτι»

Ερευνητής: «Τι μπορεί να γίνει;»

Νήπιο: «Όταν γίνεται κάτι κακό φοβόμαστε»

Ηλικία: νήπιο

Όνομα Νηπίου: Ναταλία

Ερωτήσεις πριν την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Τους κοιτάνε και οι άλλοι καταλαβαίνουν»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Για να τους καταλαβαίνουν»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Άμα γίνει κάτι και εμείς είμαστε μπροστά»

Ερωτήσεις μετά την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε ο μικρός αρκούδος πριν φύγει από τον τόπο του;»

Νήπιο: «Δεν ένιωθε καλά, γιατί ήτανε δειλό»

Ερευνητής: «Οι φίλοι του κατάλαβαν τί ένιωθε (τα συναισθήματά του);»

Νήπιο: «Όχι»

Ερευνητής: «Κανείς από τους φίλους του δεν κατάλαβε;»

Νήπιο: «Κανείς»

Ερευνητής: «Από τι, πώς το κατάλαβαν;»

Νήπιο: (Η ερώτηση αυτή δεν τέθηκε στο νήπιο, αφού θεώρησε ότι κανείς δεν κατάλαβε τα συναισθήματα του ήρωα)

Ερευνητής: «Τι ένιωθε ο Γορίλας (που ήθελε να γίνει βασιλιάς) για τον μικρό αρκούδο;»

Νήπιο: «Ένιωθε ότι ήθελε να τον σκοτώσει»

Ερευνητής: «Όταν το αρκουδάκι φοβήθηκε να ανέβει στο λόφο, τι αιστάνθηκε ο Γορίλας και τί η μητέρα του;»

Νήπιο: «Αιστάνθηκε χαρούμενος (ο Γορίλας)», «Αιστάνθηκε λυπημένη (η μαμά)»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε η μαμά του αρκούδου όταν έδωξε το παιδάκι της από το δάσος».

Νήπιο: «Ένιωθε ότι ήταν πολύ θλιβομένη (εννοεί θλιμμένη)»

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε το αρκουδάκι στο τσίρκο;»

Νήπιο: «Έκλαιγε κάθε μέρα. Ένιωθε πολύ στεναχωρημένο»

Ερευνητής: «Τί ένιωθε ο αρκούδος όταν έσωσε τα ζώακια από τη φωτιά;»

Νήπιο: «Ένιωθε χαρούμενος, γιατί τα έσωσε όλα»

Ερευνητής: «Όταν γύρισε πίσω ο αρκούδος νομίζετε ότι αισθανόταν ακόμη φόβο; Από πού το καταλαβαίνουμε;»

Νήπιο: «Δεν αισθανόταν ακόμη φόβο» «Ήταν η μαμά του στη φυλακή και πήγε και την έβγαλε»

Επανάληψη αρχικών ερωτήσεων

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Δείχνουν τα συναισθήματά τους άμα κλαίνει και άμα δεν φοβούνται»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Τα δείχνουν για να καταλαβαίνουν»

Ερευνητής: «Τι να καταλαβαίνουν;»

Νήπιο: «Τα συναισθήματα»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Όταν γίνει κάτι και εμείς είμαστε μπροστά και το βλέπουμε, μπορεί να μας κάνει να φοβηθούμε»

Ηλικία: νήπιο

Όνομα Νηπίου: Χρήστος

Ερωτήσεις πριν την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Εμένα η μαμά μου με παίρνει αγκαλιά και μου δίνει φιλάκι στο μάγουλο»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Γιατί τους αγαπάνε»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Όταν αγαπάμε κάποιον»

Ερωτήσεις μετά την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε ο μικρός αρκούδος πριν φύγει από τον τόπο του;»

Νήπιο: «Πολύ στεναχωρημένος και φοβόταν και το Γορίλα»

Ερευνητής: «Οι φίλοι του κατάλαβαν τί ένιωθε (τα συναισθήματά του);»

Νήπιο: «Κατάλαβαν»

Ερευνητής: «Από τι, πώς το κατάλαβαν;»

Νήπιο: «Το κατάλαβαν γιατί φοβόταν το Γορίλα»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε ο Γορίλας (που ήθελε να γίνει βασιλιάς) για τον μικρό αρκούδο;»

Νήπιο: «Πολύ μίσος γιατί ήθελε να γίνει αυτός βασιλιάς»

Ερευνητής: «Όταν το αρκουδάκι φοβήθηκε να ανέβει στο λόφο, τι αιστάνθηκε ο Γορίλας και τί η μητέρα του;»

Νήπιο: «Ο Γορίλας γελούσε. Ήτανε χαρούμενος», «Η μαμά ήτανε λυπημένη»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε η μαμά του αρκούδου όταν έδωξε το παιδάκι της από το δάσος.»

Νήπιο: «Η μαμά το αγαπούσε το παιδάκι της και έκλαιγε όταν το έδωξε»

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε το αρκουδάκι στο τσίρκο;»

Νήπιο: «Λυπότανε γιατί του δίνανε ξύλο»

Ερευνητής: «Τί ένιωθε ο αρκούδος όταν έσωσε τα ζωάκια από τη φωτιά;»

Νήπιο: «Ένιωθε χαρά, γιατί δεν πέθανε κανένα»

Ερευνητής: «Όταν γύρισε πίσω ο αρκούδος νομίζετε ότι αισθανόταν ακόμη φόβο; Από πού το καταλαβαίνουμε;»

Νήπιο: «Όχι. Δεν φοβόταν τώρα το Γορίλα. Πήγε και του είπε να ξανακάνουν τη δοκιμή»

Επανάληψη αρχικών ερωτήσεων

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Αγκαλιάζονται και φιλιούνται όπως η μαμά και το αρκουδάκι όταν την έβγαλε από τη φυλακή»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Γιατί πρέπει να ξέρουνε»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Όταν αγαπάμε κάποιον»

Ηλικία: νήπιο

Όνομα Νηπίου: Λουκία

Ερωτήσεις πριν την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Παίζουνε με αυτούς που τους έχουνε φίλους»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Δείχνουνε τα συναισθήματά τους στους φίλους τους. Όχι σε όλους»

Ερευνητής: «Γιατί θέλουν να τα δείχνουν στους φίλους τους;»

Νήπιο: «Για να ξέρουν τί έχουν»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Όταν δεν μπορούμε να παίξουμε», «Όταν είμαστε μόνοι μας και δεν έχουμε παρέα»

Ερωτήσεις μετά την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε ο μικρός αρκούδος πριν φύγει από τον τόπο του;»

Νήπιο: «Ήταν δειλός και φοβόταν να κάνει τις ασκήσεις»

Ερευνητής: «Οι φίλοι του κατάλαβαν τί ένιωθε (τα συναισθήματά του);»

Νήπιο: «Ναι κατάλαβαν!»

Ερευνητής: «Από τι, πώς το κατάλαβαν;»

Νήπιο: «Εβλεπαν που φοβότανε και το καταλάβανε»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε ο Γορίλας (που ήθελε να γίνει βασιλιάς) για τον μικρό αρκούδο;»

Νήπιο: «Ο Γορίλας ήταν πολύ κακός και ήθελε να σκοτώσει το μικρό αρκούδο»

Ερευνητής: «Όταν το αρκουδάκι φοβήθηκε να ανέβει στο λόφο, τι αιστάνθηκε ο Γορίλας και τί η μητέρα του;»

Νήπιο: «Μεγάλη χαρά (ο Γορίλας)», «Στεναχωριότανε που το αρκουδάκι ήτανε δειλό και φοβόταν πάρα πολύ»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε η μαμά του αρκούδου όταν έδωξε το παιδάκι της από το δάσος».

Νήπιο: «Στεναχώρεια»

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε το αρκουδάκι στο τσίρκο;»

Νήπιο: «Ένιωθε πάρα πολύ άσχημα, γιατί εκεί το χτυπούσανε»

Ερευνητής: «Τί ένιωθε ο αρκούδος όταν έσωσε τα ζωάκια από τη φωτιά;»

Νήπιο: «Μεγάλη χαρά»

Ερευνητής: «Όταν γύρισε πίσω ο αρκούδος νομίζετε ότι αισθανόταν ακόμη φόβο; Από πού το καταλαβαίνουμε;»

Νήπιο: «Όχι. Μπορούσε να ανέβει τώρα το λόφο»

Επανάληψη αρχικών ερωτήσεων

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Παίζουν με τους φίλους τους», «Χορεύουν, τραγουδάνε», «Όταν είναι λυπημένοι, κλαίνε»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Για να ξέρουν»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Όταν έχουμε κάτι και δεν θέλουμε να παίξουμε»

Ηλικία: νήπιο

Όνομα Νηπίου: Κωστής

Ερωτήσεις πριν την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Πηγαίνουν και τους παίρνουν αγκαλιά και ζητάνε συγγνώμη άμα έκαναν καμιά ζημιά»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Γιατί πρέπει»

Ερευνητής: «Γιατί πρέπει να δείχνουμε στους άλλους τα συναισθήματά μας;»

Νήπιο: «Γιατί έτσι πρέπει»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Όταν κάνουμε μια ζημιά και ο μπαμπάς μας τιμωρεί»

Ερωτήσεις μετά την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε ο μικρός αρκούδος πριν φύγει από τον τόπο του;»

Νήπιο: «Δεν ήθελε να φύγει»

Ερευνητής: «Οι φίλοι του κατάλαβαν τί ένιωθε (τα συναισθήματά του);»

Νήπιο: «Ναι ένας φίλος του κατάλαβε και πήγε από πίσω του και του φώναζε «Ε! Θέλεις να έρθω παρέα μαζί σου;» και το αρκουδάκι είπε «Ναι, έλα!»»

Ερευνητής: «Από τι, πώς το κατάλαβε;»

Νήπιο: «Από τα δάκρυα»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε ο Γορίλας (που ήθελε να γίνει βασιλιάς) για τον μικρό αρκούδο;»

Νήπιο: «Ήθελε να τον εξοντώσει για να γίνει αυτός βασιλιάς»

Ερευνητής: «Όταν το αρκουδάκι φοβήθηκε να ανέβει στο λόφο, τι αιστάνθηκε ο Γορίλας και τί η μητέρα του;»

Νήπιο: «Ο Γορίλας χάρηκε πάρα πολύ. Μετά έγινε αυτός βασιλιάς, αλλά η μαμά δεν χάρηκε»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε η μαμά του αρκούδου όταν έδωξε το παιδάκι της από το δάσος».

Νήπιο: «Δε χάρηκε. Ήτανε στεναχωρημένη»

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε το αρκουδάκι στο τσίρκο;»

Νήπιο: «Το αρκουδάκι όλο έτρωγε ξύλο και πονούσε και γι αυτό έκλαιγε»

Ερευνητής: «Τί ένιωθε ο αρκούδος όταν έσωσε τα ζωάκια από τη φωτιά;»

Νήπιο: «Μόλις άκουσε τα άλλα ζωάκια που φώναζαν «Βοήθεια!Βοήθεια!» μπήκε αμέσως στη φωτιά και τα έβγαλε»

Ερευνητής: «Τι ένιωσε μετά από αυτή την πράξη;»

Νήπιο: «Πολύ χαρούμενος»

Ερευνητής: «Όταν γύρισε πίσω ο αρκούδος νομίζετε ότι αισθανόταν ακόμη φόβο; Από πού το καταλαβαίνουμε;»

Νήπιο: «Όχι δεν αισθανόταν καθόλου φόβο. Πήγε στη φυλακή και έβγαλε έξω τη μαμά του», «Μετά νίκησε το Γορίλα και έγινε αυτός βασιλιάς»

Επανάληψη αρχικών ερωτήσεων

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Τους παίρνουν αγκαλιά», «Κλαίνε», «Παίζουνε όλοι μαζί, χορεύουνε»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Γιατί πρέπει αυτοί να ξέρουν»

Ερευνητής: «Τι πρέπει να ξέρουν;»

Νήπιο: «Να ξέρουν αν είναι χαρούμενοι, λυπημένοι. Να ξέρουν αν πονάνε»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Όταν γίνεται κάτι και είμαστε χαρούμενοι, λυπημένοι»

Ηλικία: νήπιο

Όνομα Νηπίου: Ευαγγελία

Ερωτήσεις πριν την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Τους μιλάνε και τους λένε τα συναισθήματά τους»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Δεν ξέρω»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Δεν ξέρω»

Ερωτήσεις μετά την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Γιώς ένιωθε ο μικρός αρκούδος πριν φύγει από τον τόπο του;»

Νήπιο: «Στεναχωριόταν»

Ερευνητής: «Οι φίλοι του κατάλαβαν τί ένιωθε (τα συναισθήματά του);»

Νήπιο: «Ναι»

Ερευνητής: «Από τι, πώς το κατάλαβαν;»

Νήπιο: «Το κατάλαβαν γιατί στεναχωριόταν»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε ο Γορίλας (που ήθελε να γίνει βασιλιάς) για τον μικρό αρκούδο;»

Νήπιο: «Ήθελε να τον σκοτώσει»

Ερευνητής: «Όταν το αρκουδάκι φοβήθηκε να ανέβει στο λόφο, τι αιστάνθηκε ο Γορίλας και τί η μητέρα του;»

Νήπιο: «Χάρηκε (ο Γορίλας)», «Στεναχωρέθηκε (η μαμά)»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε η μαμά του αρκούδου όταν έδωξε το παιδάκι της από το δάσος».

Νήπιο: «Ήταν πολύ στεναχωρημένη»

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε το αρκουδάκι στο τσίρκο;»

Νήπιο: «Λύπη, γιατί του δίνανε ξύλο»

Ερευνητής: «Τί ένιωθε ο αρκούδος όταν έσωσε τα ζωάκια από τη φωτιά;»

Νήπιο: «Χαρούμενος, γιατί έσωσε τα ζωάκια από τη φωτιά»

Ερευνητής: «Όταν γύρισε πίσω ο αρκούδος νομίζετε ότι αισθανόταν ακόμη φόβο; Από πού το καταλαβαίνουμε;»

Νήπιο: «Όχι. Μετά μπόρεσε και ανέβηκε στο λόφο και έγινε αυτός βασιλιάς»

Επανάληψη αρχικών ερωτήσεων

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Όταν είναι χαρούμενοι γελάνε και όταν είναι στεναχωρημένοι κλαίνε»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: (Το νήπιο δεν απαντά)

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: (Το νήπιο δεν απαντά)

Ηλικία: νήπιο

Όνομα Νηπίου: Γιώργος

Ερωτήσεις πριν την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Δείχνουν ότι είναι χαρούμενοι»

Ερευνητής: «Πώς το δείχνουν;»

Νήπιο: «Έτσι (το νήπιο μου δείχνει πως χαμογελάει)»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να ξέρουν τα συναισθήματα των άλλων»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Όταν βλέπουμε κάτι πολύ καλό»

Ερωτήσεις μετά την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε ο μικρός αρκούδος πριν φύγει από τον τόπο του;»

Νήπιο: «Φοβισμένος επειδή ήτανε δειλός»

Ερευνητής: «Οι φίλοι του κατάλαβαν τί ένιωθε (τα συναισθήματά του);»

Νήπιο: «Ναι τα κατάλαβαν»

Ερευνητής: «Από τι, πώς το κατάλαβαν;»

Νήπιο: «Ήταν συνέχεια λυπημένος επειδή δεν μπορούσε να κάνει τις ασκήσεις»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε ο Γορίλας (που ήθελε να γίνει βασιλιάς) για τον μικρό αρκούδο;»

Νήπιο: «Δεν τον ήθελε για βασιλιά και ήθελε να τον σκοτώσει και να πάρει τη θέση του»

Ερευνητής: «Όταν το αρκουδάκι φοβήθηκε να ανέβει στο λόφο, τι αιστάνθηκε ο Γορίλας και τί η μητέρα του;»

Νήπιο: «Ο Γορίλας χάρηκε πολύ που το αρκουδάκι φοβήθηκε να ανέβει στο λόφο», «Η μαμά του έκλαιγε επειδή το αρκουδάκι ήτανε δειλό»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε η μαμά του αρκούδου όταν έδιωξε το παιδάκι της από το δάσος».

Νήπιο: «Δεν ήθελε να διώξει το παιδάκι της αλλά όλα τα ζώακια το κορόιδευαν»

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε το αρκουδάκι στο τσίρκο;»

Νήπιο: «Πολύ άσχημα, γιατί αυτός ο κακός κύριος που το έκλεψε, το χτυπούσε γιατί δεν μπορούσε να κάνει τις ασκήσεις»

Ερευνητής: «Τί ένιωθε ο αρκούδος όταν έσωσε τα ζώακια από τη φωτιά;»

Νήπιο: «Ένιωθε σαν ήρωας»

Ερευνητής: «Όταν γύρισε πίσω ο αρκούδος νομίζετε ότι αισθανόταν ακόμη φόβο; Από πού το καταλαβαίνουμε;»

Νήπιο: «Όχι δεν αισθανόταν ακόμη φόβο. Όταν πήγε πάλι στολόφο με το Γορίλα, αυτή τη φορά κέρδισε»

Επανάληψη αρχικών ερωτήσεων

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Αν θέλουν να σε σκοτώσουν, το δείχνουν. Δείχνουν κάτι κακό»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Για να ξέρουν οι άλλοι άνθρωποι τα συναισθήματά τους»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Όταν γίνεται κάτι πολύ καλό ή κάτι πολύ κακό»

Ερευνητής: «Δηλαδή, τι μπορεί να γίνει;»

Νήπιο: «Μπορεί να πρέπει να κάνεις κάτι πολύ δύσκολο και να μη μπορείς να το κάνεις»

Ηλικία: νήπιο

Όνομα Νηπίου: Παναγιώτα

Ερωτήσεις πριν την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Λένε αστεία και γελάνε και όταν γελάμε είμαστε χαρούμενοι»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Για να όλοι μαζί χαρούμενοι και να γελάνε όλοι»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Όταν είμαστε χαρούμενοι»

Ερευνητής: «Πότε μπορεί να είμαστε χαρούμενοι;»

Νήπιο: «Όταν κάποιος μας κάνει να γελάμε»

Ερωτήσεις μετά την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε ο μικρός αρκούδος πριν φύγει από τον τόπο του;»

Νήπιο: «Λυπημένος γιατί φοβήθηκε να ανέβει το λόφο»

Ερευνητής: «Οι φίλοι του κατάλαβαν τί ένιωθε (τα συναισθήματά του);»

Νήπιο: «Ναι»

Ερευνητής: «Από τι, πώς το κατάλαβαν;»

Νήπιο: «Το κατάλαβαν, αφού ήταν φίλοι του»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε ο Γορίλας (που ήθελε να γίνει βασιλιάς) για τον μικρό αρκούδο;»

Νήπιο: «Τον μισούσε τον μικρό αρκούδο ο Γορίλας»

Ερευνητής: «Όταν το αρκουδάκι φοβήθηκε να ανέβει στο λόφο, τι αιστάνθηκε ο Γορίλας και τί η μητέρα του;»

Νήπιο: «Αιστάνθηκε πολύ χαρά (ο Γορίλας)», «Δεν της άρεσε καθόλου που το αρκουδάκι φοβήθηκε να ανέβει στο λόφο και το έδιωξε (η μαμά)»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε η μαμά του αρκούδου όταν έδιωξε το παιδάκι της από το δάσος».

Νήπιο: «Πολύ λύπη»

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε το αρκουδάκι στο τσίρκο;»

Νήπιο: «Έκλαιγε κάθε μέρα και στεναχωριόταν»

Ερευνητής: «Τί ένιωθε ο αρκούδος όταν έσωσε τα ζωάκια από τη φωτιά;»

Νήπιο: «Πολύ χαρά»

Ερευνητής: «Όταν γύρισε πίσω ο αρκούδος νομίζετε ότι αισθανόταν ακόμη φόβο; Από πού το καταλαβαίνουμε;»

Νήπιο: «Όχι, τώρα δεν αισθανόταν φόβο. Τώρα ήταν δυνατός»

Επανάληψη αρχικών ερωτήσεων

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Γελάνε, χορεύουνε, τραγουδάνε», «Άμα τρώνε ξύλο και πονάνε κλαίνε»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Λένε τα συναισθήματά τους για να ξέρουν και να είναι όλοι το ίδιο»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Νιώθουμε συναισθήματα όταν είμαστε χαρούμενοι ή όταν είμαστε λυπημένοι για κάτι»

Ηλικία: νήπιο

Όνομα Νηπίου: Μιχάλης

Ερωτήσεις πριν την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Αν δεν θέλουν δε μιλάνε»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Για να μπορούν να τους καταλάβουν»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Όταν νιώθουμε κάτι»

Ερευνητής: «Πότε μπορεί να νιώθουμε κάτι;»

Νήπιο: «Όταν γίνονται διάφορα πράγματα»

Ερωτήσεις μετά την αφήγηση του παραμυθιού

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε ο μικρός αρκούδος πριν φύγει από τον τόπο του;»

Νήπιο: «Ένιωθε πολύ στεναχωρημένος», «Φοβόταν να ανέβει στο λόφο»

Ερευνητής: «Οι φίλοι του κατάλαβαν τί ένιωθε (τα συναισθήματά του);»

Νήπιο: «Ναι και ήθελαν να τον βοηθήσουν»

Ερευνητής: «Από τι, πώς το κατάλαβαν;»

Νήπιο: «Έβλεπαν ότι ήταν φοβιτσιάρης»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε ο Γορίλας (που ήθελε να γίνει βασιλιάς) για τον μικρό αρκούδο;»

Νήπιο: «Ο Γορίλας κατάλαβε ότι ο μικρός αρκούδος φοβότανε και ήθελε να του πάρει τη θέση»

Ερευνητής: «Όταν το αρκουδάκι φοβήθηκε να ανέβει στο λόφο, τι αιστάνθηκε ο Γορίλας και τί η μητέρα του;»

Νήπιο: «Ήτανε πολύ χαρούμενος. Γελούσε πολύ δυνατά»

Ερευνητής: «Τι ένιωθε η μαμά του αρκούδου όταν έδωξε το παιδάκι της από το δάσος».

Νήπιο: «Λυπημένη»

Ερευνητής: «Πώς ένιωθε το αρκουδάκι στο τσίρκο;»

Νήπιο: «Όλο έκλαιγε το αρκουδάκι στο τσίρκο»

Ερευνητής: «Τί ένιωθε ο αρκούδος όταν έσωσε τα ζωάκια από τη φωτιά;»

Νήπιο: «Ένιωθε πολύ χαρούμενος»

Ερευνητής: «Όταν γύρισε πίσω ο αρκούδος νομίζετε ότι αισθανόταν ακόμη φόβο; Από πού το καταλαβαίνουμε;»

Νήπιο: «Όχι δεν αισθανόταν άλλο φόβο, γιατί έβγαλε τη μαμά από τη φυλακή που την είχε βάλει ο Γορίλας»

Επανάληψη αρχικών ερωτήσεων

Ερευνητής: «Με ποιο τρόπο οι άνθρωποι δείχνουν τα συναισθήματά τους στους άλλους;»

Νήπιο: «Δείχνουν ότι είναι χαρούμενοι άμα γελάνε και τραγουδάνε και χορεύουνε»

Ερευνητής: «Γιατί οι άνθρωποι θέλουν να λένε και να δείχνουν στους άλλους τα συναισθήματά τους;»

Νήπιο: «Για να μπορούν να καταλάβουν»

Ερευνητής: «Πότε (μας συμβαίνει να) νιώθουμε συναισθήματα;»

Νήπιο: «Όταν τρώμε ξύλο», «Όταν μας διώχνει η μαμά», «Όταν γίνεται αυτό που θέλουμε»

